İLERLEMEYE FARKLI BİR BAKIŞ

LORD NORTHBOURNE

LORD NORTHBOURNE (SİDİ NUH). İngiliz asıllı Müslüman yazar Genellikle Gelenekselci okul diye nitelendirilen «Guénon çevresi» yazarlarından olan Northbourne, bu çevrenin yayın organlarından **Temesos** ve **Studies in Comparative Religions** adlı dergilerde yazılar yazdı. Réne Guénon un **Modern Dünyanın Bunalımı** ve Frithjof Schuon'un **Antik Dünya Üzerindeki Işık** adlı eserlerini İngilizceye çevirdi. Yazarın elinizdeki kitabından başka **Religion in the Modern World** (Modern Dünyada Din) adlı bir eseri daha bulunmaktadır

insan yayınları 52
düşünce dizisi 12

özgün adı
looking back on progress
londra - 1968

redaksiyon ve tashih
salih mercan

dizgi - baskı
başaran matbaası

cilt
acar mücellithanesi

kapak
dönüş

kapak baskısı
orhan ofset

insan yayınları
klodfarer cd. 27/5 türbe / istanbul
tel : 516 08 28

İLERLEMEYE FARKLI BİR BAKIŞ

LORD NORTHBOURNE

Çeviren
DENİZ ÖZER

insan yayınları

istanbul - 1989

İÇİNDEKİLER

I. bölüm
giriş yerine

II. bölüm
kâinat resimleri

III. bölüm
kendisi olmak

IV. bölüm
kader ve özgür irade

V. bölüm
ilerleme için planlama

VI. bölüm
tarıma bir bakış

VII. bölüm
çiçeklerin dili

VIII. bölüm
yaşlılık

IX. bölüm
"Allah için herşey mümkündür"

I. BÖLÜM
GİRİŞ YERİNE

Herhangi bir akledilebilir ilerleme kavramı, bir yöne sahip olmalıdır; yani aynı anda bir amaç kavramını da içermelidir. İlerleme kavramını bir bütün olarak insanlık için ya da insanlığın bir kısmı için kullandığımızda, amaçtan anlaşılanın ne olduğu insanlık tarihi kadar eski olan şu sorulara verilecek cevaplarda yatmaktadır: «Evren nedir?», «Yaşam nedir?», «İnsan nedir?». Böyle sorulara cevap arayışları insanlığın tüm tecrübesini dayandırabileceği muhkem, değişmez ilkeleri bulma çabalarından başka bir şey değildir. Bu arayış, eskisinden daha az olmayan bir yoğunlukta şu veya bu şekilde sürmekte ve her zaman olduğu gibi, o gün geçerli olan zihniyete (mentality) bağlı olarak şekillenmektedir.

Bu bölümün amacı, biri ya da diğerinin hemen her zaman baskın olduğu iki farklı zihniyet arasındaki zıtlığı göstermektedir. Bunlar sözü geçen sorular için farklı yanıtlara varmakta ve genel olarak «tradisyonel» (gelenekselci) ve «ilerlemeci» (progressive) olarak ayrılmaktadırlar. Bundan sonraki bölümlerde bu zıtlık, çeşitli açılardan incelenecektir. Kelimenin burada kullanıldığı anlamıyla «tradisyonel» zihniyet, vahyolunmuş bir dinin, beraberinde geleneğiyle bir-

likte etkili bir konumda bulunduğu toplumların karakteristiği; «ilerlemeci» zihniyet de gözleme dayalı bilimin, bu bilimi temel alan hümanist felsefe eşliğinde düşünce ve harekete kaynaklık ettiği toplumların karakteristiğidir. Sözkonusu ikinci zihniyet, sadece son birkaç yüzyıldır üstünlük sağlamıştır. Herkesin üzerinde ittifak ettiği nokta, bu zihniyetin önce Batı Avrupa'da üstünlük kazandığı ve oradan dünyanın geri kalan kısmına yayıldığı ve bu çağda derin bir anlayış değişimine neden olduğudur. Bu değişimin, bir çeşit, gerçeğe uyanışın doğasını ya da yeni ufukların açılışını veya daha önce saklı duran güçlerin açığa çıkmasını ve sonuçta görece bir cehalet ve kölelik durumundan görece bir bilinçlenme ve özgürlük durumuna doğru bir ilerlemeyi yansıttığı yaygın olarak kabul edilmektedir.

Dünyanın bugünkü şaşkın ve mutsuz hali, bu bakış değişiminin getireceği umulan sonuçların henüz gerçekleşmediğini kanıtlamaktadır. Yine de, dünya beklenen sonuçların gerçekleşmesi için, sözü edilen değişimden doğacak entellektüel, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yoğunlaşması ve hızlandırılmasından başka bir çıkar yol görememektedir. Bu gelişmeleri ne kadar verimlilikle uyguladığımız üzerinde kafa yormaktansa, bugünkü amaçlarımızın yönünün geçerliliğini sorgulamamız daha elzem gözükmektedir.

İnsanlığın sonu gelmez arayışının aslında dünyevi hayatın beraberinde getirdiği kısıtlamalardan bağımsız olmak arayışı olduğu gerçeği, bizim dünyevi durumumuzun gerçek anlamda bir kölelikten ibaret olduğunun kanıtıdır. Bu köleliğin ikili (dual) yapısının tam olarak bilincinde değiliz. Çünkü biz ilk olarak, bize çevremiz tarafından empoze edilen sı-

nırlarla bağlıyızdır (yani kendimizin dışındaki herkes ve her şey tarafından) ki, bu da, bizim dış durumumuz, hayatta karşı karşıya kaldığımız şartlardır. İkinci olarak biz kendimiz için, seçme şansının olmadığı fiziksel ve zihinsel mirasımızla bağımlıyız; bu bizim **ego**muz, bizim iç durumumuz ve kendimizden ibaret şartlardır. Bu ikili bağ ile elimizin kolumuzun bağlandığının farkında olabilmemiz ise aslında bütün varlığımızın bu bağlılığın dünyevi şartlar altındaki göstergesi olduğuna bir kanıttır —tabii eğer kanıt gerekiyorsa—. Biz bu dünyada yabancıyız; bunu, sanki bu mekân bize aitmiş gibi davranıyor olsak ta, kendimizden başka hiç kimse ya da şeye hesap vermek zorunda hissetmesek te, biliyoruz.

Her zaman, az çok bilinçli olarak, bu ikili bağ dan veya onun birinden kaçmaya çalışıyoruz. Bu ikili bağın doğasına uygun olarak iki farklı hareket çizgisi mevcuttur. Birisi, **ego**yu, ona çevresi tarafından yüklenen kısıtlamalardan kurtarmak, yani dış durumu iyileştirmektir ki, bu bizim çoğumuzun çoğu zaman yapmakta olduğu bir şeydir. Diğeri, **ego**nun ego olmasından kaynaklanan sınırlamalardan kaçmaktır. Diğer bir anlatımla, ya dünyevi yanımız **için** özgür olmayı isteriz ya da dünyevi tabiatımızdan kurtulmak için özgürlüğü arzu ederiz. Halbuki, seçim, böyle görüldüğü gibi aynı amaca yönelik aşağı yukarı eşit iki seçenek ya da iki alternatif arasında değildir. Eğer asıl amacımız çevremize, egomuzun özgürlüğünü kısıtlamaması için, başeğdirmek ise, bu, ikili bağımızdan kurtulmak için yolun yarısına bile ulaşamadığımız anlamına gelir. Çünkü ,iç özgürlüğümüz sağlanamadıkça, çevrenin bize sunduklarından, tamamiyle bizim kontrolümüz ve irademiz dahilinde bile olsalar, yararlanamayız. Dünyevi ihtiyaç, istek

ve zevklerin doyurulmasına doğru yol alan bir ilerleme iç özgürlüğümüze hiç bir katkıda bulunmamakta, aksine gerekenden fazla bir doyum arayışı giderek kendi iç özgürlük arayışını bastırmakta ve insanda onun yerine geçmektedir. Böylece o kendi amaçlarına ihanet etmektedir. Oysa çağdaş insanlığın hemen tek amacı haline gelmiş olan tam da böyle bir ilerlemedir. Onun amacı, çevresinde henüz ele geçirmeyi başaramadığı ne varsa sahip olmak ve kontrolü altına almaktır. Bu son cümle bizim yaygın olarak seçtiğimiz yolu basitçe açıklamaktadır. Bu, egolarını dış kısıtlamalardan kurtarmaya en önemli yeri verenlerin yolu ve özetle «ilerlemeci» diye adlandırılabilecek zihniyetin doğal tercihidir.

Geleneksel zihniyetle ilişkili olan diğer yolu anlatmak daha zordur, çünkü onun nihai amacı kendi dışındaki şeyleri kontrol etmek değil, kendi kendini aşmaktır. Bunun gibi, onun aradığı bilgi dış dünyanın bilgisi değil, kendini yine kendi iradesi altına alabilmesini sağlayacak bir bilgidir ki, bu da kendisinin bilgisidir. O, dış dünya üzerinde belli bir kontrol ve onun hakkında belli derecede bir bilginin gerekliliğini ve geçerliliğini inkâr etmemektedir, ama bunlar kendisine dair bilginin ne ötesine geçmeli, ne de onu bastırmalıdır.

Kişinin kendine dair bilgisi gözlem yoluyla elde edilemez; çünkü gözlem, gözlenen ve gözlemleyen, bilen ve bilinen arasında bir ikiliğin varlığı demektir, böylece gözlenen bir şey gözlemci ile hiç bir özdeşlik taşımamaktadır. Bütün güçlük burada yatmaktadır ve bunu ancak tüm önemine rağmen gözleme dayalı bir bilim gözardı edebilir.

Eğer belirgin olarak bilebildiğimiz hiç bir şey, içimizdeki o duygusal ve düşünsel yolları kullanarak

bildiklerimizle örtüşmüyorsa; o zaman belirleyici bilinin nesneleri oldukları sürece bedenlerimiz ve ruhlarımız o en içteki varlığımızla, yani asıl kendine dair bilgisi olana göre dışta, kenarda ya da çevrede kalmaktadırlar. Bu da, bunların aslında biz olmadığının, eğer kanıt gerekiyorsa, kanıtıdır. Buna rağmen ve paradoksal olarak, bizim en iç varlığımız, hakkındaki bilgimiz tamamiyle açık ve seçik olmasa ve sezgiye dayansa da, kesin olarak bildiğimiz tek şeydir. Bu bizim tek mutlak bilgimizdir, çünkü biz dış olgular ve bunların ilişkileri hakkında şüpheye ve tartışmaya düşebiliriz ama, yokluğunda hiç bir algılayış, hiç bir bilgi, şüphe ya da tartışmanın varolamayacağı kendi varlığımız hakkında böyle bir şey sözkonusu olamaz. Yine de onun sezgisel olarak farkında olmamız tüm bilincimizin başlangıç noktası da olsa, kendi hakikatımızın nelerden oluştuğunu söyleyemeyiz; çünkü, bunu ayırdetmeyi denediğimiz anda, zihinsel olarak kendimizi kendisi olarak inceleyebilmesi için kendimizin dışında bir konuma getiriyoruz ki, bu saçmadır. Dahası, bunun çoğul değil de tekil oluşu anlamsızlığı bir kat daha artırmaktadır. Sonuşta, ayırdetmeyi başardığımız herhangi bir şey bizim araştırmamıza konu olamaz.

Demek ki biz burada, varlığından herşeyden çok emin olduğumuz, ama gözlemleyemediğimiz bir iç hakikat ve birliğe dair açık bir paradoksla karşı karşıyayız. Üstelik, diğer birisinin de aynı konumda olduğunu düşünürsek, anlatım için bir kelimeye ihtiyacımız olacaktır. Bu sadece bir işaret kelimesi, bir isim olabilir, ama bir tasvir olamaz. **Ruh** (spirit) kelimesi en uygun karşılığıdır onun. Sözcük Latince **spiritus**'tan gelmekte ve «rüzgar» ya da «nefes» anlamını taşımaktadır. Kendi başına görülemeyen, ama

rüzgâr ve nefes gibi dinamik işlevleri sayesinde algılanabilen, her yerde varolan, can veren hava, varlığımızın «Ruh» dediğimiz kavranamaz ilkesi için maddi düzlemde yeterli ve doğal bir sembol olarak kullanılabilir[1]. İnsanlar birbirlerinden yeteneklerinin gelişmişlik dereceleri ile ayrılsalar da, bir bireyin varoluşu diğerinin varoluşundan farklı değildir; hepsi de aynı oluş ilkesi ile canlılık kazanmıştır. Bu oluş ilkesinin kendimiz veya evren bağlamında aşkınlığının altını çizmek veya onun özündeki tekliği vurgulamak istediğimizde, ona büyük harfle «Ruh» (the Spirit) diyoruz, ama onu bazen küçük harfle yazıyor ya da her türlü değişik ve az-çok sınırlı fikirleri belirtmek üzere çoğul anlamda da kullanıyoruz. Böyle farklı kullanımlar, karışıklığa yol açabilir; ama aynı zamanda da Ruh'un içkin, her yerde hazır ve nazır ve (deyim yerindeyse) «belirsiz» olduğunu farketmemizi sağlar. Kesin bir tanım getirebilme tutkumuz aşırıya kaçtığında, birçok değerli olan, hatta en değerli olan şeyi bizden gizler. Ruh öyle bir şeydir ki, bizler ve dünya sadece onun tezahürleriyiz. Tezahürler, dışa doğru bir hareket ve değişimi ifade eden bir dışlaşma ve yayılma olarak ele alınabilir. Buna karşılık, değişmeyen ve hareketsiz köken (Asl),

---

1 — Yeterli ya da doğal bir sembolün sahip olduğu kendi düzlemindeki özellikler —ki bu düzlemin gözlemlenebilen ve iletilebilen bir düzlem olması zorunludur— daha yüksek bir düzlemdeki türdeşinin özelliklerine benzer. Duyularımız yalnızca fiziksel ve zihinsel olmak üzere iki varoluş düzlemine uyarlanmıştır. Bu iki düzlemin tüm mümkünleri oluşturabildiklerini önermek duyularımızı her şeyin ölçüsü olarak görmektir ki, onların sınırlılıkları bu kadar açıkken böyle bir düşünce çocukçadır.

yani Ruh, tezahürlerine yani bizlere göre —her ne kadar belli bir yere ait olduğu belirlenemese de— içseldir (içe aittir) ve onu bulmak için aramamız gereken yer bu içerisidir.

Sık sık, hep birlikte seçtiğimiz, dışa yönelik yolun insan ruhunu bağlayan bağlardan kurtarmayı amaçladığı söylenir bize. Eğer böyleyse, biz kesinlikle yanlış yoldayız demektir. Bizim şu andaki ana çabamız, arzu duyan ruhu, yani ruhun yaşam süresince bedene ayrılmazcasına bağlı bulunan boyutunu beslemek ve büyütmek doğrultusundadır. Oysa bu boyut ruhu kavrayan en sıkı ,ayırd edilmesi ve gevşetilmesi en güç olan bağdır. Reddettiğimiz, içe doğru bir bakışı öngören diğer yol ise, insan ruhunu tüm bağlarından, öncelikle de egoya ait olması dolayısıyla içte varolan bağlardan kurtarmayı hedefler. En saf haliyle, bu yol, ele avuca sığmaz Ruh'a erişmeyi amaçlayan ve iç dünyası kelimelerle ifade edilebilenin ötesinde olan bir velinin yoludur[2]. Ama

---

2 — Öyleyse bu iç halini, sözcüklerle aktarmaya kalkan kimse başarısızlığa mahkûmdur. Bu olgu, hem konuşanın, hem de dinleyenin, bu bağlamda, sözcüklerin yetersizliğinin bilincinde olmaları durumunda mesele olmayabilir, ama bu kesin başarısızlık bir psikolojik argo yığınının altında gizlenip, birçok kişiyi, o görünürdeki derinliği sayesinde yüzeyin içine girebildiğine inandırdığında sözkonusu bu olgu mesele olmaya başlar.

Bir velinin bizatihi kendi içinde olanı aramak için kendini dünyadan çekmesi bazen bencillik olarak eleştirilmektedir. Çünkü, o hiç de öteki insanların iyiliği için yapması gerekeni yapıyor gözükmektedir. Fakat gerçek ise bunun tam zıttıdır. O, gözlem ile değil de, yalnızca içsel tecrübe sonucu keşfedilebilecek bir hakikatı aramaktadır ki, bu da tam tamına insan-

herkes veli olamaz, öyleyse bu aynı yol, gelenekleri, örfleri, adetleri ve kanıksanmış bakış açılarının büyük oranda kutsallığı arayışa yönlendirildiği ve bu nedenle de velinin bir yol gösterici güç olarak desteklenmesine yönelen tüm toplulukların kollektif yöneliş, ya dini törenler, uygulamalar ve bireylerin seçim ve eğitimi yoluyla dolaysız olarak, ya da ana amaca yönelik çalışmaların, içinde etkinlikle sürdürülebileceği bir siyasal, ekonomik ve toplumsal düzenin yürütülmesi ve korunması aracılığıyla dolaylı olarak şekillenebilir. Bu çeşit dolaylı bir destek, normal olarak büyük çoğunluğu oluşturanların en önemli işlevidir ve bu destekleyiş sayesindedir ki, şartları ve kapasitesi ne olursa olsun herkes kutsallığın benimsenmesi ve yaygınlaştırılmasına katılacaktır. İşte, ilkece geleneksel uygarlığın çerçevesi budur; tabii ki, bu hiç bir zaman kusursuz biçimde gerçekleşemez ve bugün her yerde açıkça görüldüğü gibi yozlaşmaya ve suistimale karşı bağışıklığı da yoktur. Bü-

lığın onsuz yolunu kaybedeceği bir hakikattir. Gerçekte o, kendi bencil egosunu tatmin edecek bir şeyler elde etmeyi aramamakta, tam tersine kendisini aşk içerisinde bütünüyle Tanrı'ya vermeyi ve böylece aşkın gerçek olarak ne olduğunu öğrenmeyi hedeflemektedir. Onun insanlık için üstlendiği bu yoğun eyleminin yansımaları, akisleri önceden tahmin edilemez ve bu o velinin herkesçe bilinen birisi ya da hiç bilinmeyen birisi olup olmamasına bağlı değildir. Bir velinin içsel deneyimi ona akıl-üstü bir kesinlik getirirken, çok yüksek bir düzeyde de olsa, gözlem değildir o. Modern dünya eksikliklerinin bir çoğunun bilincindedir, ama her şeyden fazla sorun çıkarmasına ve başkaca hiç bir şeyle telafisi mümkün olmamasına rağmen hiç te velilerin yok olmasından şikayetçi gözükmemektedir.

tün uygarlıklar başlangıçta geleneksel bir bakışa sahiptiler, her biri kendi kaynağını bir ilk ilahi vahye ya da ilhama dayandırarak kendini bu ilahi haberin koruyucusu ve sürdürücüsü olarak görmüştür.

Böyle bir genelleme geleneksel uygarlıkların dış biçimlerindeki büyük farklara, bunların çok sayıda ve gözle görülen kusurlarına ve bu uygarlıkların kalıcı olamayışlarına rağmen geçerlidir. Onların farkları ve Ruh'un kendini aynı zamanda çok sayıda farklı formlar içinde, hatta birlikte varolamayacak biçimlerde tezahür ettirmesi ve hep kendini belli edip te hiç kendini ele vermemesi onun belli hiç bir biçimde kalıplaşamayacağının kanıtıdır. Bu uygarlıkların kalıcı olamayışı hiç bir uygarlığın kusursuz olmadığını gösterir, çünkü o, insan yapısı olup geçici bir fenomendir; O Ruh'un bir tezahürüdür, fakat bu, o ölümsüz Ruh'un kendisi değildir. Ruh'un dışındaki herşey kendi yıkımının tohumlarını içinde taşır.

Geleneksel uygarlıkların kusurlarını vurgulamak durumunda olan birinin öncelikle sakin bir şekilde bugünkü ilerici —ve dolayısıyla anti-geleneksel— uygarlığımıza bakması ve modern uygarlığı olduğu gibi görmeye çalışması, kendinin onu nasıl gördüğü veya şu ya da bu sorunun çözümüyle uygarlıkta neler olabileceği gibi yanılsamaları bir kenara bırakması da bir zorunluluktur. Kişinin özellikle bu uygarlığın doyum, barış, güzellik ve özgürlük adına neler ürettiğine ve öte yandan huzursuzluk, savaş ve düşmanlık, çirkinlik (doğanın ve sanatların mahvedilişinde olduğu gibi) kişinin kendi doyurulamaz istekleri ve makinanın bitmek bilmez talepleriyle karşı karşıya kalışı bakımından neler ürettiğine bakma-

sı gerekmektedir. Sonra da, daha tutkulu biçimde, bu uygarlığın varolan tüm eğilimlerinin gelecekte daha da kalınlaşacağı ve zaten böyle bir kalınlaşmanın onun temel hedefi olduğunu göz ardı etmeden, dayanıklılık süresi hakkında fikir yürütmelidir. Bu çığlık gün geçtikçe artmakta ve sesini gittikçe yükseltmektedir, sanki niceliksel bir büyümenin sonu adım adım ya da ani bir parçalanış veya patlamadan başka birşey olabilirmiş gibi.

Bu tip sorular, bir ya da diğer biçimde, bir çok kişinin zihninin gerisinde oluşmakta, ama çok nadir olarak kişi ilerleme görüşünü getirdiği sonuçların ötesinde bir kural olarak ele alıp sorgulamaktadır. Ya da geleneksel uygarlıkların belki de bizim artık yitirmiş olduğumuz bir şeye; yaşamı yoksulluk ve güçlükler altında bile yaşanılır kılan bir şeye sahip olup olmadıklarını ciddi biçimde sorgulamamaktadır. Acaba fiziksel ve zihinsel açıdan atalarımızın geleneğe sadece aptallıklarından sarıldıkları, gerçek çıkarlarının nerede olduğunu göremedikleri veya dünyada sürdürdükleri yaşamın altındaki gerçekleri göremeyecek biçimde batıl inanca kapıldıkları gibi bir yorum getirme hakkını kazanacak kadar akıl ve meziyetlere sahip miyiz? Onların insanda kutsallık ve asalet gibi erdemler ile sanatta bizimle kıyaslandığında çok üstün güzellikler yarattıklarını kabul etmeye hazır olsak da, geleneksel hiyerarşiye boyun eğişlerini, bu çerçevedeki mütevazi rolleri kabul ediş-lerini ve buna hizmet etmekten duydukları memnuniyeti küçük görmekteyiz. Onların böyle davranmayı, daha iyisini bilmedikleri için kabul ettiklerini, çünkü insanlığın önündeki imkânları göremediklerini düşünürüz. Buradaki soru, böyle imkânları geleneği izleyenlerin mi, yoksa aslında ilerlemeye ken-

dilerini adamış olanların mı gözden kaçırdığı sorusudur.

Eğer, bugün varsaydığımız gibi, bu yaşam insanlığa açık tüm bireysel ve toplumsal imkânları içeriyorsa, **ego**'nun tatmin edilmesi, acının dindirilmesi ve ölümün ertelenmesi seçebileceğimiz en iyi amaçlardır ve haklı olarak bunları ilk sıraya koymaktayız. Ama eğer, geleneksel düşüncenin öngördüğü gibi ölüm ancak hakikatla yüzyüze geleceğimiz ve kendimizi gerçekten olduğumuz gibi görebileceğimiz diğer bir varlık durumuna geçiş ise, acı, içinde bulunduğumuz aksaklıkların bir hatırlatıcısı ve böylelikle de hem kaçınılmaz, hem de potansiyel olarak yararlı ise ve ölümsüz olan ruhun kurtarılması **ego**'nun doyurulmasından önde geliyorsa; o zaman yukarıda adı geçen amaçlar yepyeni bir ışık altında görüleceklerdir. Geçersiz hale gelmeseler de, bu amaçlara öncelik tanımanın aptalca ve tehlikeli olduğu meydana çıkacaktır. Oysa tam da bunlara herhangi başka bir yeri uygun görmek bize aptallık ve hatta tehlikeli bir davranış olarak gözükmektedir; bunu takiben de geleneksel insanların tavır ve hareketleri anlayışsızlık ve duyarsızlık yüklü gibi görünmektedir. Fakat eğer yaşama, ölüme ve acıya hem anlamı, hem de amaç katan tam da o şeyin kaybını beraberinde getirecekse, bizim acıyı hafifletme ve ölümü erteleme çabalarımızın ne yararı vardır?

Gelenek ve hiyerarşi birbirinden ayrılamaz. Onlar birlikte uygarlığı Ruh'a bağlayan, halkaları hem birbiri ardından gelen hem de aynı anda varolan bir çeşit zincir oluştururlar; uygarlığı zaman içinde ruhsal bir kaynağa, uzay içinde de ruhsal bir merkeze bağlayan bir zincir. Kaynak (origin) merkeze ilham

kaynağı olur, merkez de kaynağı devam ettirir [3]. Tüm yapı ilahi vahyin hakikatı üzerine kuruludur. Bu ilahi vahiy, gelenek zincirine, yönetici ya da merkeze yönlendirici gücünü tevcih etmekle yetinir. İnsanoğ

3 — «Merkez» ve ona ilişkin sözcüklerin bu bağlamda kullanımı tabii ki semboliktir. Küreyi en fazla genelleşmiş halinde, bütün uzaysal biçim çeşitleri oluşturmaktadır. Kürenin merkezi ondaki tüm boyutların kaynaklandığı bu noktadır, küreyi büyüklüğü ve niteliksel yapısından bağımsız olarak tanımlar. Merkez hiç bir boyuta sahip değildir ama onun etkisi uzayın tümüne yayılır ve kontrol eder, böylelikle o, tüm şeylerin boyutu olmayan ruhsal kaynağının yeterince anlamlı bir sembolüdür. (Yalnızca dilsel anlamda değil aynı zamanda kutsal bir yerin somut biçimindeki bir tapınak, bir kutsal şehir, bir kutsal dağ ya da insan kalbi olabilir. Çünkü o kutsal merkez aslında her yerdedir ve öyleyse yakalanıp alıkonamaz ve bu nedenle de sınırlı ve mekana bağlı varlıkların (ona doğru yönelen) dikkatlerini yöneltebilecekleri sembolik bir yere gereksinimleri vardır. Ve böyle yerlerde kutsal ruh'un gerçekten de yaşadığından kim kuşku duyabilir?

İnsanlığın kendi eğilimlerini yöneltebilecekleri sembolik bir merkeze gereksinim duyduğunu hissediyor olması, ruhsal bir çöküntünün yaşandığı dönemlerde, bu merkezin yerini hiç de kutsal olmayan başka merkezlerle değiştirmesini mümkün kılmaktadır. Ama bunlar, basitçe, geleneksel merkezle temasını kaybetmiş bir insanlığın yanılgı ve tutkuları için çıkış noktaları olmaktadır. Bu merkezler, genellikle yanlış bir deyişle hiyerarşik olarak nitelenen, kendilerine özgü düzen ve sistemlere yol açarlar. Oysa «hiyerarşi» sözcüğünün (Yunanca'dan gelen) anlamı «kutsal düzen» demektir, başka bir şey değil; öyleyse o yalnızca kesinlikle geleneksel bir düzene yani bütün otoritenin, sosyal bakımlardan bile, yasallığının kutsal merkezden türediği bir düzene uygulanabilir.

lu her zaman bir dereceye kadar birbirine bağlıdır ve değişik fiziksel, ekonomik ve ideolojik zincirlerle birbirine bağlanmıştır. Ama bu zincirler arızi olup (merkezcil değil de her zaman merkezkaç olarak çalışan) insan istekleri bu zincirlere yön verebilir. Eğer gelenek zinciri herhangi bir anlama geliyorsa, bu onun özünde yönlü ve merkezcil oluşu bakımındandır, çünkü o insanlığı insanın istekleri ve hayallerine değil ilahi kökenine bağlar. Öyleyse vahyedilen din, geleneğin kalbidir; gelenek, din olmasaydı içi boş bir kabuğa benzeyecekti ki, bu da özü olmayan bir biçim ve sosyal alışkanlıklardan öteye gidemeyen bir tanım demek olacaktı. Tersine, gelenek, biçim bakımından dini olmayan tüm görünümleriyle, dinin vazgeçilmez bir destekleyicisidir. Bu desteğin yokluğunda din hayatla bağdaşamaz; ondan kopuk bir şey haline gelir; öncü ve yönlendirici kuvvet olacağına tamamlayıcı bir güce dönüşür. Böylece o, giderek yozlaşıp, Tanrı'ya bireysel, silik bir inanç ya da diğer ideolojilerle yine kendi düzlemlerinde rekabet eden bir ideoloji durumuna gelebilir. Din ve gelenek birbirinden ayrılamaz; onlar aynı şeyin yakından ilintili iki boyutudur. Fakat onlar çok ender olarak başlangıçtaki saflıklarını devam ettirirler, çünkü daha önce de belirtildiği gibi onların geçici görünümleri, içlerinde kendi yıkımlarının tohumlarını taşır. Bu tohumlar yavaş yavaş ve bir tarladaki yaban otları gibi büyüseler de bir kez kök saldıktan sonra, sayıları tarladaki ürünün sayısını da geçebilir ve hatta onu tamamıyla ortadan kaldırabilir. Bu süreç adım adım ilerlemesine rağmen hızlanmaya yatkındır. Çoğu zaman ortaya değişik oranlarda ürün ve yabani ot karışık olarak çıkar. Verili bir zamanda her birinin kesin oranını belirlemek zor olabilir veya olmayabilir;

ama her zaman onlardan birinin temel doğasını belirleyebilmek ve ayırd etmek mümkündür.

Gerçeğe geleneksel yaklaşımın çıkış noktası, geleneksel uygarlıkların tarihsel gelişimlerindeki büyük farklara rağmen her yerde ve her zaman aynıdır. Varoluş, tüm tezahürlerine oranla aşkın olan kökenden ya da bir ilk nedenden filizlenmiş gibidir. Bu köken ya da ilk neden, sembolik olarak tüm varlığın hiç bir zaman ondan kopmadan ışıdığı bir merkez değil, aynı zamanda mikrokozmosun, bireyin de merkezidir ki, bu ikincisi makrokozmosun bütünselliğini yansıtır. Herhangi bir toplumun kendine özgü kutsal merkezi, bireyde ise kalp, evrensel merkezi sembolize eder veya onu temsil eder[4]. Öyleyse varlığın kaynağını ya da aynı anlama gelen hakikatın kaynağını arayan akıllı bir bireyin bakışı içe doğru bir ba-

---

4 — Bir insan bireyini oluşturan ruhsal-fiziksel kompleks, kendi içinde uyum sağlamış ,ayrı ve küçük bir dünyadır, bir mikrokozmostur. Onun tüm organları birbirine bağımlıdır ve herbirinin farklı işlevleri vardır. Günümüzde çoğu insan en yüksek işlevi beynin yerine getirdiğini zanneder, ama beynin işlevi onun uzantısı olan sinir sistemi ile birlikte özellikle bir yorumlama ve koordine etme işlevidir. Bütünü canlı kılan beyin değil, kalptir ve onun tüm potansiyellerinin kaynağı, hatta zekâ potansiyelinin de kaynağı kalptir. Böylece kalp ve ruhsal merkezin kendi düzlemlerinde oluşan karşılıklılık sadece hayale dayalı olmaktan çok uzaktır (bkz. Dipnot, 3). Ne zaman ki, kalp ruhsal olarak durağanlaşır, o zaman bir kişinin canlı olusundan çok, kafası ve bedeni çalışıyor olsa da, bir makineden söz edilebilir. Ne zaman ki, kalp ruhsal olarak hareket kazanır, o zaman birey canlı ve dıştan hareketli görünüp görünmediğine bakılmaksızın huzurlu demektir. «Uyuyorum, ama kalbim uyanık». **Neşideler Neşidesi**, s. 2)

kıştır, bu kişisel dünyasının kutsal merkezine ve aynı zamanda da varlığının merkezine doğru bir bakıştır. Onun bildiği ve gördüğüne ait her türlü dışa bakış ise bir vahiyin yönlendirmesiyle şartlandırılmıştır. Daha basit sözcüklerle anlatırsak, o, «Göklerin Krallığını», bulunacağı yerde, yani kendi içinde (within you) arar; **you** sözcüğünün (Latince **vos**) hem kendisine has bir kutsal merkeze sahip topluluğu, hem de kalbi ile birlikte bireyi ifade etmek için kullanılabilmesi dikkate değerdir. Nerede olursa olsun gelenek, insan faaliyetinin denetleyici ilkesidir ve her insan, akıllı olsun olmasın ve işlevi ne olursa olsun, bilincinde olarak veya olmayarak bu merkeze doğru çekilmektedir.

Gerçekliğe ilerlemeci bir bakışla bakmanın çıkış noktası, modern bilimle yakından bağlantılı olması nedeniyle gözlemdir. Böyle bir bakış açısı tamamen ve sadece dışa dönük bir bakışla çevesine yönelir; kendi varlığının ve tüm varlığın ilkesi olan içe dönük bir bakışı geliştirmez. O, varlığı böyle kavramak yerine sadece varolan nesnelerle ilgilenir; bunların biçim ve niteliklerini onların gözlemlenebilir yapısı ve diğer nesnelerle ilişkilerinin ürünü olarak kabul eder. Bu bakış açısı, böyle ilişkilerin işleyiş yollarını anlamak ve tanımlamak için uğraşır. Böylece bütün ilişkileri idare eden temel bir yasaya ulaşarak, tüm nesnelerin kesin birincil nedeni olmasa da, buna insan zihni ile en fazla yaklaşılabilecek bir açıklama getirebilmeyi umar. Onun çıkış noktası olan insan zihninin kapasitesi dışında kalan herhangi bir şeyi onun kapsamına almak, pratikte olmasa da prensipte insandan ötede ya da ileride bulunan herhangi bir şeyi ele almayı imkânsızlaştırır. Öyleyse, Tanrı ya reddedilmelidir, ya da aklîleştirilmeli ve insancıl-

laştırılmalıdır ki, böylelikle sonuçta din, kelimenin önce etimolojik, sonra da çağdaş anlamında «imkansız», kanıtlanmamış bir hipotez düzeyine indirgenmiş olur. Bu da dinin bütünüyle reddedilişine ya da tamamen insan beyninden veya duygulanımlarından kaynaklanan diğer ideoloji veya hayallerle yer değiştirmesine doğru bir adımdan başka birşey değildir; bu da geleneğin sonunu hazırlamaktadır. İnsan kendi gerçekliğinden en ufak bir şüphe duymamakta ve böylece kendi gözünde yükselmektedir. Bu noktada insanın artık tanrı olduğunu söylemek mümkündür [5]. O zaman insanın çevresini kendi isteklerine boyun eğdirmede gösterdiği başarıları övmekten başka yapacak bir şey kalmamaktadır. Bu, sözü edilen başarıların, dünyevi ve hatta kozmik ölçülere göre küçüklüğü, daha da önemlisi istekleri tatmin etmedeki gözle görülür başarısızlığına bakıldığında, oldukça zor bir iştir. Buna karşın, böyle bir ifade, geleceğini öğrenme endişesindeki bir kamuoyu tarafından yutulmaktadır ki, zaten bu insanların hepsi de gerçeklerden beklentilere kaçmaya hazırdır. Kendilerini, yalnızca bilimin önü açıldığında neler olabileceğini (ama şu anda ne olduğunu değil) düşünmekle avutmaktadırlar.

Dışa dönük bakış, parçalara ayırır; gözlemleyen

---

5 — Bu sözler Prof. R. MacLean'in 1967'de BBC'de yayınlanan Reith konferanslarının metninden alınmıştır. Fakat o, kamuoyuna bu yolda bir açıklama yapan ilk kişi değildir. Birkaç yıl önce, resmi olarak onaylanmasa da, «şimdi tanrı insanlardır» gibi bir açıklama Sovyet Rusya'dan gelmişti Ruslar insanın yeteneklerini değil, onun başarılarını ilahi bir statüye yükseltiyordu. Oysa Prof. MacLean'in durumunda önem verilen niteliğin yetenek olduğu göze çarpmaktadır.

ve gözlenen ,bilen ve bilinen, insan ve Doğa arasındaki ikiliği vurgular. Çevremiz sömürebileceğimiz bir şey ve hatta bir düşman haline gelir. Biz onun bizimle bir bütün oluşturduğundan çok, isteklerimizin karşılanmasına bir engel yaratabileceğinin bilincindeyizdir. Ve her birimiz için komşumuz da çevrenin bir parçası olduğundan, insanlar giderek birbirinden kopmaktadır. Dışa dönük bakıştaki bu parçalara ayırma tavrı, kendi içe dönük karşıtı ile dengelenmediği sürece, insanı komşusundan ayırdığı gibi Tanrı'dan da ayırır. Sonuçta artık ne Tanrı'nın «Baba», ne Doğa'nın «Ana »olduğu bir insanlık ailesi kalır. Gerçeğin kendisi bölümlere ayrılmış, parçalanmış ve insan hiç olmadığı kadar yalnız ve şaşkın durumda kalmıştır.

İçe dönük bakış birleştiricidir. Merkezi keşfeden arayıcı da, kendini tanıyan birey de hem kendini hem de dış dünyayı görür. Bu gördüğü, diğer bir anlamda Doğa ve bireyin komşusudur. Onun gördükleri birbirlerine tesadüfi olarak bağlanmış olmayıp merkez aracılığıyla birbirlerine raptedilmişlerdir. Birlik gerçeklik kazanır, parçalara bölme ve izafilik hayal haline gelir. Öyle ki, bu hayali görüntü ne kadar güçlü olursa olsun, birey onun ifade edilişindeki şeffaflığı farkedecektir. Öte yandan, birey hiçbir zaman komşusundan çok da farklı bir konumu olmadığını görür, bölünmez olan birlik kavramının sadece kendisi için geçerli olmadığını anlar. Diğer bir anlatımla, eğer kişinin zihni normal çalışıyorsa, o kendisinin birey olarak kaldıkça Tanrı olamayacağını; ya da eğer herhangi bir meşru anlamda Tanrı ile birliği söz konusu ise aynı şeyin komşusu için de geçerli olduğunu görecektir. Kısaca o, son tahlilde kendi bağımsız varlığının hayali ve paradoksal bir şey oldu-

ğunu bilir. Ama bu bilgi onun sadece ve sadece Tanrı'nın gerçek olduğuna ve Doğanın, komşusunun ve kendisinin de birbirinden farklı ve hatta çelişkili olsalar da Tanrı ile bir olduğuna dair taşıdığı karşı konulmaz kesinliğin bir parçasıdır.

Eğer doğru olan geleneksel görüşse, sözcüğün bugünkü anlamında ilerlemenin onu savunanların plân ve ümitlerini gerçekleştireceği fikri aldatıcıdır; bu sadece insanın büyük oranda zayıf, aptal, tutkulu ve bazen kötü oluşundan, hatta insani isteklerin sık sık aynı anda gerçekleşemeyeceğinden dolayı da değildir. Bu iki neden de aslında oldukça yerindedir, fakat en önemli neden, bilimsel ve ilerlemeci bir hümanizmin savunucularının kendi varlıklarının ışıdığı kaynaktan —bu kaynak onların kalplerindeki ilahî bir kıvılcımda yansır— farklı bir yöne bakmakta oluşlarıdır. Öyle ki, bunun sayesinde, geçerli diğer bir ilkenin yokluğunda yalnızca cansız parçacıklar ve insan **ego**sunun istek ve yanıltmaları ile sürekli çelişen kör güçlerden meydana gelmiş bir evren kavrayışına doğru savrulurlar. Buna göre, onlar zaferin mümkün olduğuna inanmak için, insan **ego**sunu şişirir ve tanrılaştırırlar. İlerlemeci hümanizmin sesi, insanın sonunda isteklerini tatmin edecek araçlara kavuştuğunu, böylece dünyevi bir cennetin yaratıcısı olma imkânlarının önünde açıldığını; en azından, yeteri kadar çalışıp aklını kullandığında çevresinden istediği her şeyi elde edebileceğini duyurmaktadır. Öte yandan geleneğin sesi, bastırılmadığı veya konuşmaktan korkmadığı zamanlarda, insan yaşamının değeri, şerefi ve haklılığının insanı Tanrı'ya bağlayan o zincirin korunmasında yattığını; Tanrı'nın insanın kaynağı, koruyucusu ve amacı olduğunu, onun Cennetinin tek cennet olduğunu ve dahası bu cenneti

aramak için insanın kenara değil, kutsal olan merkeze yönelmesi gerektiğini açıklamaktadır.

Bizim köleliğimizin ölçüsü, yaşadığımız dünyanın bizim için çekiciliği ve bu çekiciliğin yarattığı isteklere ne kadar boyun eğdiğimize bağlıdır. Eğer bizi bağlayan bu bağlardan, isteklerimizi tatmin etmek yoluyla kurtulacağımızı sanıyorsak, kendimizi aldatmış oluruz. Yanılgımızın ölçüsü ise aslında bu isteklerin doyuruldukça çoğalacaklarını ve bizi daha çok saracaklarını görmeyişimizin derecesine bağlıdır. Bunun yerine, dünyaya güçlü bir bağlanışa erken davranarak karşı koyup, varlığımızın ebedi ilkesine doğru bilinçli ve aktif bir yönelişe öncelik tanıyabiliriz ki, bu değişmez ilke tüm bağlanış ve isteklerin üzerinde ve ilerisindedir. Bu iki tavırdan ve eğilimden hangisinin daha baskın çıkacağını ve hangisinin eylem ve düşüncelerimiz sırasında diğerine bağlı olacağını seçmekte serbestiz. Toplu olarak seçimimizi yaptık ve sonuçlarına da katlanmak durumundayız, fakat birey bu toplu seçime uymak ya da onu reddetmek konusunda özgürdür. Eğer onu reddederse sadece kendi bireyselliğinin sınırları ve kendi koşullarının imkânları içersinde hareket edebilir, çünkü Tanrı kimseden imkânsız olanı istemez. Gelenek ve bunun getirdiği diğer anlamlar ölü bir konu olduğu için birey, çevresinden çok az yardım görecek ve pek çok engelle karşılaşacaktır. Çünkü sadece açık bir düşmanlıkla karşı karşıya kalmayıp, bunun çok daha kalıcı ve genellikle yıkıcı etkileri ile de mücadele edecektir. Bu etkiler çok çeşitli ve her alanı kaplamış durumdadırlar, hatta din alanını bile.

Bir orta yol bulunabileceği düşünülebilir ama durum böyle bir uzlaşmanın yapay olacağı ve görünüşte kalacağını göstermektedir. Çünkü geleneksel

ve ilerlemeci bakış tarzları arasındaki karşıtlık, Doğu'nun Batı'ya, yukarının aşağıya ,içerinin dışarıya veya herhangi iki karşılıklı zıt yönün birbirlerine karşıt oluşuna benzer. Yaşam, her dönemeçte seçimi gerektiren, hareket ve değişimden ibaret bir olgu ise, bu iki yön arasında bir iç seçim yapılması kaçınılmazdır. Ancak ve ancak bu seçimdir ki, ruhun yönelişine ve onun geleceğine karar verir ve aynı zamanda da her hareketin nihaî sonucunu belirler.

Burada geleneksel ve ilerlemeci olarak adlandırılan gerçeğe iki farklı yaklaşım arasında geçerli bir uzlaşmanın imkansız olduğunu öne sürmek, özellikle şartların tüm inananları bir uzlaşmaya zorlar gibi göründüğü şu günlerde, pek de küçük bir şey sayılmaz. Fakat kişiler ve toplumların gerçekte uzlaşmaz olan şeyleri sık sık uzlaştırmaya çalıştıkları bir gerçektir; ama durum böyle olduğunda herhangi bir uzlaşma görünüşte kalmaya ve sürekli olmamaya adaydır. Sonuçta, söz konusu olan iki faktörden biri üstün gelecektir. Bu genelleme bugünkü duruma da tamamiyle uygulanabilir ve şimdi, sorgulanan iki yaklaşımdan hangisinin kazanmakta olduğunu görmek güç değildir. Önemli olan soru, onun kesin zaferinin mümkün olup olmadığıdır; çünkü eğer modern bilimsel yaklaşımın, sadece bilimin prensipte yanlış yöne bakıyor olmasından dolayı, varlığın hakikatının temellerine inmesi imkânsız ise, geleneğin kayboluyor, dinin ise gölgede kalıyor oluşu hiç bir şekilde sonucu değiştirmez. Kazanmanın hangi biçimde olacağı belli olmasa da, doğruya götüren yaklaşımın zafere ulaşacağı kesindir.

Giriş bölümünü bitirmeden önce, üç nokta belirtilmelidir. İlk olarak, modern psikolojinin veya modern bilime paralel olarak gelişen bir felsefenin

geleneksel bilgeler, filozoflar ve onları takip eden bir azınlığın düşünceleri ile aynı yönde çalıştığı ve böylece aynı amaca doğru uzandığı sık sık söylenmektedir. Bu doğru değildir, çünkü modern psikoloji ve felsefenin yaklaşımı modern biliminki ile bilinçli ve amaçlı olarak örtüşmektedir; bu dışa dönük ve ayırd edilebilen bir bilgiyi arayıştır veya insanlığın bilgi birikimini artırmaktan başka belirgin amacı ol mayan bir eylemdir. Her durumda da geçerli olan, olguları bilimsel analiz yolu ile en yüksek dereceye kadar dıştan ele alma ve incelemedir. Bilimsel analiz kelimesi önemlidir, çünkü özne ve nesne, bilen ve bilinen arasındaki kesin ayrılığı dile getirmektedir. İşte bilimin yolu budur. Onun kendi geçerliliği vardır, kendi türünden sonuçlar üretir ve tutkulardan arınmışlığı ile örnek oluşturur. Buna karşın, bu yaklaşımın doğrultusu, geleneksel yol olarak şimdiye kadar anlatılan olguya taban tabana zıttır; öyleyse aynı amacı hedefliyor olamaz [6].

---

6 — Bu, ilke olarak doğru olsa da, özel vak'alara uygulanışı çoğunlukla zordur. Psikolojiyi ele aldığımızda zorluk, onun «bilinç-ötesini» araştırırken «bilinç-üstü» ve «bilinç-altı» arasında, yani gözle görülür bilince inmek için çok daha aşkın bir konumda kalan ile bu düzeye çıkabilmek için çok altta kalmış olan arasında bir ayırım yapmamasındandır. Böyle bir farkın çok belirgin olması gerektiği düşünülebilir ama ikisi arasında doğru bir ayırım yapmaya aklın gücü yeterli değildir, çünkü bilinç-ötesi tanım gereği bilinçli zihnin dışında kalmış bir kavramdır; ona sadece bir iç ve ruhsal görüş ile ulaşılabilir. Böyle bir görüşün, arızi olarak ya da bunu dışlayan bir yaklaşım benimsenmesi sonucu, yok olması halinde sonuç ölümcül bir karmaşa olmaktadır. Çağdaş felsefenin büyük kısmının yaklaşımı bu görüşü prensip olarak dışlar, bu

İkinci nokta, daha temel bir noktadır. Bu nokta, hakkında konuşulan şeyin doğası veya bitiş noktasının kelimelerle ifade edilemeyeceğini söyleyerek yine onun hakkında konuşmayı sürdürmenin mantıksızlığıdır. Kendi içine çekilip, sessiz kalmak daha iyi değil midir? Belki de. Böyle bir davranış en azından okuyucuyu şaşkın, kızgın ya da daha kötüsü, sıkılmış bırakma riskini ortadan kaldıracaktır. Bu ciddi bir risktir ve bunu göze alıştaki çok çeşitli nedenler arasında aşağıdakiler sayılabilir.

Sözcükler öncelikle çağrıştırıcı bir işlev yüklenirler, onların tasvir için kullanımları ise özellikle çağrıştırıcı oluşlarına bağlıdır. Onlar, duyan kimsede eskiden kalmış ya da bugün varolan herhangi bir potansiyelde karşılıklarını bulamıyorlarsa hiç bir anlam taşımazlar. Onların tasvir amacıyla kullanılma olasılığı ise çağrıştırıcı güçlerine bağlıdır; ama bu da bizim dünyevi yaşam düzlemimizle sınırlıdır, zaten kelimeler de bu düzlemdeki ortak tecrübelerimizden türemişlerdir. Eğer bu düzlem gerçekliğin tümünü kapsıyorsa tartışmaya gerek yoktur ;ama eğer başka gerçeklik düzlemleri varsa, sözcüklerin çağrıştırıcı potansiyeli onlara da uygulanmalıdır. Çünkü tüm gerçek sembolizmin temelini oluşturan ve bütün düzlemler arası kurulmuş o benzerlik ilişkisi bunu gerektirir[7]. Sözcüklerin kullanım ve anlaşılışını, sadece tasvir işlevi ile sınırlayanlar, diğer birçok şeyin yanısıra, tüm Kutsal Metinleri, tüm büyük şiirleri ve insanlığın dünyevi ilgisinin perdesini delebilmiş

---

yüzden o. ne kadar öne sürdükleri saf zihinsel düzlemde yer alırsa alsın benzer bir yanlışa yol açmak zorundadır.

7 — Bkz. Not 1.

olan tüm yazı ve deyişleri basite, olağana indirgemişlerdir. Artık kesin olarak kabul edelim ki, kendininkinden daha yüksek bir düzleme çıkarılmadıkça dünya sıradan bir şey olmaktan kurtulamayacaktır. Bu ancak Tanrı'nın lütfu ile ve sözel semboller de dahil olmak üzere tüm sembolleri anlayışımızı bunların en zahiri ve kelime anlamları ile sınırlamadığımız zaman gerçekleşebilir.

Son olarak: bazı insanlar din ile bilim arasında bir çelişki olmadığını, diğerleri ise olduğunu savunur. Hangisi haklıdır? Öncelikle sözünü ettiğimiz uzlaşmaz ve kolaylık açısından «gelenek» ve «ilerleme» diye adlandırılan iki kavram, din ile bilimle aynı kabul edilemezler, çünkü her zaman kutsal bir bilim varolmuştur. Kutsal bilim, bakışını modern bilim kadar kısıtlamamıştır; o geçici olgular evrenini bir görüntü olarak alır ve tıpkı din gibi olgular-üstü ve geçici olmayan bir hakikatı arar. Fakat, dinin takip ettiği yol ile örtüşmek yerine, buna paralel bir yol izlemeyi seçer; ta ki ikisi de zirveye ulaşana dek. İkinci olarak, buna rağmen, vahyedilmiş bir din, geleneğe kopmaz bir şekilde bağlıdır ve bugün de her zamanki gibi kendisine olgular-üstü ve sonsuz olanı merkez edinmiştir. Bu, insani zaaflar nedeniyle çok da açık olarak görünmese de, böyledir. Bu arada, modern biçimiyle bilim olgular-üstü ve sonsuz olanın izini kaybetmiş ve sonlu ve dünyevi bir ütopyayı kendine amaç edinen bir ilerleme ideolojisinin sunucusu, rehberi ve peygamberi konumuna oturmuştur.

Burada bir çelişki vardır, fakat bu çelişki, din ve bilim oldukları için değildir, çünkü bunlar, hiyerarşik üstünlüğü onayladığı sürece hakikata, normal, gerekli ve paralel iki yaklaşımdır. Asıl çelişki burada geleneksel ve ilerlemeci olarak geçen iki ba-

kış açısı arasındadır; din ile bilim ancak bunlardan biri ya da diğeri ile bağıntılı olduklarında çelişkiye düşerler. Bu iki görüş açısı arasında bir uzlaşma yaratabilme çabaları, insanın ve evrenin başlangıcı ve geleceğine uygulandığında, sadece kargaşaya yol açacaktır. Bunların karşılıklı uzlaşmazlığı topyekündür ve kuşku götürmez. Öyle ki, ilerlemeci ideoloji insanın mükemmelliğini onun dünyevi gelişiminde görüp, bunu ileride gerçekleşeceğini varsaydığı bir geleceğe havale ederken, gelenek insanın mükemmelliğini onun kurtuluşunda veya kötüden arınışında bulur ve bunun burada ve şimdi gerçekleşebileceğini iddia eder.

II. BÖLÜM
KAİNAT RESİMLERİ

Her bireyin kafasında evrenin resmi diyebileceğimiz bir şey vardır; bireye dünya yaşamının anlamı ya da gerçekliğini oluşturuyor gibi görünen her şeyden az çok bilinçli olarak örülmüş, bir imajdır bu. Bilinçli olarak farkında olunsun ya da olunmasın, açık seçik ve bütünsel olsun ya da olmasın tüm dağınık düşüncelere ve tüm imana bir arka plan oluşturur. Yaşamı boyunca birey başka bireyler tarafından kendine iletilen fikirlerle karşılaşır ve duyuları aracılığı ile sürekli etkilenimlere açıktır; bu deneyimler, onun fiziksel, zihinsel ve entellektüel doğai iç yapısına göre yorumlanır; böylelikle kafasında yavaş yavaş resim şekillenir. Bildiğimiz kadarıyla, duyuların dolaysız etkilenimleri tüm normal yapıdaki insanlarda birbirine benzer ,ama sözü geçen diğer faktörler herhangi iki bireyde aynı değildir. Böylece, dolaysız etkilenmelerin yorumlanışı çok farklı olabilir.

Genel olarak ifade edersek, kadim uygarlıklarda yaygın olan yorumlar birbirinden çok farklı değildi, çünkü ortak duyusal algılayışın geçerliliği sorgulanmıyordu ve ona anlam veren fikirler, gelenek tarafından az çok sağlamca kurulmuş ve sabitleşti-

rilmişti. Böyle bir uygarlıkta belirgin bir kişilik ve belli bir birlik ve düzenlilik derecesi vardır. Daha sonra ve özellikle Orta Çağın sonlarından itibaren Avrupa'da, entellektüel ve dini fikirlerin geleneksel oturmuşluğu yavaş yavaş gevşedi; modern zamanlarda ise bu eğilim, modern bilimsel görüşün güçlenmesi ile aynı doğrultuda olarak, artan bir şekilde vurgulandı; ve sonuçta bilimsel araştırmanın bulguları duyuların dolaysız algılarının geçerliliğinin tarihte ilk kez sorgulanmasına yol açtı. Bu sorgulanma sonradan zihinsel ve entellektüel çevreye yansımış; sonuç modern uygarlığın evrenin gerçekte ne olduğuna, neyin gerçek, neyin gerçek olmadığına, neye inanmak ya da inanmamak gerektiğine dair korkunç bir karışıklığa düşmesidir. Bu nedenle, modern bilimsel keşiflerin fikri konumunu araştırmak gerekli olmaktadır. Uygulamada getirdikleri yenilik ve etkinlikleri birçok kişiye kâinatın aslında şimdiye kadar sanıldığı gibi olmadığı, dolayısıyla geçmişte etkin olan birçok entellektüel ve dini fikrin değişmesi veya aşılması gerektiği fikrini getirmiştir. Durum gerçekten çok karmaşıktır, çünkü bilimsel bakış açısı kısaca geleneksel olmayan olarak tanımlanabilecek bir genel eğilimin nedeni olduğu kadar da sonucudur. Modern bilim ise bu eğiliminde yalnız değildir. Yine de, bilimsel keşifler son zamanlarda dinî, felsefi ve popüler bakış açısındaki birçok değişimin ilk ve gözle görülür nedenidir.

Modern bilimin bizi kabule çağırdığı fiziksel evren resmi gerçekte duyularımızın doğrudan algılayışının öngördüğünden çok farklı gözükmektedir. Kolaylık açısından birincisi bilimsel, ikincisi de doğal resim olarak adlandırılabilir. Örneğin, bize güneşin görünüşteki doğuş ve batışının dünyanın dönmesiy

le bizde oluşan öznel bir etki olduğu; ya da kütlenin görünüşteki katılığı ve sürekliliğinin aslında aralıklı olarak dizilmiş çok küçük taneciklerin sonsuz hızda hareket edişine atfedilebileceği; veya yine benzer bir şekilde renk algılama olayının, görünmeyen, her zaman varolan ve farklılaşmamış bir alt düzeyde oluşan dalgamsı titreşimlerin öznel etkisi olduğu vb. söylenir. Her bir olayda resmin, ne kadar karmaşık ve kendini açığa vurmaz durumdaysa o kadar daha nesnel ve gerçekçi olacağı ve gözlemcinin bireysel özellikleri tarafından daha az boyanmış veya bozulmuş olacağı iddia edilir. Böylece doğruya ya da herhangi saklı bir gerçeğe daha çok yaklaşarak, onun bu kendini açığa vuran resmi açıklaması ya da olağan olguların altındaki nedenleri ve bunlarla beraber fiziksel evrenin başlangıcı ve yapısı ve insan da dahil olmak üzere tüm içerdiklerini açığa çıkarması söz konusudur. Evrenin bahsettiğimiz iki resmi duyuların algılanmasından türetilmiş zihinsel kurgulardan ibaret olarak kaldıkları sürece farklı iki çeşit oluşturmazlar; duyuların mekanik gereçlerden yardım alabileceği gerçeğiyse konunun bu boyutunu prensipte değiştirmez. İki durumda da onların oluşum süreçleri aynıdır: ikisi de duyular tarafından sağlanan verilerin zihin tarafından işlenmesi sürecidir. Öyleyse eğer doğal resim bir yanılgı ise bilimsel olan da böyledir ve sorulabilecek tek soru birinin diğerinden daha fazla bir yanılgı içerip içermediğidir. Bunun gibi, eğer doğal olan resim öznel ise, bilimsel olan da öyledir ve burada yine bir derece farkı söz konusudur. Bu aşamada, parantez içerisinde, «nesnel» (objective) sözcüğünün yaygın anlamda, yani «gözlemcisinden bağımsız olarak var olan» anlamında, «öznel (subjective) sözcüğünün de bunun karşıtı ola-

rak «tamamiyle gözlemciden kaynaklanan» anlamında kullanıldığını belirtmek faydalı olacaktır.

Bilimsel resim aslında doğal resmin yerini almamakta, daha çok onu tamamlamakta ve işlemektedir. O, doğal resimden ayırdedilse ve bununla zıtlığı ortaya konsa da bu sadece yüzeysel olabilecektir, çünkü bu ikisi arasında aslında hiç bir devamsızlık söz konusu değildir ve tek başına bilimsel işlemin nesnelliğe götüreceğine dair bir şart yoktur. Bu durumda, yaygın olarak kabul edilen nesnellik testi normal addedilen kişilerin kanılarının birbirleriyle çakışması olduğuna göre, işlem nesnellikten uzaklaşmaktan bile sorumlu tutulabilir. Çünkü bu test sayesinde doğal resim, tüm insanlığın malı olduğu için, diğerine göre daha nesnel görünecektir. Öte yandan özgün biçimiyle bilimsel resime sadece birkaç matematikçi ulaşabilir, çünkü bilimsel resmin az çok popülerleşmiş biçimlerinde, örneğin en temel parçacıkların katı maddenin doğasından kopmaları gibi hayal edebilme sınırları içerisine getirebilmek için resim büyük oranda basite indirgenmiş ve kaçınılmaz olarak saptırılmıştır. Doğal resim her zaman olduğu gibidir: güneş doğar ve batar, kayalar sabit dururlar, yıldırım düşer, gökyüzü her zaman olduğu gibi mavi ve kan da her zaman olduğu kadar kırmızıdır; bu arada bilimsel resim giderek daha çok uzaklaşmakta ve yabancılaşmaktadır. Örneğin, yukarıda sözü geçen sonsuz küçüklükteki parçacıklar, yani elektron, proton ve diğerlerini oluşturanlar, hiç bir şekilde madde parçacıklarına benzemezler. Bunlar daha çok dalga sistemleri olarak tanımlanmışlar ve hatta bu dalgalar «düşünce dalgaları» (Schröndinger) ya da «olasılık dalgaları» (Heisenberg) olarak tanımlanmışlardır. Bu tip tanımlara çok büyük önem vermek ge-

rekmiyorsa da, bunlar en azından bu parçacıkların nesnelliğinin sorgulamaya açık olduğunu gösterir. Bu «parçacıklar» aslında sadece insan kafası tarafından geliştirilmiş matematiksel soyutlamalardır, demek ki onun özelliklerini taşır ve duyularla elde edilen dolaylı ya da dolaysız herhangi bir bilgiden türemiş bir kavramlaştırmadan çok insanın eğilimleri ile hayat bulurlar. Eğer bilimsel resim gerçekte olduğundan daha kalıcı bir düzen içerisinde olsaydı bile, sadece yukarıdaki boyutlarından ötürü nesnelliği sorgulanabilirdi.

Bilimsel resim dikkati çekecek derecede ve insanların farkında olduğundan çok daha fazla geçicidir. Bu onun yaygınlaştırılmasının bilimsel uzmanların kafasındaki gelişmesinin çok daha ardında kalmasından dolayıdır. Kimse bizzat evrenin kendi doğasını sürekli değiştirdiğini söyleyemez ve sonuç olarak evrenin sürekli değişen bir üreyişi gerçekte nesnel sayılamaz. Öte yandan, doğal resim, diğer özelliklerinin yanı sıra, göreceli olarak daha sabit bir konumdadır. Buna karşı, tanınmış hiç bir bilimcinin bilimsel resmin tamamlanmış olduğunu öne sürmeyeceği; aksine bilimin amacının nesnelliği giderek artan bir resim oluşturmak olduğu açıktır. Yine de, daha yapılacak çok şey kalmasına rağmen bu yönde büyük ilerleme kaydedilmiş olduğu tartışması gündeme getirilecektir. Bu arada, güneş sistemini, dünyayı merkez olan (geocentric) bir yaklaşımdan çok, güneş-merkezli (heliocentric) bir yaklaşımla ele almak; daha genel olarak, görülebilir evrenin güneş sistemine bağlı olarak haritasını çıkartmak, hemen tüm dünyada kabul edilmiştir. Aynı şekilde maddenin atomik yapısının temel parçacıkların oluşumu ile ilişkisi, elektriğin ayırdedilebilir ve kontrol edilebilir

bir varlık olarak keşfi, yeşil bitkilerdeki foto-sentez işleminin açıklanması ve daha bir çoğu da böyledir. Birçok bilimsel kavramın nisbeten kısa bir süre içerisinde az çok kararlılık ve yaygınlık kazandığı inkâr edilemez. Bazıları kararlılığını korumaya ve diğer gelişmelere temel teşkil etmeye adaydır, ama son gelişmeler birbirini artan bir hızla izlemiş ve her biri nihai gerçeğin ne olduğu konusunda bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bir sonraki gelişmenin ne olacağını ya da ne kadar zaman içerisinde ortaya çıkacağını veya bunun önceden varolan fikirlerin yıkılmasına yol açıp açmayacağını, (nükleer fizik örneğinde olduğu gibi) kim söyleyebilir? Araştırmada elektronik donanımlı ekip çalışmasının uygulandığı modern metodlar yeni gelişmelerin ortaya çıkışını şimdiye değin görülmemiş bir biçimde hızlandırabilir ve herhalde hızlandıracaktır. Böylece en temel gerçek diye varsayılan şeylerin temsil edilişindeki kararsızlık giderek artmaktadır; asıl soru, böyle bir durumun nesnel bir temsil etme işlemi ile bağdaşıp bağdaşmadığıdır. Bütün bu yeni fikirlerin insan kafasının ürünleri olmasına ve böyle bir kararsızlığın, kavramaya çalıştığı evrenden ziyade insan zihninin özelliği olmasına rağmen, bu soruya olumlu cevap verecek bir çok kişi vardır. Dayandıkları temel ise, bizim insan zihninin «ilkel»den «gelişmiş»e doğru uzanan ilerlemeci evriminde çok önemli bir aşamaya tanık olmamızdır.

Bu kavrayış aslında çok daha genel olan ve bir varsayım olacak kadar yaygın kabul gören ilerlemeci evrim kavramının sadece bir yüzüdür. Birçok kişi. bilim adamları da dahil olmak üzere, bunu doğa yasası olarak kabul etmektedir. Gerçekte bu, çevresine az ya da çok uyum göstermiş birçok farklı tür bit-

ki ve hayvanın varlığını, sadece fiziksel bir açıklamayı formüle ederek anlatma çabasıdır. Sonraki birçok değişik öneriye temel oluşturan Darwin'in orijinal görüşü, her tür içerisindeki bireylerde farklılıklar olduğu, bunun ya sık rastlanır ama çok güç algılanabilir ya da ender rastlanır ama daha belirgin cinsten farklılıklar olabileceğidir ki, ikinci durumdakiler bugün bilimsel dilde «mutasyon» olarak adlandırılırlar. Doğal olarak zararlı farklılaşmalar yok olma, faydalı olanlar ise yaşamlarını sürdürme eğilimine girerler; böylece zaman içinde yeni bir tür oluşturacak kadar atalarından farklı bireyler ortaya çıkar. Bu hipotezin mutasyon'un ve doğal ayıklanmanın oynadığı role farklı önemler atfetmesi dolayısı ile birbirinden ayrılan çeşitlemeleri vardır. Bunların ortak noktası bir türü diğerinden farklı kılan özel liklerin zaman içerisinde bir «evrim» süreci tarafından oluşturulduğu, bunun, iç ya da dış en etkin nedenlerin ise fiziksel varlık düzleminde varolduğu postulasıdır ki bu, böyle özelliklerin az çok ani olarak «yaratılış» nedenini başka bir düzlemde bulan postulanın karşıtıdır.

Palaeontolojik deliller —kozmik ölçüyle olmasa da dünyevi zaman ölçüsüyle— çok uzun bir zaman önce dünya üzerinde çok az ya da hiç bir canlı yaratık olmadığını göstermektedir.

Kambiriyum devri (paleozoik devrin ilk bölümü Ç.N.) öncesine ait fosiller hakkında bilgi yoktur ve bu devirden kalan fosil sayısı çok yetersizdir. Sonraki bütün dönemlerde dünyadaki canlı nüfusu artmış, her jeolojik devir kendine özgü, bazıları çok gelişmiş birçok türden oluşan bir hayvanlar (fauna) ve bitkiler (flora) topluluğu getirmiştir. Olayların böyle gelişmesi dikkat çekici bir hızda olmuştur. Her tür,

birdenbire, tanımlanabilir ve sabit bir biçim alarak, yok olana kadar böyle kalmıştır. Buna karşın, bir seri türler vardır ki, bunlar en son biçimlerine adım adım gelmişlerdir; at buna bir örnektir, ama bütün bu tip durumlarda aşamalar çok açıktır. Her bir aşama diğerinden, farklı bir çeşit olacak kadar değişiktir ve atlamalar yoktur .Evrimci hipotezin iki tür arasında sürekliliği öngören herhangi bir çeşidi, palaeontolojik delillerin en gözle görülür özelliklerini göz ardı etmek zorunda kalacaktır [1].

Aslında şu an elimizde olan çağdaş göstergeler palaeontolojinin belirsizliklerine dalmamızı gereksiz kılmaktadır. Canlıların çoğu özellikleri, faydalı olanları dahil olmak üzere, kendiliğinden değil midir? Eğer onların sonsuz değişiklikteki biçimlerinin altında yatan neden faydacılık olsaydı (ve bu evrimci hipotezin ana varsayımıdır) dünya şimdiki halinde olur muydu? O zaman, dünyanın, bugün doğanın eldeğ memiş yüzünü bozmakla uğraşanların o faydacı canavarlıkları kadar can sıkıcı ve tek biçimli olması gerekmez miydi? Sadece yaprakların biçimi, rengi ve dokusundaki farklılıklar bile, doğal ayıklanmanın ana bölümünü oluşturduğu bu hipotezi anlamsız kılmaya yeter. Doğal ayıklanmanın, oynadığı rol tamamiyle olumsuz bir bakımdan olsa da, bir işlevi olduğu muhakkaktır. Asıl baskın olan başka bir faktördür. Bu diğer faktörü «şans» diye adlandırmak, nedenlerden habersiz olmak demektir; onu «yaşamsal bir dürtü» ya da «başkalaşma eğilimi» veya bu-

1 — Konunun bu ve diğer yönlerinin tam bir tartışması için okuyucuya **The Transformist Illusion** (Dönüşüm Yanılsaması), Dehoff Publications, Tennessee, 1957 adlı kitap önerilir. Yazarı Douglas Dewar.

na benzer terimler yoluyla açıklamak da aynı bilgisizliği farklı isimlerle örtme çabasıdır. Eğer farklı türler ve özellikler zaman içerisindeki bir evrimin ürünleriyse, diğerlerinden başka olan ve farklı tanımlanan türler veya özelliklerin nasıl bulunabildiğini anlamak zordur. Bu veya başka bir dönemin göreceli olarak bir durağanlık içerdiğini varsaysak bile, neden sürekli birbiri ile karışan belirsiz türler yoktur? Eğer evrim fikri türlerin ve karakteristiklerinin aşamalı bir gelişimini içermiyorsa, onun «yaratılışçı» kavramlaştırmadan ne farkı kalmaktadır? Ya da, yaratıkların alışkanlık ve özellikleri, onların adım adım geliştiklerini hayal etmemizi imkânsız kılacak kadar karmaşık nasıl olabilir? Öyle ki, bir adımın diğeri olmadan hiç bir anlamı yoktur, adımlardan birindeki başarısızlık, bütünün başarısızlığı anlamına gelir.

Nasıl bu kadar çok yaratık belli bir derece veya çeşitte güzellik içerebilmektedir? Güzellik, bazen, 'cinsel cazibede önemli bir etken ve dolayısı ile doğal ayıklanmada önem taşıyan bir faktör olarak «açıklanır». Halbuki, şaşılacak kadar çok durumda güzelliğin varlığının, böyle bir işlevle hiç bir ilgisi bulunmamaktadır. Güzellik bazen de yalnızca öznel bir olgu olarak ele alınıyor gibi gözükmekte; ve onun ayrı bir önem taşımadığı veya sadece bir «araz» ya da «lüks» olduğu ve hayat gibi ciddi bir işle hiç bir ilgisi bulunmadığı ifade edilmektedir. Böyle bir güzelliğin önemini azaltma çabası yalnızca saf niceliksel materyalizmin bir ifadesi olmayıp, aynı zamanda insani deneyimin en olumlu ve en değerli bir bölümünün inkârı demektir. Modern bilimin sistemleri, ölçülebilir ya da sayılabilir etkenlerle bağlantı kurabileceği bazı belli insan deneyimlerine da-

yanır; örneğin ağırlık veya ışık ya da ısı deneyimleri gibi. Halbuki güzellik deneyimi ve diğer saf niteliksel tecrübeler bunları hesaplanabilir etkenlere indirgeme çabalarını boşa çıkarmaktadır; onlar tanım gereği modern bilimin alanının dışındadırlar. Fakat modern bilim, önemli herhangi bir şeyin sınırları dışında olduğunu kabul edemez, böylece de onun sistemlerine uymayan şeyler ya gözardı edilmeli veya bilimin bunları açıklamaktan sorumlu tutulamayacağı belirtilmelidir. Her iki yol da çok büyük hataları kendinde taşımaktadır. Öyleyse güzelliğin Allah'ın bir sıfatının az çok dolaysız bir yansıması olduğunu veya sadece Tanrı'nın bir lütfu olduğunu kabul etmemek nedendir?

Büyük kargaşa arasında en azından evrimci hipotezin çevreye uyum gösterme düşüncesine dayandırıldığı açıktır. Bu noktada nasıl olup ta «ilerlemeci» sıfatının ona her zaman olmasa da, çok sık yakıştırıldığını sormak uygun olacaktır. Geçmişte meydana gelmiş çevredeki büyük değişikliklerin «ilerlemeci» olduğuna dair hiç bir işaret bulunmazken, neden bu değişimlere uyum göstermek bir «ilerleme» oluştursun? Bir «gerileme»nin de aynı oranda mümkün olduğu görülmektedir ki bu, «ilerleme»ve «gerileme» sözcüklerine ne anlam verilirse verilsin hiç te daha az sıklıkta oluyor gözükmemektedir. Yani, eğer evrim diye bir şey varsa, tersine-evrim (gerileme) de vardır. Böylelikle bilimsel hipotez başka bakımlardan kabul edilebilir olsaydı bile, evrimi «ilerlemeci» diye tanımlamayı haklı gösteremezdi; bu şekilde bir tanımın nedenleri yalnızca duygusaldır ve bunun böyle olmasına dair bir dilekle yüklüdür.

Bu düşünceler çok farklı iki ilerleme kavramıyla, yani bilimsel biçimde evrim hipoteziyle bağıntılı

olan kavram ile siyasi, toplumsal ve açıkça bilimdışı olan ilerleme kavramı arasındaki çok garip ve kayda değer bir karışıklıkla yakından ilgilidir. Birincisi sadece, canlı varlıkların önceki durumlarından farklı durumlara gelmelerini sağlayan yapılarındaki değişmeleri göz önüne alırken ikincisi, bu varlıkların çevrelerindeki değişmeleri göz önüne alır; bu değişimlerin üstün bir tipin hatta bir tür «süpermen»in gelişmesine doğru gideceğini varsayar. Halbuki kazanılan özellikler nesilden nesile geçmediğine göre böyle bir varsayım için dayanak yoktur; tam tersine; eğer herhangi bir doğal ayıklanma ya da çevreye uyum faktörü canlı yaratıkların ilerlemeci evrimi için önemli ise ;o zaman sert ve uyarlanılması zor bir çevre yumuşak ve uyarlanılması kolay olandan daha fazla ilerlemeye yol açacaktır ve bunun tersi de geçerlidir. Tabii bu yeni bir fikir değildir. Geçmişte çeşitli şekillerde bireyler ve topluluklar tarafından iddia edilmiş ve uygulamaya sokulmuştur, ama artık modası geçmiştir.

İfade edilebilen ve dolayısıyla açıklanabilen gerçekler, bir de bu her iki özelliği de taşımayan gerçekler vardır. İkinci durumda olanlar birinciyi de içerisine alır, bu yüzden de sadece ilk durumdaki gerçeklere dayandırılarak ikinci durumdaki gerçeklerin biçimine, dahası, varlıklarına dair fikir yürütme denemesi başarılı olamaz. Tabii ki bu, evrenin tüm gözlemlenebilir yönleriyle incelenmesinin sonucundan herhangi bir anlaşılır ve kapsayıcı yasa elde edilemez demek değildir, çünkü eğer bu evrenin bir nedeni varsa, bu nedenin kendini göstermesi kaçınılmazdır. Konunun bu yönüne burada ayrıntılı bir biçimde eğilmesek de, en azından böyle bir yasanın açıkça farkedilebilir olduğunu söylemek mümkün-

dür. Genel terimlerle bu bir oluşum, devam ediş ve çözülüş yasası ya da yaşayan varlıklara benzetme yaparak, bir doğum, yaşam, ölüm yasasıdır. İnsandan amiplere, sarmal nebûladan atoma kadar bütün sistemlere uygulanabilir. (Çok yakın zamanda keşfettiğimiz üzere. Bunları protonların, elektronların ve evrenin diğer «temel» parçalarının izlemesi ne kadar zaman alacaktır acaba?) Ayrıca bu, sadece birey olarak insanın kendine değil, tüm insani kurum ve başarılara, mümkün olan her türlü belirgin zihinsel kavramlaştırmaya, en geçici rüyalardan tutun da büyük din ve felsefelere kadar uygulanabilir. Öyleyse, kaçınılmaz olarak, tüm yönleri, ürünleri ve evrimci olan da dahil olmak üzere tüm hipotezleri ile modern bilime de uygulanabilir.

Fakat böyle düşünceler kimseyi bir umutsuzluk tavrının savunulduğu gibi bir kanıya götürmemelidir. Her olumlu nitelik aslında, öyle gözükse de gözükmese de, sonsuza kadar devam eder. Biçime sahip olan herşey belli dereceye kadar olumlu bir nitelik arzeder; eğer böyle olmasaydı, o kendi sonsuz ilkesinden kopmuş ve onu o yapan şeyden yoksun kalmış olacak, yani varolmayacaktı. Öte yandan bu şey, yine aynı anda, başka olumlu nitelikleri reddeder; çünkü böyle olmasaydı herşeyi kapsayan o sonsuz ilkesinden ayırd edilemezdi. Yani, herşey olumlu ve olumsuzun bir karışımıdır. Olumsuz olanın kendinden gelen bir niteliği yoktur, reddettiği olumlu varolmadan olumsuz bir hiçtir; demek ki, başka bir şeye bağlı bir varlıktan öte bir şey değildir. Olumsuz yok olduğunda, buna bağlı olarak olumlu ve olumsuz karışımı da yok olmaktadır. Bizim bildiğimiz haliyle dünya böyle bir karışımdan ibarettir. Buna rağmen insanoğlunun ayrıcalığı ve işlevi, yaptığı her

şeyde olumlu ve olumsuzu, doğruyu ve yanlışı, iyiyi ve kötüyü ayırdetmek ve dünyayı doğuran o kalıcı ve olumlu gerçekliğine geri götürme çabası sırasında bu ayırdetme eylemine etkinlik kazandırmaktır.

Şimdi bir an için dünyada evrimci hipotezin konumu sorusuna dönelim. Bu hipotezin başka bir bilimsel kavram karşısında bilim adamlarınca bu kadar inatla savunuluyor olması şaşırtıcıdır. Bu, uzun zamandır yerleşmiş, nadiren sorgulanan ve termodinamiğin ikinci kanunu olarak formüle edilen kavram, entropi kanunudur ki, nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, tüm enerji yoğunlaşmalarının kaçınılmaz tükenişi ve değersizlenişini anlatmaktadır. Yaşam yalnızca enerjiden ibaret değildir, ama enerji etkeni olmadan dünyada yaşam bizim bildiğimiz yaşam olmayacaktı; demek ki, bizim bildiğimiz yaşamın bu kanunun dışında tutulması ve bunun yerine bir ilerlemeci evrim «kanunu» koyulması savunulamaz. Biri önlemez bir tükenişi, diğeri otomatik bir ilerlemeyi öne süren bu iki «kanun» birbirlerinin karşıtıdırlar ve birlikte varolamazlar. Demek ki bilim tutarsızlığa düşme pahasına bu gerçekle karşı karşıya gelmelidir.

Aslında bütün dünyaya ve göklere ait olguların dairevi karakterini ifade eden ve büyük din ve geleneklerde değişik biçimlerde tanımlanmış doğum, yaşam ve ölüm «kanunu»nun —ki kendi türündeki tüm diğer kanunlar gibi sadece tasvirîdir— geleneksel düşünceye çok iyi oturması sürpriz değildir. Hayatlarını bu düşünceye göre düzenleyen insanlar hiç bir zaman bir sonun kaçınılmazlığını gözardı etmeden yaşarlar. Böyle bir beklenti karşısında ise modern bilimin yeni, baskın ve kalıcı bir geçerlilik taşıdığı iddiası haklı bulunmaz. Yine de o, açıkça veya

kapalı olarak bu iddiayı tekrarlar ve aynı zamanda dünyayı yerinden oynatacak sarsıntıların yeniden olmasının kaçınılmazlığı ve dünyanın sonuçta kozmik ölçülerde bir çözülmeye uğramasının kesinliğini kabul eder. Fakat bakış açısı sadece gözlemlenebilir olgularla sınırlı olduğu için, bilim bu sonu gösterebilmeye yarayacak hiçbir araca sahip değildir. Ama insan umutsuz yaşayamayacağına göre bilim, kendi sınırlı görüş çerçevesi içerisinde çalışan ilerlemeci evrim yanılgısını desteklemelidir. Bazen modern bilimin artık materyalist olmadığı ileri sürülür; ama bu bilimin maddi olmayan alanlara sadece maddi alanlarda uygulanması mümkün olan teknikleri uygulamasından öte bir anlam taşımamaktadır.

Buna rağmen, buraya kadar söylediklerimizin doğruluğu kabul edilse bile, modern bilimsel yaklaşımın endüstriye uygulanması sonucu çevremizde yaptığı değişiklikler, birçok insanın kafasında, evreni bilimsel bir resim bağlamında görmenin entellektüel üstünlüğü lehinde birçok cevapsız soru bırakacaktır. Yeni düşüncelerin entellektüel konumu ne olursa olsun, bunların sonuç verdiklerini inkâr etmek olanaksızdır; gerçekten de günlük yaşamımız üzerindeki etkileri bir devrim olarak adlandırılabilir ve böyle bir tanıma karşı çıkmaya gerek yoktur. Ama bu durum bilimsel resmin gerçekliğe diğerinden daha yakın olduğunun nereye kadar kanıtıdır? Bir düşüncenin sade yanlışlığı veya doğruluğu onun sonuca ulaşma gücünün ölçüsü değildir ;yanlış yönlenmiş olan hareket yine de harekettir ve bu haliyle de felakete neden olabilir. Yani, kötü'nün hiçbir gücü olmasaydı kaygılanacak bir durum olmazdı. Bu herkesin bildiği bir şeydir; şimdi üzerinde asıl durmamız gereken konu ,sonuç verebilme yetisi değil, ulaşılan

sonuçların teraziye konulduğunda yararlı olarak nitelenebilmesidir.

Modern bilimin, kontrol edilemeyen yıkıcı güçleri salıvererek faydalı yanlarını kaçınılmaz bir şekilde bertaraf ettiğini göstermek isteyen biri, bu görüşü dayandıracağı birçok delil bulabilecektir. Hele özellikle sadece bedene zarar veren güçleri değil, onu insanlığından mahrum bırakıp, makinaya köle yaparak ruhuna zarar veren güçleri de hasaba katıyorsa. Buradaki asıl nokta aslında birçok insanın modern bilimi özünde faydalı olarak görmelerine rağmen, atom bombası gibi bazı açıkça tehlikeli sonuçlar ortaya çıktığında çabucak bilim ve bilim adamlarına karşı çıkabilmeleridir. Yani, genel tartışma doğru ve doğru olmayan üzerinde değil de, avantaj ve dezavantaj, gerçek ve zann, aktüel ve potansiyel üzerindedir; diğer bir deyişle zihinsel bir yargının yerini duygusal bir değerlendirme almaktadır. Elde edilen avantajların sadece geçici fiziksel, zihinsel ve duygusal doyumlara ulaşmayı kolaylaştırma ile sınırlı olması, modern bilim sadece bunlar için donanmış olduğundan dolayı kaçınılmazdır. Geçici doyumlar sağlayabilme becerisi doğru ve doğru olmayan ya da doğru ve yanlış arasındaki bir seçimde etkin bir faktör olarak ele alınabilir mi? Doğru olanın göreceli olmadığı, mutlak olanın varolduğu ve doğrunun daha başka ve daha iyi bir ölçüsü bulunmadığı sürece tabii ki hayır. Eğer konum böyleyse —durumun böyle olduğuna inanarak hareket eden insanlardan çok daha fazla sayıda kişi durumun böyle olduğunu söylemektedir— o zaman gerçekten de yemek, içmek, neşeli olmaktan başka yapacak birşey yoktur. Bunu yaparken de ,bilimin sağladığı araçlara dayanılacak ve ölümün hakikata bir uyanış değil

de, tam bir yokoluş olduğu sanılacaktır. Eğer durum bu değilse —yani eğer nihai hakikat mutlaksa ve göreceli değilse ve geçici yarar olgusuna başvurmadan bir yaklaşım geliştirilebiliyorsa— o zaman, modern bilimin sonuç alabilme gücünün, faydalı olarak görünse bile, entellektüel bir üstünlüğün kanıtı olduğu yolundaki bir kavrayış haklı değildir. Geçmişte, özellikle de soyluluk ve ululuk gibi nitelikleriyle insanların ayırd edilebildiği dönemlerde, böyle bir güç herhalde şeytan işi olarak görülecek ve derin bir şüphe ile karşılanacaktı.

Bu arada ,evrenin iki (ya da daha fazla) karşıt resminin aynı anda varolması zihinlerde zaten kargaşa ve belirsizlik yaratmışken, bilimdeki gelişmelerden doğan faydaların her zaman yeni ve etkileyici imkânların ortaya çıkmasıyla dengelenmesi bu karmaşıklığı daha da belirgin hale getirmiştir. Eğer din yanlış varsayımlara dayanıyorsa ve katı madde de dahil olmak üzere göründüğü gibi değilse, elde edilen yararlar her zaman beraberinde potansiyel yararların toplu yıkımına dair bir korkuyu da beraberinde getiriyorsa, biz neredeyiz? Karışıklık ve korkunun birbirine bağlı olduğu ve birbirlerini özendirdikleri şüphesizdir. Burada açıkça yanlış olan birşey vardır, genellikle insanın zayıflığına, iyiniyet ve eğitim eksikliğine suç bulunmaktadır. Böylece yalnızca gözlemden edinilen bilgiye dair çabaları yoğunlaştırarak, onun yaygınlaşmasını ve sonuçlarının uygulanmasını hızlandırarak, yani, bugünkü karışıklığı yaratılmasında rol oynayanlarla aynı çizgiyi izleyen bir eylemin hızını giderek artırarak bu yığının içinden çıkılabileceği düşüncesi önem kazanmaktadır. Bir şeyi yapıp bitirmek için duyduğumuz tutkulu istek arasında, aksiyon ve reaksiyon yasasının fizikte uzun

zamandır yerleşmiş bulunduğunu, uygulanmasının sadece bu alanda sınırlı kalmayacağını, çünkü fizik sel ve zihinsel olanın birbirinden bağımsız olarak varolamayacağını unutuyoruz. Sanki o kaçınılmaz tepkiyi (reaksiyon) görmezden gelirsek ondan kaçınabilirmişiz ya da sanki evrim, mütekabili olan bir geri-evrim anlamı içermiyormuş gibi davranıyoruz.

Üstelik kendimizi hiç bir şekilde insan doğasının dışında bir konuma getiremeyeceğimizi de unutuyoruz. Bilimsel resmin, insan olmamızdan kaynaklanan sınırlamaları gereği başka şeylere göre renksiz —ya da en azından daha renksiz —olması yüzünden eylem için güvenli bir temel sağladığı iddiası, şu varsayıma dayanır: Buna göre, biz isteyerek ve düşünerek kendimizi bu bireysellikten ve onun sınırlarından, evreni oluşturan parçalar olma konumundan kurtarıp, evrene yabancı, renksiz, tamamiyle nesnel ve gerçekteyse ilahımsı bir bakış açısı ile bakabiliriz. Tüm saçmalığının ortaya çıkması için bu iddiayı bu şekilde ifade ettik. Tanrı değil insan olduğumuza göre kendimizi kendimizden uzaklaştıramayacağımızı, bilgimizin bizim bir parçamız olduğunu, gözle görülen kâinat, kendimiz ve bilgimizin bir bütün olduğunu ve herşeyin (okuyucu bu hususu hatırlayacaktır) tükenebilir olduğunu unutmak, olsa olsa bir yanılgıya kaynaklık edecektir. Aslında hiç bir zaman bize ait olamayacak ilahımsı bir tutum takınışımız hakikate ulaşmamıza yardımcı olabilir mi? Kesinlikle hayır. Tam tersine: bugünkü durumumuzun sınırlarını farketmek ve kabul etmekle, sadece onun zayıflığına, tersliğine ve zalimliğine değil aynı zamanda kendi algı ve anlayışımızın —ki bu sonuncusu her şeydir— kaçınılmaz sınırlılığına dikkat etmekle daha iyi ederiz. Eğer bu anlayış zayıf

ve önyargılı ise, mikroskop ve teleskoplar bize duyularımız sayesinde iletilen bilgiyi nicel olarak artırsa da, onu anlayışımızı hiç bir şekilde artırmayacaktır. Hatta bilginin miktarı ve karmaşıklığı onun yorumlanışını ve sentez yapmayı kolaylaştıracak yerde zorlaştıracaktır.

Bizi çevreleyen şeylerin farkına varmamızın niteliği bizim ne olduğumuzla belirlendiği gibi, bu farkında oluştan doğan herhangi bir eylemin etkinliği de bununla belirlenir. Diğer bir anlatımla, duyu deneyimlerini yorumlayışımız, «içimizdeki ışığın» niteliği ile yakından ilgilidir. Bu deneyimimizin niteliksel boyutu büyük önem taşımaz ;onun çeşitliliği ve karmaşıklığı tesadüfidir ve bizim iç görüşümüzün niteliği ile ilgili değildir. Bir kişi çok yer gezmiş görmüş olsa da varlıkları sadece dıştan görüldüğü gibi algılayabilir (hatta bazen bunun da çoğunu görmeyebilir), diğer birisi ise yaşamı boyunca aynı yerde yaşayıp iç görüşünün niteliği sayesinde «herşeyde Tanrı'yı görebilir». Bir kişi fiziksel dünyanın çok karışık ve zor anlaşılır bir resmini oluşturabilir —böyle bir resim kendi içinde ve uygun bir arkaplan üzerinde yine geçerlidir— ama buna karşın onun yoğunluğunun ötesine geçemeyebilir; diğer biri çok basit bir resim oluştursa da —ki bu gidebildiği her yerde geçerliliğini korur— aynı zamanda bu resmin ötesini, bir prizmanın arkasındaki saf ışığı ayrıştırmasına benzer bir şeffaflıkla görebilir. Çok daha detaylı ve karışık olan resim, gerçeğe dair muazzam miktarda bilginin edinilmesi ve biraraya getirilmesi yoluyla biçimlendiği sürece göreceli olarak niteliksel dir. Bu haliyle o, herkes için aynı şey geçerli olmasa da, diğerinden çok daha az şeffaftır, çünkü baskın olan etken, gözlemcinin iç görüşüdür, «içindeki

ışık»tır. Hatırlanacağı gibi, bu söz şöyle devam eder: «ve eğer bu ışık kararırsa, o ne büyük bir karanlıktır».

Demek ki, önemli olan bireyin ne gördüğü değil, nasıl gördüğüdür. Onu kendine dair yeni bilgilenmelere ve ruhu üzerinde daha sağlam bir denetime götürmedikten sonra, birey evrenin köşebucağını, hayal edilemeyecek denli küçük olanlara kadar, boşu boşuna araştırır. Fiziksel evrenin görkemi ve karmaşası, bu potansiyele sahip, fakat uyandırılmaya gereksinim duyan bir bireyde zaten belli bir şaşkınlık ve küçüklük hissi uyandırır. Ama çoğu kez, bu ters bir etki yaratır ve kendini ,evreni dolaysız ve yalın anlamıyla «küçük bir çocuk» gibi gören tüm insanların geçmiş ve bugünlerine yansıyan üstünlük duygusu ile gösteren, aşırı bir kendini beğenmişliği kışkırtır. Bu gurur daha yalın olan diğer bakış açısının, evrenin ne olduğuna dair daha eksik bir anlayışı beraberinde getirmesi gerekmediği olgusunu farketmeyi önlemektedir. Diğer yandan sözü geçen fiziksel evren araştırmaları böyle bir anlayışa pek az bir katkıda bulunabilmektedir, çünkü bunlar bize sadece evrenin belirli bir tür analitik incelemeye tâbi tutulduğunda dışarıdan nasıl göründüğünü anlatırlar.

Gerçekten de onlar, duyular dünyası hakkında, çoğu fiziksel ve bir bölümü psikolojik olan muazzam miktarda bilgi sağlarlar. Bu bilginin nesnelliğini sorgulamaya gerek yoktur, örneğin, gezegenlerin güneşten ortalama uzaklığı veya birçok titreşimlerin frekansı gibi belli ölçümler artık kabul edilmiş şeyler olarak görülebilir; ama böyle bir nesnel bilgi bilimdışı kamuoyu ve bazı bilim adamları tarafından sanki nesnel bilgi kategorisine girmiş gibi kullanılan birçok salt varsayım niteliğindeki düşünceden çok fark-

lıdır; evrimci hipotez ve belli bazı karmaşık atomcu hipotezler gibi. Eldeki nesnel bilgi birçok bilimcinin de kabul edeceği gibi geriye kalan bilinmeyene göre çok önemsiz boyuttadır, ama yine de modern bilimin ortaya koyabileceğinin hepsi budur ve hepsi psikolojik deneyim dahil herşeyin fiziksel deneyime olabildiğince indirgendiği bir düzeyde oluşmaktadır. Modern bilim böylece **a priori** olarak metafizik diye tanımlanabilecek her şeyi, yani kendine fiziksel deneyim ile bağlantı kurabileceği bir referans noktası sağlayabilecek herşeyi reddetmektedir. Fiziksel olanı yine fiziksel olan aracılığıyla anlamayı denemenin sonucu ise birçok yanlış ve çelişkiye yol açabilecek biçimde kapalı bir dairede dönüştür. Çağdaş bilim felsefesi sürekli olarak bu durumdan kaçmaya çalışır ama metafiziksel olana kör kaldığı müddetçe bunu başarması imkânsızdır; yani, bugünkü temelleri üzerinde kalmayı sürdürdüğü sürece olanaksızdır. Bazen, o «metafizik» sözcüğünü kullanmaktadır ama bunu yalnızca anlatılamayanı olabildiğince ortadan kaldırmak için keşfedilmiş salt zihinsel bir kurguyla ilgili olarak kullanır. Halbuki, sözcüğün gerçek anlamında, metafiziğin amacı mümkün olduğunca anlatılmayanı anlatmaya çalışmaktadır; böylece aynı sözcük farklı amaçlar taşıyan şeylere uygulanmaktadır. Öyleyse, tanım gereği bu felsefe, evrenin doğru bir resmini temsile elverişli değildir; giderek biriken bilgi yığını onu bu doğru resme hiç te yaklaştıramaz, ama o fiziksel deneyim alanının sürekli genişletilmesinden başka bir çıkış yolu görememektedir ve «araştırma »adı altında durmak bilmeyen bir çalışmayı sürdürmektedir. Bu nedenlerden dolayı bu felsefe dini ya atlayıp geçmeli ya çarpıtmalı ya da reddetmelidir; çünkü din, belli bir dönem boyunca az çok

silik ya da unutulmuş kalsa da, metafiziksel ilkelerden türemiştir. Modern bilim belli türde bir bilgiyi sağlamak bakımından gayet iyi donatılmıştır, ama o buna karşın kendine, bu bilginin yorumunu yapma imkânını tanımaz; böylece bu iş bireysel ya da toplu, bilgili ya da cahilce geliştirilen bir inanç oyununa bırakılır. Öyleyse onun en büyük yanlışı kendini mümkün olan ve varolan tek bilim olarak ilan etmesindedir.

Böylece modern bilim tarafından sunulan evren resmi doğal resimden giderek daha karmaşık, daha belirsiz, daha uzak bir konuma gelmiştir. Buna rağmen onun nisbi geçerliliğine dair herhangi bir sorudan bağımsız olarak çağdaş düşüncede etkin bir faktör olarak yer almaktadır ve böylelikle de hem bizim hem de evrenin bir parçasıdır. Onun nihai gayesi herşeyin nihai gayesinden farklı olamaz ve doğal resim de dahil olmak üzere tüm diğer şeyler gibi bilimsel resim de kendi gayesinin bir sembolü gibi, yani, o gayenin görüntüler düzlemindeki kısmî bir yansıması gibi görülebilir. Ama onun yalnızca dışa dönük olan biçimi gözönüne alınırsa, bu biçim gayeyi saklayan, delinmez bir tül perde haline gelebilir, oysa onun sembolik önemi ortaya çıkarıldığında, aynı biçim gayeyi de ortaya çıkaracaktır. Bu bakış açısından iki resim arasındaki en belirgin fark, doğal resmin sembolizminin diğerininkinden çok daha açık ve dolaysız olduğudur. İkisi de tüldür, ama biri diğerinden çok daha az şeffafdır. İkisi de semboldür, ama biri diğerinden çok daha kolayca böyle gözükebilir. Ve işte kutsal metinlerde sürekli doğal resime yapılan göndermeler, işte çağdaş yapaylıklar karşısında el değmemiş doğaya verdiğimiz önem. Neyse ki, doğal resim hep bizimledir; çünkü o hem el değ

memiş doğaya hem bizim ortak doğamıza ve bu ikisi de Tanrı'ya yakındır. Birçok kişiye bu yargının belli durumlarda geçerli olduğunu kabul etmek zor gelebilir, örneğin doğal resmin dünyanın yüzeyini küresel değil de düz olarak algılaması gibi. Fakat böyle bir durum, kavramlaştırmanın doğal olduğu ve bunu değiştirmek için hiç bir neden olmadığı sürece, dışlanmamalıdır. Ancak böyle bir inanç sadece katılık veya duygusallık adına sürdürülüyorsa, bu durum geçerli sayılamaz. Bugünlerde bilim dışı olarak göz ardı edilen doğal olgularla, dolaysız deneyimin sonucu olarak getirilen bir çok yorum da benzer durumdadır. Görüntünün, altında yatan gerçeğin kavrayışı ile mutlaka ters düşmesinin gerekmeyişi bir yana, bu yorumlar böyle bir kavrayışla, daha detaylı ve üzerinde çalışılmış bir resimden çok daha uyumludur.

Bu, görüntüler dünyasından kaçabiliriz anlamına gelmez, çünkü biz de onu oluşturan parçalarız. Fakat onun gözlemlenebilir özelliklerine aşırı bir eğiliş bizi onun yansıttığı hakikatten saptırabilir. Görünüşü küçümsemek ya da reddetmek, hangi biçimde kendini sunarsa sunsun bize göre değildir, bunun yerine ondaki aşkın hakikatın sembolünü görmek gerekir. Öyleyse dolaysız bir yaşam deneyimini de tüm olayın bir parçası olarak kabul etmekte utanılacak bir şey yoktur. Dolaysız deneyim, ister güneşin doğuşu ve batışı, ister maddenin katılığı, ister gökyüzünün maviliği ve hatta üzerinde durduğumuz o küçük dünya parçasının göreceli düzlüğü olsun, çoğu insan için, karmaşık ve dolaylı olan deneyimden daha fazla anlam taşımaktadır. Demek ki doğal resmin dışında herşeyden habersiz olanların gerçeğe hiç te bizden daha uzakta olmadığını farkedersek ve onlar-

dan daha çok bildiğimiz sanısıyla bir üstünlük tavrı takınmamaya dikkat edersek daha iyi edeceğiz.

Tüm sahih formlarıyla geleneksel hikmet, ister din biçiminde, ister diğer bir biçimde olsun, evrenin tüm geçerli resimleri de dahil olmak üzere, bir ya da diğer bir düzlemde yansıyan görüntülerin temel hakikati ile ilgilenmektedir. Demek ki, o belli bir resmin doğası ile dolaysız olarak ilgilenmekten çok, onun sembolik olarak içerdikleri ile ilgilenir.

Dindeki sembolizm tüm insanların ortak olarak algılayamadıkları o modern bilim tarafından sunulan iyice uzmanlaşmış ve zihinsel olarak işlenmiş resme değil, tüm insanlara ortak olarak görünen fiziksel dünyanın resmine dayanır. Zaten bu bilimsel resim de hiç bir zaman insanlığın ortak yaşam deneyimlerini geçersiz kılmaz, sadece anlaşılması zorlaştıkça giderek insanın bilincinin uzağında kalmaya başlar. O gerçekten de saf olarak kavramsaldır, çünkü kimse onu yaşayarak dolaysızca denememiştir. Ama doğrunun bir parçasını oluşturduğuna göre, gerekli niteliklere sahip kişiler ve sadece onlar tarafından ayırd edilebilecek sembolik bir içerik taşıması gerekir. Kaybolmuş uygarlıklardan kalma anıt ve kayıtlardan anlaşıldığına göre fiziksel evrenin modern bilimsel resminden, özellikle astronomi alanında, sadece entellektüel bir seçkinler topluluğunun haberdar olması ve bu resim olmadan çok daha rahat yaşayacak olan çoğunluğa bunun açıklanmaması yani sadece dolaysız resimdeki açık sembolizm ile yaşanması gerekiyordu. İki resmi bir araya getirmek ve bunları uygun konumlara oturtmaya çalışmaktan doğacak olan karışıklığı yaşamadan basit insanlar daha huzurlu olabileceklerdi. Bu bizim yapmayı hiç te beceremediğimiz ve böylece de geçmişin

bilge kişilerinin uyguladıkları yöntemi açıkça doğruladığımız bir noktadır.

Dinler sembolik bir dil kullanırlar, çünkü bazı hakikatlerden, ki bunlar en önemli olanlardır (sözcüğün gerçek anlamında metafiziksel olanlar), başka bir dilde sözetmek olanaksızdır. En evrensel olarak kullanılan dil, boyutu olmayan bir **merkez**in başlangıç ve aynı zamanda da üç boyutun kesiştiği nokta olarak alındığı ve bu üç boyuttan herbirinin iki ayrı yöne doğru bölündüğü, dolayısıyla başlangıç noktasının altı yönün çıkış noktası olduğu bir dildir. Bunlar birçok gelenekte görülen haça benzeyen sembolleri oluşturan üç boyutlu haç biçiminin uzantılarıdır. Dünya üzerinde yaşayan bir kişinin bakış açısından —ki bu dünya nasılsa bize ait olduğundan her zaman onu kötüye kullanırız— bu altı yön nitelik olarak eşit değildir. İkisi dikey, dördü yataydır; iki dikey yön, yani aşağı ve yukarı hiç bir anlamda birbirine eşit görülmez; ve dört yatay yönden, Güney-Kuzey ya da kutupsal çift, Doğu-Batı ya da ekvatoral çift ile ne eşittir ne de birbiriyle değiştirilebilir; her tek yön (Kuzey, Güney, Doğu, Batı) dünyanın aldığı konumdan ve dünyanın yüzeyinde bireyin aldığı durumdan çıkarılan özel niteliklere sahiptir. Farklı gerçeklik düzlemlerinde varolan benzerlik ilişkileri yüzünden, bizim dünyevi deneyimimizin altı yönünün doğal ve açık olan niteliksel farkları ve bunların başlangıç noktası ve birbirilerine olan bağıntıları, bizim bulunduğumuz düzlemden farklı düzlemlerdeki saf niteliksel ilişkileri yeterince —daha yeterli olarak başka türlü ifade edilemeyecek biçimde— açıklamaktadır. Böylece, kaçınılmaz olarak, haçtaki sembolizm hem dinin, hem de bizim düşünce ve günlük konuşma dilimizin ötesine, farkında ol-

duğumuzdan çok daha kapsamlı bir anlamda, geçmektedir. Sonuçta da, onlarla, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, metafiziksel olan ya da aynı sembolizmin daha belirgin dinsel uygulamaları arasında bir bağıntı kurmaktadır.

Bu sembolizm hiç te hayalci olmayıp, büyük ölçüde gerçekçidir. Örneğin, dünya yüzeyinin, kolaylık olsun diye düz olabilecek kadar küçük bir parçasını ele alalım (zaten çok azımız daha büyük yeryüzü parçaları ile ilgilidir). Bu bölgeye güneş ışıkları düşmektedir. Orada onlar yaşam dediğimiz genişlemeyi başlatır ve sürdürürler, ama dünya yüzeyi tarafından bir noktada durdurulur ve onun ötesine geçemezler. Yüzeyin üstünde herşey ışık ve potansiyel hayat, yüzeyin altında ise herşey karanlık ve ölümdür. Böylece yukarı doğru olan yön yaşamın kaynağı, yatay yön yaşamın gelişme ve yayılması, aşağıya doğru olan yön ise yaşamın yokluğudur. Tüm bunlar söz edilmeye değmeyecek kadar açık ve basit gerçeklerdir; bir fizikçi ne kadar ışığın ya da kütlenin doğası veya bunların birbiriyle ilişkisi ya da aşağı ve yukarı gibi bir kavramlaştırmanın izafiliğinden söz ederse etsin, yukarıda getirilen açıklamanın gerçekler üzerine kurulu olması değişmez. Gerçekten de dünyanın yüzeyi güneş ışınlarının yansıdığı ve yaşamı ürettiği fiziksel bir düzlemdir. Bu düzlemi aşmayı beceremeyen bir yaratık için —bir bitki örneğin— güneşten başka bir tanrı olamaz. Tüm yaratıklar arasında sadece biz, insan olarak üç boyutlu zihinsel-fiziksel deneyimi aşabilir ve bu deneyimden doğan izlenimlerden başka bir şeyi kavrayabiliriz. Fakat konuşma ve muhakememiz sadece ve sadece bizim zihinsel-fiziksel deneyimlerimiz ile ilgili ve bunlardan türemiş olduğu için, bu deneyimi aşmış

herhangi bir şeyden bahsederken ancak buna benzetmeler yaparak konuşabiliriz. Cennet'in «yukarıda», cehennemin «aşağıda», Tanrı'nın «büyük» olduğunu söylememiz bu yüzdendir. Ama böyle bir gerekliliği dert edinmeye neden yoktur, çünkü Tanrı, cennet veya cehennem gibi kavramlardan her söz etmek isteyişimizde dünyevi deneyimlerle ilişkisi olmayan yeni sözcükler icat etmek durumunda olsaydık bir hakikat kaybı ortaya çıkacaktı. Bu, sadece sözcüklerin bize daha az canlı gözükeceğinden değil, bilinçli olarak dünyevi düzlem ile diğer düzlemler arasındaki o çok gerçek sembolik ilişkiyi göz ardı ediyor oluşumuzdan kaynaklanır. Öyleyse, İlahî ve dünyevî olan arasındaki ilişkiyi açıklamanın en iyi yolu birincinin, ikincinin «üzerinde» olduğunu söylemektir; böyle olduğunda da bireyin «parlak mavi gökyüzünün üzerinde» olduğunu söylemekte ne gibi bir yanlışlık olabilir? Böyle bir anlatım, daha sofistike görünen başkalarına hayali bir şey izlenimi verebilir ama bazı insanlara çok daha canlı gelecektir. Evrenin doğal resmi üzerine temellendirilmiş bu tür kullanım biçimlerini, sadece açıklama araçları olarak haklı göstermeye çalışmak gereksizdir. Böyle bir haklı gösterme çabası yalnızca, bu tip kullanımlardan bilim-dışı özellikleri yoluyla birçok geleneksel ve dinsel fikrin sorgulanması ya da reddedilmesini desteklemek için yararlanıldığı durumlarda gereklidir. Oysa insanlar geçmişte ve hala bu dinsel ve geleneksel düşünceleri yeterince ifade etmişler ve etmektedirler

Buraya kadar evrenin bir resminin oluşması bir gözlem sentezi yoluyla ortaya çıkıyormuş gibi ele alınmıştır ve bu ele alış **etki**'den **neden**'e doğru ilerleyerek, **neden**'i biraz olsun açıklamayı hedeflemiş-

tir. Konuya, nedenden başlayıp etkinin ne olduğuna dair bir görüşe varmayı amaçlayan diğer bir yönden de yaklaşılabilir. Eğer bu ikinci yaklaşım, ki bu metafiziksel yaklaşımdır, uygulanırsa sonuç aşağıdakine benzer düşüncelere dayanan bir resim olacaktır. Tabii bu bağlamda tüm anlatım biçimlerinin kaçınılmaz yetersizliğini göz ardı etmemeliyiz.

Hiç birşey nedensiz değildir; öyle ki, görünen her nedenin arkasında başka bir neden yatar ve bu, sonunda kesin olan nedene ulaşılana değin sürer. Tekil olan bir evrende o evrenin genişliği ve çeşitliliği ne kadar sonsuz olursa olsun nihai, yani kesin nedenlerin çoğulluğu diye birşey olamaz. Çünkü, eğer bu neden birden fazla olabilseydi, ya o neden nihai olmazdı ve tüm diğer ikincil nedenler gibi evrende biri diğerine bağlı olarak yer alırdı ya da birbirleri arasında ne bir ilişki, ne de haberleşme olan bir evrenler çoğulluğu söz konusu olurdu. Birinci alternatif bizi zaten bulunduğumuz yere geri getirir, ikincisi ise hiç bir anlaşılır belirginlik taşımamaktadır, öyleyse nihai neden tektir. Belli varlıklar ya da durumlar karşısında «göreceli olarak nihai» olabilen herhangi bir sayıda ikincil nedenler varolabilir, ama bunlar ve bunlardan türetilen bütün şeyler, o tekil olan nihai neden içerisinde ya fiili ya da potansiyel olarak yer almaktadır, yani bu neden mutlak ve bölünmez bir tamamlanmışlık taşır; görecelik ya da seçiklik, öznellik ya da nesnellik taşımadan herhangi bir karşılaştırmanın ötesinde yer almaktadır. Ne adlandırılabilir, ne resmedilebilir. Yine de, tanım gereği tüm olasılıkları içerdiğinden dolayı, farklılık, ayrılık ve kusurluluk olasılıkları ondan dışlanmış değildir. Görünüşte içerilen bu olasılıklar onun tekilliğini tehdit eder, ama aslında var sanılan bu çelişki sadece görüşteki yanılgıdan doğmaktadır. Etimolojik

bağlamda, **neden** ve var olan diğer şeylerden «uzakta duruş» anlamında varoluş, görünürde çelişkili olan bu olasılıkların aslında kendini gösterişidir; varoluş tüm gerçekliğini, kendinden değil, çelişiyormuş gibi göründüğü **neden**'den alır. Diğer bir anlatımla, tüm gözlemlenebilir ve belirgin şeylerin farklılığı, onlara ait herhangi bir şeyden değil, onların yoksunluklarının derece ve çeşidinden kaynaklanır. Bir yoksunluklar dizisi ile **neden**den yola çıkan nedensellik zinciri devamlıdır, böylece hiçbir şey **neden** ile olan bağını kaybetmez; eğer kaybetseydi varolmayı da sürdüremezdi. Ama zincirdeki her yeni belirleme bir anlam taşır ki, bu **neden**in yeni bir belirsizliğine ve unutulmuşluğuna eşittir. Yani insan ve neden arasına giren yeni bir perdedir. O insan ki, geleneğin bize aktardığına göre en son ve Tanrı suretinde yaratılmıştı. Öyleyse, bu anlamda insanın kendisi farklı bir varlıktır, onun tüm bildiği yoksunluk, unutkanlık ve yanıltıcı hayallerdir; ama bu yanılgıyı yenmek, varlıkları olduğu gibi görmek, kendini kusursuzlaştırmak yine yalnızca insanın kendi başına yeltenebileceği bir şeydir. Eğer kendinden aldığı bu ilham, onu evrene yukarda özetlediğim bakış açısından bakmaya götürürse, insan hakikata yaklaşımın bir hareket olmadığını ,bilgeliği elde etmenin bir kazanç, kusursuzluğa erişmenin bir başarı olmadığını farkedecektir. Özde aynı olan, bütün bu sözü geçenler, hiçbir zaman varolmamış olanın varolmayı başaramamasından başka birşey değildir. Çünkü onun görünürdeki varlığı bir yoksunluk içeriyordur ve temelde bu olumsuzdur; yanılsama ve cehalet varolmaya engel olmaktadır. Hakikat ebedidir ve her yerde bir bütün olarak mevcuttur. Hakikatten farklı gibi gözüken herşey ise onun unutulmuş halidir. Burada ve şimdi hatırlamamız gereken şey ise ne olduğumuzdur.

III. BÖLÜM
KENDİSİ OLMAK

Aşağıdaki gözlemlerle okuyucuya birey olarak hitap ediliyorsa bu, tartışılan sorunun sadece birey olarak kişiyi ilgilendirdiği ve bu hitabın, eğer böyle belirsiz bir anlatım kabul edilirse, soyut ,kuramsal ve uzak değil, samimi ve kişisel olduğundandır. Bu günlerde, ikiyüzlülük ve olduğu gibi görünmemek onur kırıcı olduğundan dolayı kişinin kendisi olması gerektiğine dair sık sık verilen bir öğüte bağlı olarak bu hitaba gerek duyulmuştur. Kişinin kendi özel durumuna nasıl uygulanabileceği sorusuna gelinceye kadar bu öğüt gayet basit gözükmektedir. Bu sözcüklerin okuyucusu olan sizin için, «birinin kendi durumu», sizin ve yalnızca sizin kendi durumunuz anlamındadır.

Siz arızi olarak değil, esas olarak nesiniz? Yani bir kasap, fırıncı ya da mum üreticisi olarak değil de «kendi başınıza» nesiniz? Bu soruya yanıt vereceğinizden emin olmadan önce kendiniz olmaya çabalamanız yararsızdır.

Gerçekten de Tanrı'nın kendi suretinde yarattığı, onun tarafından yeryüzünde onu temsil etmek üzere halife seçilmiş ve bu işlevin yerine getirilebilmesi için hareket ve düşüncelerinizde göreceli bir

özgürlükle donatılmış (bu özgürlük hem tüm sınırlardan bağımsızlığın yalnızca Tanrı'ya özgü oluşunu, aynı zamanda da bizim yanılmaya mahkûm oldu ğumuzu yansıtır) bir varlık mısınız? Esas olarak bu musunuz, yoksa arızi olarak başka bir şey misiniz?

Veya, diğer bir alternatif olarak, gerçekten de özünüzde, bir protein molekülünün sıcak bir ilkçağ çamuru içinde aşağı yukarı tesadüfi bir biçimde bir kordon oluşturmasıyla başlayan —bu çamurun kendisi de fizikçilerin henüz karar veremedikleri bir başlangıçtan gelen, galaksilerin evriminin az çok tesadüfi ve nadir bir ürünü değil midir?—, sürekli ve ilerlemeci bir evrimin ürünleri arasındaki en gelişmiş türden misiniz?

Eğer ilk, yani mistik ya da geleneksel olan alternatifi seçerseniz, Evren'deki fiziksel varlığınıza dair herhangi anlaşılır bir açıklamayı, (bu ikinci alternatifte önerilen ya da herhangi başka bir açıklama olabilir), **a priori** olarak dışlamış olmazsınız. Fakat böyle bir açıklamanın önceliğini ve kesinliğini tamamiyle dışlamış olursunuz. Onun bir açıklama bile olmayıp insanın yapabileceği en doğru bir tanım olduğunu görüyor olmanız gerekir. Böylece, eğer bir kez mistik alternatifi kabul ederseniz, onu mutlak olarak kabul etmelisiniz ve yalnızca bir tanımdan ibaret bu ikinci yolun, değil sizin ne olduğunuzu, herhangi bir şeyi açıklayabileceğini de reddetmeyi göze almalısınız.

Eğer ikinci yani fiziksel alternatifi seçerseniz (buradaki fiziksel sözcüğü aşağı yukarı «doğal» sözcüğü ile eşanlamlıdır ve bedenin yanısıra zihni de içine alır) siz böylelikle birinci alternatifi dışlamış oluyorsunuz; çünkü o zaman bedeniniz, düşünceleriniz ve duygularınızın sizin bütününüzü oluşturdu-

ğunu düşünüyor ve mistik diye adlandırabilecek herhangi bir şeyin bu üç şeyin tümü ya da birinin ürünü olduğunu kabul ediyorsunuz. Durum böyleyse, «kendiniz olmak» demek bedensel istekleriniz, düşünce ve duygularınıza tam bir özgürlük tanımak anlamına gelir. Bu, aslında; sizin ,benim ve özellikle çocuklarımızın yapması gerektiği öğütlenen şeylerin sonucu gibidir ve arkadan gelen düzensizlik çoğu kez bizi şaşırtır ve onu kınarız. Eğer kazara, bu üç şeye serbesti tanırsanız, bunları kendi amaçları için yönlendirip kullanmayı bilen bir kişinin lehine çalışıyorsunuz demektir. Modern psikolojinin de yardımıyla bu yönlendiriş bir bilim haline gelmiştir.

Ve bize verilen öğüt ne kadar da haklıdır! Eğer gerçekten de «Tanrı'nın suretinde» yaratıldıysak, gereken tek şey «kendimiz olmak»tır. Fakat, eğer bu amaçla, kendimizi bulmak için yine dönüp kendimize bakarsak, kendimiz olduğunu sandığımız şey, özdeki kendimiz değil, tesadüfi olarak ne olduğumuzdur. Kendinize baktığınızda ya da böyle yaptığınızı düşündüğünüzde, orada bakan biri ve onun gördüğü birşey vardır ve bunlar aynı şey değildir. Çünkü eğer aynı olsalardı iki değil bir olacaklardı ve «bakma» ya da herhangi başka bir ilişki de olamayacaktı. Bunun için kendinize baktığınızda, gerçek «siz» aslında arızî olan «siz»e bakmaktadır. Diğer bir deyişle, bugünlerde «kişilik» olarak tanımlanan şeye bakıyorsunuz ve eğer «kişiliğinizi geliştirme»yi başardığınızda, kendini zorlamaya şimdi olduğunuzdan daha yakın olacağınızı sanıyorsanız, sadece moda olan bir şeyi yapıyorsunuz demektir.

Halbuki siz iki değil tek kişisiniz, ve size ne olursa olsun yine aynı kişisiniz; bedeninizi ve zihninizi etkileyebilecek değişikliklere rağmen kendiniz

olarak kalırsınız; bu, en azından zihinsel olarak sağlıklı olduğunuz sürece böyledir. Zihniniz ve bedeniniz birlikte bazen sizin «zihinsel-fiziksel bütün»ünüz olarak adlandırılan şeyi oluştururlar. Bu karmaşık bütün, (fiziksel veya maddi bakımdan) iki dakika olsun aynı kalmaz, ama sizin benliğiniz genç ya da yaşlı, şişman ya da zayıf, mutlu veya mutsuz, uyanık ya da uyuyor olmanızdan bağımsız olarak değişmeden kalır. Eğer bu böyle olmasaydı, varlığınızda bir devamlılık, bir bireysellik ve değişimi farketme özelliğiniz olmazdı. Değişmez bir referans noktası ya da merkez olan bir «siz», bir de bunun bilincinde olduğu değişebilir şeyler vardır ve birincisi ikincisi ile özdeşleştirilemez. Bu değişebilir şeyler algılayabildiğiniz ve ayırdederek bildiğiniz herşeyi kapsar; bunlar «Siz»in oluşturduğunuz o bilinçli merkeze göre, çevreye ya da dışa aittir. Sizin tüm zihinsel-fiziksel yapınız, onu farklı olarak algılayabildiğiniz ve bunu bildiğiniz sürece, açıkça değişebilir ve o dışa ait şeylerden biridir. O size aittir, ama onun ait olduğu, özdeki «siz» değildir. O sizin geliştirmeyi istediğiniz «kişilik»tir, ama o bu kişiliği geliştirmeyi isteyen «siz»den başka birşeydir.

Öyleyse, gerçekten ne olduğunuzu bilmek istiyorsanız, bu «kendisi olmak» kavramının ne anlama geldiğini bulmak için, dikkatinizi dışa değil içe doğru vermelisiniz, yani duyularınıza yönelen tüm nesnelerden, bedeniniz, kafanız ve hislerinizden uzakta, varlığınızın ayırdedilemez merkezî noktasına doğru dönerek onu aramalısınız. İçe doğru yönelttiğimiz bu dikkat ,doğal olarak, dışarıya doğru yönelttiğimizin tam karşı yönünde olacaktır; bizim dışa doğru yönelttiğimiz dikkat ise tam anlamıyla gözlem dediğimiz şeydir. Bugünlerde doğruya ait bilgileri-

mizi kesinleştirmenin tek yolunun gözlemin yoğunlaştırılması ve uzmanlaşması olduğu öğretiliyor bize. Yani çoğumuz için içe doğru yöneltilen bir dikkat, bilinçli olarak hiç denemeye kalkmadığımız, hatta üzerinde bile düşünmediğimiz bir şeydir. Duyularımızın başka işlevi olmadığına göre, gözlemlemeden yaşayamayacağımız doğrudur; buna karşın, eğer söylenenler doğru olsaydı, gerçekliğe herhangi bir yaklaşım sadece ve sadece gözleme dayalı olduğu sürece üzerine tüm diğer doğruların kurulduğu en önemli doğruyu, yani kim olduğumuza dair doğruyu dışlamış olacaktı. Eğer ne olduğumuzla ilgili olarak ve dolayısı ile başka herhangi bir şeyin ne olduğuyla ilgili olarak, yaşamımızın amacının ve geleceğimizin ne olduğu yolunda yanlış yönlendirilirken, başka şeyler biliyor olmamızın hiç bir faydası yoktur; çünkü büyük olasılıkla bildiğimizi kendi zararımıza ve yanlış uygulayacağız. Bu belirgin değil midir? Ve korkutucu bir kesinlikle şu anda olmakta olanları anlatmakta değil midir?

Gerçekliğe böylesi bir yaklaşım, bu içe doğru yönelen dikkat veya «yoğunlaşma» (ki gözlemleme yönteminin karşıtı ya da tamamlayıcısıdır), tüm çağların ve insanların ermiş veya bilge kişileri tarafından izlenen tefekkür yolu değil midir? Amacı ayrı olarak algılanamadığı için, bu yolun kolaylıkla haritası çıkarılamaz. Sizin, yalnız bilimsel yaklaşımı geçerli bulanlardan birisi olmadığınızı varsayarsak, bütün bunlar size sadece boş bir safsata olarak görünmeyecektir.

Konuyu biraz daha ileriye götürmeye değebilir, çünkü herhalde dikkat etmişsinizdir, «sizin» öz varlığınız derken onun size ait olduğu kastediliyor ve bir dereceye kadar sizin önünüzde ve sanki malınızmış

gibi etkinize açık olduğu söyleniyor. Bu tabii ki böyle değildir, çünkü sizin yapabileceğiniz hiç birşey sizin ne olduğunuzu ve ne olmadığınızı değiştiremez. Görüldüğü gibi, gerçek varlığınız, değişip yıpransa da, olduğu gibi kalır. Öyleyse, onun yıprandığını varsaymak için hiçbir neden yoktur ve dahası, bir mü'min için, böyle olmadığını varsaymak için her türlü neden mevcuttur. Fakat sizin gerçek varlığınız, dünyadaki konaklayışı sırasında yakından bağlantılı olduğu tesadüfi eklemlerle (ki bunlara zihinsel-fiziksel kompleksinizin kendisi de dahildir), karıştırılmamalıdır. Bu, birçok mü'minin, «cennet», «cehennem» ve «günahlardan arınma» gibi gerçek varlığın ölüm sonrası durumlarını düşündüğünde karmaşaya düştüğü **bir yerdir.**

Bir nokta daha var. Eğer yalnızca sizin arıziliğiniz, henüz özünüz (asli varoluşunuz) ortada yokken mevcutsa, aynı şey komşunuz için de geçerlidir. Bu, onun ve sizin özde tek, ama sadece tesadüfi olarak iki farklı varlık olduğunuz anlamına gelir. Eğer durumu böyle algılasaydınız doğal olarak onu «kendiniz gibi» severdiniz; ama durumu böyle görme imkânınız kendinizin ne olduğunu farketme derecenize bağlıdır. Bu farkında oluş sizin dünyevi arıziliğinizin sürekli değişen çeşitliliğini aşmayı ve tüm yüreğiniz, kafanız ve gücünüzle kendinizin, komşunuzun ve tüm varlıkların merkezi ve asıl hakikatı olan o değişmez birliği arama eylemini kapsar ve siz onu sadece bulunabileceği yerde bulmayı ümit edebilirsiniz; burası da «içiniz»dir.

«Kendisi olmak» sözcüklerinin oldukça farklı, iki ayrı anlamda yorumlanabileceğini görüyorsunuz değil mi?

IV. BÖLÜM

KADER VE ÖZGÜR İRADE

Burada kısaca «bilim» olarak ele aldığımız modern bilim, başlangıç ve gelişimi sırasında keşiştiği ilerlemeci düşüncenin aynı anda hem ürünü, hem biçimsel anlatımı, hem de temel desteğidir. Bu ilerlemeci bakış açısı, belirgin olarak bilimden başka, hayatın tüm siyasal, kültürel, popüler ve hatta dinî alanlarına kadar girmiştir. Onu hepimiz bir dereceye kadar paylaştığımıza göre, ne kadar bilimin teknik detaylarından habersiz olsak, onun sonuçlarına eleştirel olarak yaklaşsak ve onun tehlikelerine karşı duyarlı olsak ta, hepimiz bugün bilimci sayılırız. Bilimin akademik gelişiminin en belirgin özelliği, onun teknik detaylarında ve günlük uygulanımında değil. bir bütün olarak uygarlığımızda ve kendimizde yatmaktadır, kendimizi anlayamadan onu da anlayamayız. Demek ki, aşağıdaki gözlemlerden bazıları bilimsel bakış açısına eleştirel olarak yaklaşıyorsa, okuyucu bunların neyi hedeflediğini anlayacaktır.

Bu dünyadaki insani durumumuz bir çelişki içermektedir: kader ve özgür irade arasındaki çelişki Bilim ve ondan türetilen felsefeler bugüne değin bu çelişkinin ya üzerinde düşünmemiş ya da çözümsüz bırakmışlardır; ama önceden yazılanın —eğer var-

sa— ne olup, ne olmadığını ve insanın özgür kararı verişinin —eğer varsa— sınırlarını bilmek kesin olarak fiziksel evrenin oluşumunu bilmekten çok daha önemlidir. Bilimin en büyük amacı, evreni yöneten, Doğa'nın kanunları diye adlandırılan, kanunları keşfedip onları net bir biçimde tanımlamaktır. Herhalde hiç bir tanınmış bilim adamı bu amaca tamamiyle ulaşmanın ufukta bile göründüğünü iddia edemez; yine de çoğu bilimciler bilimin şüphe götürmez bir biçimde doğru yönde ilerlediğini ve doğru çizgiler üzerinde iyi bir başlangıç yapılmış olduğunu savunmaktadır. Her şeye rağmen, akademik ya da popüler bütün felsefemizin ve aynı zamanda tüm planlarımızın altında yatan varsayım budur.

Bu «Doğa yasaları» bilimsel terimlerle ifade edildikleri şekliyle, doğanın gözlemlenebilir özellikleri arasındaki ilişkilerin tasvir edilmesinden başka birşey değildirler ve bu halleriyle de, daha kesin veya daha yalın gözlemler bu tasviri yanlışladığında, değişmeye eğilimlidirler. Yine de, «yasa» sözcüğünün bu anlamda kullanımı iyice yerleşmiştir ve onu tamamiyle saf dışı bırakmak pratikte bir takım sıkıntıları getirecektir. Bilimsel olarak formüle edilen bu yasalardan ilki mekanik alanındaydı, bunu fizik (son zamanda gelişen atom fiziği hariç) yakından izledi. Bu alanlarda kesin matematiksel formülasyon imkânı vardır ve dolayısıyla nesnelerin davranışı, herhangi özel bir durumu oluşturan tüm şartlar belirlenebildiği sürece, kesin olarak tahmin edilebilir [1]. Mekanik ka-

1 — Bu sav Heisenberg'in «belirsizlik ilkesi» denilen varsayımı ve diğer daha yeni bazı hipotezler tarafından tehdit ediliyor gibi görünebilir. Bu varsayımlar atom altı bir ölçekte meydana gelen belli değişikliklerde bir belirsizlik, öngörülemezlik veya nedensizlik payı öne

nunlarının belirsizlik taşımayan kesinliği, onların önce fizik kanunlarına, sonra da tüm bilimsel yasalara modellik etmesine neden olmuştur. Tüm dallarında, biyoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi branşlar da dahil bu modeli izlemek bilimin başlıca amacı olmuştur. Böylece, sonuçta, bunların hepsinin karşılaştırılabilir bir matematiksel kesinliğe ulaşmayı ve aynı zamanda da aralarındaki ilişkilere bir temel kurabilmeyi ummaktadır. Bu temel, kaçınılmaz olarak nicelikseldir, çünkü varlıkların sadece niceliksel boyutları belirgin anlam taşıyan terimlerle anlatılabilir ki, bu tip anlatım bir matematik formülüdür. Aslında başlıca amaç evreni olabildiğince matematiksel kesinlik içeren bir formüle veya bir formüller sistemine indirgeyerek açıklayabilmektir.

---

sürerler. Doğa'nın kanunları artık olasılıkların sonuçları haline gelmiştir ve bu olasılıklar öylesine yüksektir ki, neredeyse kesin gibidirler; böylece söz konusu değişikliklerin etkileri ortalama alınırken yok olur. Eğer sahiden de gerçek olaylar hiç bir neden yokken meydana gelebiliyorsa, bu olgunun felsefi anlamları göz ardı edilemez. Ama insan yine de bunların gerçek olaylar mı, yoksa istatistiksel analizdeki verilerin «daraltılmış» modellerine benzeyen, matematiksel gereçlerin kullanımı sayesinde önerilen, görüntüler mi olduğunu merak ediyor. Ne olursa olsun, bunların açıkça taşıdığı felsefi anlam hiç te yeni sayılmaz. Bilimin alanı ile örtüşen görecelilik alanında göz önüne almamız gereken kesinlik değil, olasılıklardır. Kesinlik sadece mutlak olanda yer alır ve bu alanla ilgilenen bilim metafizik bilimidir ki, modern bilimin onun hakkında söyleyecek hiçbir sözü yoktur. Bu gerçek, metafizik biliminin doğasının akademik ve popüler bağlamda yaygın olarak anlaşılamaması sonucu belirsizleşmişse de, geçerliliğinden bir şey kaybetmemiştir.

Eğer evren ilkece herhangi bir biçimde böyle bir anlayışla tasvir edilebilirse, geleceği kesinlikle öngörmek için ilgili formülleri keşfetmek yeterli olurdu. Bilimin yöntem ve yaklaşımları, evrenin gerçekten de bu yolla oluştuğunu savunan varsayımla tutarlılık taşısa da, herhangi başka bir varsayımla çelişmektedir. Eğer bu doğruysa, küçük büyük tüm olayların katı ve değişmeyen kanunlar tarafından şartlanmış olması gerekirdi ve eğer bu böyleyse hiçbir alternatif olasılık herhangi bir alanda kendini gösteremez. Bize şansa bağlı ya da kesinlikten uzak gibi görünenler ancak biz tüm kanunları bilmediğimiz için vardırlar. Öyleyse ,insanın olayların gidişini değiştirme özgürlüğü her ne kadar bize deneyimimizin en belirgin gerçeği gibi gözükse de yanıltıcı bir görüntüdür. O, «Özümüzde» dışına çıkamayacağı kanunlara uyan bir makine gibi olduğumuz; «gerçekten de» yemek istediğimizi yiyor, söylemek istediğimizi söylüyor olmayışımız ,istediğimiz gibi şu ya da bu yöne dönemeyişimiz fikrini hiç benimseyemiyoruz. Ama eğer bilim doğru çizgi üzerinde ilerliyorsa, bizim özgür irademiz bile bir gün sisteme uydurulmak zorunda kalacak ve kanuna kesin bir uyum gösteriyor şeklinde sunulacaktır. Ya bu böyledir, ya da insanoğlu evreni yöneten kanunlarla bağlanmamıştır. Bu durumda ise, bilim insanî bir bakış açısından özellikle önem taşıyan, kendi yaklaşım ve yöntemlerinin uygulanamayacağı bir alanın varlığını kabul etmelidir. Böyle bir onaylama yapılır yapılmaz, bilimin bütün dokusu çözülecek ve kısıtlı bir alanın dışında, herhangi bir konuda, kendi yöntem ve yaklaşımlarının tek hâkim otorite olduğunu iddia edemeyecektir. Kısaca: evren ve onunla birlikte insan, ya prensipte belirlenebilen ve tanımlanabilen

kurallarla yönetilmektedir ya da yönetilmemektedir. Bilim her iki durumu birden içeremez ve bunu yapmaya çalışırken aslında yazgı ve özgür irade arasındaki klasik çelişkinin yükünden kurtulmayı amaçlar. Bilim, özgürce karar verebilme yetisinin yer almadığı bir sistem kurmak için kendi özgür kararını, seçme yetisini kullanmıştır. Eğer dünya, tam bir belirginlik ifade edecek kadar kısmen mekanik bir sistem oluşturuyorsa, onun hakkında ne bilip ne bilmediğimizden bağımsız olarak, bu sistem zaten vardır. Bu durumda, değişiklikler onları anlasak ta, anlamasak ta mekanik olarak gerçekleşir, dahası bu nedenleri anlıyor olsak bile kendi durumumuzu veya başka durumları etkileyecek hiç birşey yapamazdık. Bir şey yapabileceğimizi zanneden bugünkü tavrımız gerçekten acınacak bir olaydır.

Bir bilim adamı aşağı yukarı şu şekilde geri çekilebilir; nesneleri onları bulduğumuz gibi, kendi kendimizi bulduğumuz haliyle ele almalıyız, bundan farklı herhangi bir davranış bilim dışı sayılır. Belli bir dereceye kadar özgürce karar verebilme yetisine sahip olduğumuz ve böylece en azından olayların akışını bir ölçüde etkileyebildiğimiz gözleme dayalı bir gerçektir. Bizim bilimciler olarak çabalarımız büyük oranda bu yetinin genişletilmesi doğrultusundadır. Üstelik, şimdilik olaylar zincirinin, özellikle bazı belli alanlarda, pratikte öngörülememesi olgusu ile çalışmalarımızı sürdürüyorsak ta, biz onu yapabileceğimiz kadar önceden tahmin edilir hale getirmeyi istiyoruz. Neyin önceden yazılmış, neyin yazılmamış olduğuna gelince, şimdi bildiğimizden çok daha fazlasını bildiğimiz bir güne kadar buna cevap getiremeyiz. Biz kendi işimize bakalım ve bırakalım bu konularla felsefeciler uğraşsınlar.

Böyle bir sava verilecek yanıt, bilim adamının çabalarını özgür iradenin yer alamayacağı bir sistem kurmak için harcadığı sürece nesneleri olduğu gibi ele alamayacağıdır. O şu iki şeyden birini yapmaktadır: Ya özgür iradenin varolmasının sistemin ana temelleri ile çatıştığını görmesine rağmen, bir gün özgür iradenin sistemde kendine yer edinebileceğini varsaymakta; ya da sadece özgür iradenin bu sisteme uydurulamayışından dolayı bu soruyu gözardı etmektedir. Her iki durumda da bilimsel davrandığı, tarafsız ve önyargısız bir gözlemci konumunda olduğu söylenebilir mi? Tarafsızlık iddiası, kişinin işgal ettiği merkezî konumdan baktığında gördüğü herhangi bir resime tarafsızca ulaşması imkânsız olduğundan ve kişi olmadan tablo da olmayacağından, yıkılmaktadır. Önyargının olmadığına dair iddia şu noktalarda geçersiz kalır: O, bir gözlem olgusunu gelişigüzel gözardı etmekte ve gerçekliğe bilimsel yaklaşımı tercih etmektedir; zira ona göre, her ne kadar o tek olası yaklaşım değilse de ve onun uzun-vadeli sonuçları henüz tam anlamıyla ortaya çıkmamışsa da, bazı yönlerde hatırı sayılır sonuçlar ortaya çıkarmıştır bilimsel yaklaşım.

Bu arada, bilimin ilerleyişi bizi en azından olduğumuzdan daha mutlu ya da daha güvenli yapmamıştır. Birçok insan bunu bilimin yeterince ilerlememiş olmasına bağlamaktadır; ama asıl neden bilimsel yaklaşımın bazı temel faktörlere kör olması ve bu faktörlerin gerçekten neler olduğunu görmekten aciz kalması olamaz mı? Yine de bilim, temel ve kapsayıcı kanunlar veya kurallar olmadığında evrenin kaos içerisinde olacağını ve zamanın süreklilik, uzayın da bütünlük taşımayacağını varsaymakta haklı olmaktadır. Öyleyse bilim nasıl yanılgıya düşmüştür? Bu

yanılgı sadece onun evrenin kanunlarını bilimsel terimlerle tanımlama konusundaki ısrarı ile bağıntılıdır. Bilim Tabiatın kanunlarını keşfetmeyi ve tanımlamayı hedefler ve hem bunun mümkün olduğunu, hem de herhangi bir şeyin kanun ya da ilke olarak adlandırılabilmesi için öncelikle tanımlanabilir olması gerektiğini varsayar.

Bir şeyi tanımlamak, onun sınırlarını mümkün olduğunca kesin olarak belirtmek ve böylece onun kapsamı ve doğasını belirlemektir. Tamamiyle mutlak ve sarih, aynı zamanda da insani bir bakış açısından bağımsız olarak belirlenebilecek tek bir şey vardır, o da sadece sayıdır. Bu yalnızca sayının bütünüyle soyut ve avami bakış açısından bağımsız oluşundan ötürüdür. Yalnızca o saf niceliği temsil eder ve hiç bir niteliksel ayırım öngörmez. Öyleyse, bir nesnenin sadece niceliksel boyutu kesin olarak ölçülebilir, tüm diğer ölçme veya tanımlama çeşitleri, bir niteliksel ya da karşılaştırıcı faktör içerir ki; son tahlilde bu, niceliğe indirgenemez. Örneğin genleşme ve kütle arasındaki fark (bizim mesafe ve ağırlık deneyimlerimize paralel olarak) nitelikseldir ve gerçekten de, 10 ton 10 mile eşit olmadığına göre bu hayati bir farktır. Bilimciler genleşme ve kütleyi saf matematiksel veya niceliksel terimlerle ifade edebilmek arzusundadırlar, böylece fiziksel evren bir ortak paydaya indirgenmiş olacaktır; ama bunu asla gerçekleştiremeyeceklerini söylemekte sakınca yoktur, çünkü aradaki sözü geçen fark diğer bir faktöre başvurmadan, sadece sayısal bir anlatım yoluyla ifade edilemez. Yine de bilim, kesinlik taşıdığına dair kazandığı ünü, herşeyi imkânlar elverdiğince saf niteliksel biçimlerle anlatma yoluyla sürdürmek istemektedir. Bunu her farkın —iki sayı arasındaki fark

dışında— kendi asli doğasını yıkmak ya da belirsizleştirmeksizin saf niceliksel terimlerle ifade edilemeyecek zorunlu bir niteliksel yönü içermesine rağmen yapmaktadır. Renkler arasındaki farklar, dalga boyları aracılığı ile belirtilebilirler, ama dalga boyları renk değildir. Renk algılama deneyiminin tümüyle öznel olduğu, bir kör ya da renk körü insanda hiç bulunmadığı ve öyleyse onun az çok bir yanılsama ya da gerçek dışı olduğu veya en azından önemsiz olduğu ve onun nihai gerçekliğinin öznel deneyimlere dayanmadan ifade edilebilecek karakteristiklerinde yattığı söylenebilir. Fakat, rengin hakikatı aslında bütünüyle başka bir yerde, diğer bir deyişle gören kişide yatmaktadır. O zaman, genleşme veya kütle gibi diğer kavramların hakikatı nerede yatmaktadır? Bizim onları mesafe ve ağırlık gibi deneyimlerimizle yaşamamızda mı, yoksa soyut matematiksel formüllerde mi? Aynı soru uzay, zaman ve tüm diğer deneyim durumlarımız için de sorulabilir. Bilim yalnızca soyut formülasyonların nesnel olduğunu ve gerçekliği temsil ettiğini söyler. Ama o zaman bilim sanki niteliksel farklılıklar nesnel değilmiş ve kendisi de bunlara böyle davranıyormuş gibi nesnelliği niceliksellikle özdeşleştirmekte; ve aynı zamanda da öznel olanı yanılsamayla eşitlemektedir. Bunu yaparken, sanki özne ve nesne birbirinin tamamlayıcısı değil karşıtı imiş ya da «nesne» sözcüğü özne olmadığında bir anlam taşıyormuş gibi ve aynı zamanda bilimin kendisi de izlenimlerini doğasına uygun bir biçimde nesnelleştiren bir «özne» değilmiş gibi davranmaktadır. Bilimin bulguları kavrayışlardır; onlar insan beyninin, dışında varolmazlar; öyleyse bir dış gerçekliğin olduğu kadar, bir iç gerçekliğin de karşılığıdırlar. Eğer sadece dış mütekabiliyet

önemli olarak ele alınırsa elde edilen sonuç, zorunlu bir boyuttan yoksun kalmaktadır. Gidebildiğince doğruluk iddiasını taşısa da, sadece «yatay» kâğıt üzerindeki bir çizgi gibi kalacak ve onsuz hiç birşeyin canlı ve gerçek olamayacağı «dikey» boyutu göz ardı edecektir. Sadece bilimsel yaklaşımın nesneleri oldukları gibi yansıttığı sanıldığında hakikat kaybolmakta, bilim yanıltıcı bir hale dönüşmektedir. Durum böyle olduğunda, bilimin bir an önce dönüp asıl renk körünün kendisi olup olmadığını ve tesadüfi değil, amaçlı ve bilinçli olarak, nesneleri kendileri yapan niteliklere gözlerini kapayıp kapamadığını sorması gerekmiyor mu? Aynı zamanda o, renk; insicam, ağırlık, ışık gibi nitelikleri «açıklamayı» hedefler; bunun gibi, eğer yapabilseydi, güzellik; iyilik; ululuk ve hatta sevgiyi, bugün kendi bilimi olan psikoloji aracılığıyla dini «açıklamayı» hedeflediği gibi, açıklamak isterdi [2].

Bilimsel bakış açısının baskın konumda olmasının etkisi insanlığı giderek sadece niteliksel —ve dolayısıyla içeriği gereği ölçülemez —olan özelliklerden ve bireyi insan yapan, dünyayı ve evreni sonsuz karmaşıklıktaki bu mekanizmadan daha ötede birşey haline getiren potansiyelden uzaklaştırmaktadır. Nicelik olarak insanın bir önemi yoktur; sadece çok karmaşıktır; insanın olabileceği en iyi şeyi saf nitelik-

2 — Dinin bilimsel sistem içerisindeki yeri, vurgunun birey ya da grup üzerinde oluşuna göre, psikoloji, sosyoloji veya antropolojinin bir kolundan ibarettir. Ama dinde güzellik, iyilik ve kutsallık daha çok yer tutar; bunlar bilimsel yaklaşımın elverdiğince ortadan kaldırmak istediği niteliklerdir. Özellikle kutsallık, kesin olarak tanımlanamaz oluşu bakımından, hiç bir «bilimsel» anlam taşımamaktadır.

sel alanda aramak gerekir. Bilim, buna rağmen, her şeyi insanlık adına nicel hale getirme işlevine bilinçli olarak sarılmaktadır, ama bilimin üstün ve hatta evrensel bir otorite olabilme iddiasını kabul etmekle insanlık hiç te kendi yararına çalışmamaktadır. Bilim rahatlık ve kolaylık, fiziksel acıdan kurtulma ve herkes için bolluk ümidi getirmesi bakımından çok şey öneriyor gibi gözükmektedir: ama insanları hayvanlardan ayıracak niteliklerin ya da onlarda sadece dünyevi nimetleri aramaktan öte, yaşamda bir amaç sağlayacak diğer niteliklerin gelişmesini desteklemek için hiç bir şey yapamaz. Bilim ve aynı zamanda insanlar, dünyadaki refah sağlandığında insanın manevi yönünün, yani onun doğasının niteliksel boyutlarının kendiliğinden gelişeceğini zannediyorlar; halbuki durum böyle değildir, çünkü hiç bir bakımdan karşılaştırılamaz olan bu iki şey aynı yönde bulunmaz. Kendi yönümüzün neresi olacağını seçebiliriz —gerçekten de kendimizi bu seçimi yapmaktan alıkoyamayız—; işte bu bakımdan irademiz kesinlikle özgürdür.

İnsan istediği herşeyi elde edebileceği dünyevi bir geleceğe doğru umutla bakabilir veya bu erişilmez gibi görünürse, torunlarımızın bir gün başka bir gezegene göç edebileceği bir geleceği hayal ederek kendimizi rahatlatabiliriz[3]; veya, şimdi ve

3 — Bilimin başka gezegenlere ait bizden farklı olan bedenler üzerine her zamankinden çok şey söyleyebildiği böyle bir zamanda, bu çeşit «bilim-kurgu»nun cid diye alınıyor olması ilginçtir. Geçmişte bu şartların romantik ve spekülatif resimler olarak sunulmasına karşı çıkmak için pek az bilgi vardı, ama şimdi, hiç bir istisna olmaksızın, bu şartların tecrit edilmiş bir kapsül içersinde gerçekleştirilecek dünyevi şartlar sağ-

burada, durup kendi kalbimize bakabilir ve hayatta kendimiz ve torunlarımızın dünyevi refahının üzerinde bir amaç olup olmadığını düşünebiliriz. Seçimimizde yol gösterilmesine ihtiyacımız vardır ve bugün için bilimin yol göstericiliğini kabullenmiş durumdayız. Böylelikle, insanın tüm diğer şeylerin ölçüsü olduğu ve onun hiç te bilimsel olmayan hür iradesinin dünyayı istediği gibi kalıplara dökme yetkisinin bulunduğu, ama bunun için diğer bakımlardan yeterince bilimsel olması gerektiği ve aynı zamanda da kaderin, belirlenmiş sabit kanunlar yoluyla insan dışındaki dünya için geçerli olduğu şeklinde bir yanlış yol gösterme ile karşı karşıyayız. Bu iki kavramlaştırma bir arada tutarlı olarak bulunamazlar, çünkü biri doğru olduğunda diğeri yanlıştır; ama bu bizi pek de rahatsız ediyora benzememektedir. Daha çok, kendimizin nasıl olabileceği üzerine düşünmek yerine, çevreyi nasıl kendi isteklerimiz doğrultusunda yoğurabiliriz diye kafa yormaya yönlendiriliyoruz; bilimin karakteristik ürünü olan makina, bizim doyumumuz için bir gerek haline geliyor; kendimizi onun hizmetine adıyor ve böylelikle onun hükmü altına giriyoruz; bunu yaparken kendimizi onun düze-

---

lanmadıkça —hatta o zaman bile— yaşamı sürdürmeye yetmeyeceği gösterilmiştir. Bu fikirlerin, herhangi bir bakış açısından ne kadar saçma olduğunu göstermek için, kişi bu konu üzerinde daha fazla durmaya doğru bir eğilim hissetmektedir, ama bu tamamiyle akademik bir çalışma olurdu, çünkü böyle bir proje için ayrılan çok büyük miktardaki maddi kaynakların kısa bir zaman içerisinde, bilimin de büyük ölçüde sorumlu tutulabileceği, patlayan bir nüfusu beslemek için kullanılması gerekecektir, tabii eğer o zamana kadar bu kaynaklar bilim tarafından hazırlanmış bir karşılıklı yıkım için harcanmamışlarsa.

yine sürüklüyor ve giderek bir makinadaki vidalara dönüşüyoruz. Bazen bu duruma içgüdüsel olarak başkaldırıyoruz, ama kaygımızın gerçek kaynağını nerede bulacağımızı bilemediğimizden bu başkaldırı hemen her zaman zayıf ve yanlış yönde oluyor .Bilimsel gelişmelerin getirdiği sonsuz genişlikteki fırsatların dağınıklığında rahatlığı aramaktansa, kendi içimize bakmaya cesaret edemiyoruz. Bütün bunlar, eğer hakim zihniyet buna izin vermeye yeterince hazır olmasa ve bu zihniyet kendi doğası ve geleceğinin altında yatan gerçeklerden yeterince kopmuş olmasa, gerçekleşemezdi. Modern bilim ve modern zihniyet bir ve aynı şeydir. İnsanın zihniyetinin sürekli ilerlediğini düşünmek kadar, onun hep aynı kaldığını düşünmek te çok büyük bir yanlıştır.

O zaman ,önüne geçilemez ve özü gereği tanımlanamaz bir kanuna, yani bütünüyle kavranamayan, ama yine de kaçınamadığımız bir kanuna boyun eğişimizi kabul etmek zorunda mıyız? Geçmişte bu çeşit bir davranış hemen tamamen evrensel bir kabul görmüştü. Tüm insanlar, her zaman, bir çeşit kanun ya da tam olarak anlamayı ummadıkları ve aynı zamanda geleceklerinin kesin tayin edicisi olarak gördükleri doğanın gücüne inanmışlardı. Bilimsel insan, bilimsel olmayan atalarının, dünyanın düz veya yıldızların gökteki delikler olduğunu düşünmelerine rağmen, evrenin en kapsayıcı ve en temel kanunlarının doğasını anlamaya kendisinden daha yakın olduklarını kabul etmeye bir türlü yanaşmamaktadır Bu kanunlar ki, çok önemlidirler ve tam da bilimin keşfetmek için en istekli olduğu yasalardır; fakat, eğer bunlar özünde tanımlamaz ise, o zaman bilimin yaklaşımı kendi amaçlarını yıkıyor demektir.

Eski yaklaşımın genel olarak dinî olduğunu be-

lirtmek gereksizdir[4]. Bu, bilimin mantıklı olup dinin mantık-dışı olması sorunu, ya da bunun tersi, değildir. Burada sorulan, her birinin mantığının temellerine dair bir sorudur. Dinî mantığın üzerine kurulduğu temel veri alındığında, tanımlanamaz olanın etkisinin böyle insan zihninin ötesine geçen bir biçimde kendini göstermesi ve tüm nesne ya da diğer varlıkların bunun farkında olsalar da, olmasalar da onun çalışmasına bağlı olması hiç te mantıksız sayılmaz. İnsan ve diğer varlıklar arasındaki fark tam olarak insanın bu bağlamdaki durumunun bilincinde olması ya da olabilmesidir. İnsan bilincinin bu gücü onun tam gelişmişliğinin de kanıtıdır. İnsanın durumunun birey ya da bir grup tarafından oluşturulması, insanın ne olduğu göz önüne alınırsa, değişik derecelerde doğru ya da yanlış olabilir. Durum ne olursa olsun, onun doğasını anlamak, yalnızca dolaysız, sağduyuya dayalı ve dışsal bir anlama eylemi ol-

---

4 — Tüm dinlerin ortak temel ilkesi evrenin, duyularla ya da günlük düşüncelerle kavranabilir olanın üzerinde ve kapsayıcılığından ötürü kaçılması zor olan bir şeye bağlı olduğu yolundadır. Bu ilkenin uygulamalarındaki çeşitlilikler bazı öne sürülen uygulamalar yanlış veya yozlaşmış olsa bile ilkeyi hiç bir biçimde etkilemezler. Daha uygun terimler bulunamadığından dolayı «din» veya «dinsel bakış açısı» sözcükleri, burada dinin sözü edilen ilkeye bağlılığını vurgulamak amacıyla kullanılmakta ve belli bir uygulamanın özel karakteristiklerine değinmemekte, tabii ki, yanlış uygulamalar tanım gereği dışlanmaktadırlar. Bu çok karmaşık bir durumun fazla basite indirgenmesi olarak görülebilir; alternatif ise kuşkusuz asıl sorunu gözden kaçırmamıza neden olacak bir aşırı karmaşıklaştırmadır. Şu anda amacımız böyle karmaşıklıklar üzerine yapılan çalışmaların, (eğer gerekiyorsa) yürütülebileceği sağlam bir temel bulmaktır.

mayacaktır. Mantık sağduyuyu açıklaştırmak ya da güçlendirmekte bir rol oynayabilir, ama sağduyunun bulunmadığı ya da gizli kaldığı durumlarda bunu o oluşturamaz. Birçok kişi böyle bir bakışı, sonuçtaki kavramların belirsizlik taşıdığı ve kesin olarak tanımlanamaz oldukları için mantık yürütmeye elverişli sağlam bir temel oluşturamayacakları nedeniyle kabul edememektedir. Yine de ,eğer gerçekliğin niceliksel ve ölçülebilir olanın alanında değil, niteliksel ve ölçülemez olanın alanında bulunduğu doğruysa ,mantık yürütmek için gerekli sağlam tek temel net bir sağduyudur. Bu analitik olmaktan çok sentetik ve salt gözlemden daha nüfuz edici özellikte olmalıdır. Sonuçta oluşan kavramlaştırmalar kusursuz olmayabilir ve yalnızca aynı sağduyuyu bir dereceye kadar paylaşanlara iletilebilirler. Ama yine de bunlar göreceliliğin belirsiz dairesel hareketlerine sıkışan kavramlaştırmalardan —ki bunlar da kendilerinin sonsuz zincirlenişinden kaçmanın hiç bir yolu olmadığını söylerler—, daha iyidir.

Bilim hiç bir şeyin, tanımlanmadığı sürece, anlaşılır olarak kabul edilemeyeceğinde diretmektedir. Din ,en azından özünde ve ilkece, bu görüşe karşıdır ve çok daha geniş bir düşünceye sahiptir. Fakat bugünlerde dini temsil edenler kendilerini zamana uydurmaktan ve bunun için dini doktrin ve metinleri sıradan birey için anlaşılır kılmaktan başka birşey yapıyor gözükmemektedirler. Bunu yaparken, bu doktrin ve metinleri zihinsel analiz ve tümdengelime elverecek terimlerle tanımlamaya çaba göstermektedirler. İnsanın zihinsel analiz ve tümdengelimde bulunma gücü yüksek değildir, ama bu güç ister yüksek ,ister düşük olsun, insanın dinin ne anlama geldiğini kavramasını önleyen bu güçler değildir. Tam

tersine onu, ister felsefi, ister popüler olsun tanımlamak için delice bir istek kadar hiç bir şey kısıtlayamaz. Tanımlanabilir bir tanrı, artık ilahi değil, insanîdir; Tanrı değil bir puttur sadece.

İlahlık anlaşılabilirse de, tanımlanamaz ve eğer herhangi bir şey ya da biri onun kanunlarından bağımsız olabilseydi, ilahlık olmayacaktı. Böylelikle, bu sefer bilimsel «kanunlarda» olduğu gibi insanı istisna olarak kanunların şemsiyesinin dışında bırakmak gerekmemektedir; çünkü insan ilahi olana uyarken tüm diğer varlıklarla eşittir, ama bilinçlilik derecesi bakımından onlardan üstündür. Tamamiyle bilinçli olabilen insan, yine bu tabi olmanın bilincine sadece kendisi varabilir; ve kimse birşeyin bilincine onun karşıtını ya da ne olmadığını bilmeden varamaz. Eğer karanlığı bilmeseydik, aydınlığı da bilemezdik. Bir farklılığın ya da karşıtlığın farkında olmak, bu veya şu, ya da artı veya eksi arasında bir iç seçim olanağını akla getirmektedir. Farkında oluş gerçekleşmemişse böyle bir imkân yoktur, ama farkında oluş gerçekleşmişse böyle bir imkân kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkar. Böylece insanın seçme özgürlüğü, göreceli olsa da, sadece kendisinin tam anlamıyla bilinçli olmasına bağlı bir işlevdir.

Eğer bilincin tam gelişmesiyle beraber gelen ayrıcalık özgür irade ise ,bunun bedeli kendini yanıltma imkânıdır. Bir durumu kavrama imkânı onun başka bir durum olmadığını görme imkânına bağlıdır ve bu da, durumlar tasarlama ve bunları gerçek durumla karıştırma imkânını beraberinde taşır. Bu tam da bilimin atalarımızın yaptığını düşündüğü şeydir; ama bütün soru şuradadır: Gerçekte hayali bir durum içerisinde yaşayan dindar insan mıdır, bilimsel insan mı? Bilimsel insan özellikle kendi özgür

iradesinin çok daha fazla olduğunu zannetmek eğilimindedir, bunu öyle bir dereceye vardırır ki, kendisini, en azından kendini böyle kılabildiği sürece, bağımsız ve tüm araştırdıklarına hükmeden bir varlık olarak görür.

Bilim ve dinin bakış açılarının birleştiğine dair birçok söz edilmektedir. Hakikatın yapısı hakkında birbirini dışlayan karşıt varsayımlarla yola çıkan iki düşünce sistemi nasıl birleşebilir? Sonuçta biri ya da diğeri iddiasını geriye çekmek zorunda kalacaktır ve şimdilik hangisinin meydanı diğerine bıraktığını görmek zor değildir. Böyle bir birleşme ancak ikisinin de sahih bir hiyerarşik sıralamaya oturtulmasıyla gerçekleşebilir, ama o zaman da buna zaten gerek kalmaz. Dinî bakış açısının bilimsel bakış açısına boyun eğişi öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, çoğu insan kendi seçme özgürlüklerinin bu «ileriye yürüyüş»te karşılarına çıkan doğal engelleri yenebilecek bireysel veya toplumsal kapasiteleri ile sınırlandığını sanmaktadır. Bu engelleri aşmak için çok kafa yorarız, ama olmamız gerekeni olmak üzerine fazla da düşünmeyiz. Bunu düşündüğümüzde de, eğitim, **eugenics**[5] veya daha iyi çevresel şartların öngörül-

5 — Bugün yaratıcılarınkinden daha yüksek yeteneklerle donatılmış bir «süperman» yaratmanın özenilir ve mümkün olacağı fikri de şüphesiz düşünülenler arasındadır. Daha şimdiden üretken olmayan ama yüz günde, yetmiş veya daha fazla yenilebilir yumurta yumurtlayan horozlar üretmenin bilgisayara bağlı ve satışa yönelik teknikleri geliştirilmiştir. Çok daha geleceğe dönük projelere, yapay genlerin üretilmesi de dahil olmak üzere, ya başlanmış ya da başlanması öngörülmektedir. O zaman, biraz beklemek zorunda kalsak bile neden bir süperman yaratılmasın? Bu tür bir deneyde kaçınılmaz olarak ortaya çıkabilecek ha-

mesi bağlamında düşünürüz de, bizim üzerimizde olan birşeyin müdahalesi dışında hiç bir şekilde değişmeyecek olan kalbimizi değiştirmek yolunda, iyi niyet ve yaratıcılığımızı birleştirerek herhangi bir uygulamaya kalkışmayız. Bizler, doğal olarak, böyle bir müdahaleyi sağlayamayız, ama özgür irademizi ona yukarıdan konan sınırlar içerisinde çalıştırarak bu müdahaleye kapıyı kapatır ya da kalplerimizi ona açarız.

Kader kavramının —ki bu evrenin tanımlanabilir kanunlarla yönetildiği düşüncesinde içerilmektedir— özgür irade kavramı ile birleştirilmesi bilimsel bakış açısından ciddi zorluklar doğurmaktadır. Çağdaş dini düşünce bu zorlukları, bilimsel bakışın egemenliğinde bulunduğu sürece, tam olarak paylaşmaktadır. Bu sorunların dini bakış açısı bağlamında nasıl çözülebileceğini görmek istiyorsak, evrenin ve insanın başlangıcına, bunun hesabının en iyi verildiği Yaratılış Kitabı'na dönmemiz gerekecektir. İncil'in diğer herhangi bir bölümü, bu bölüm kadar bilimsel

---

talar ise önüne geçilmesi gereken bazı uygulama zorluklarıdır: ne sürekli hapis altında tutmak, ne de basitçe öldürmek böyle bir deneyde ortaya çıkabilecek çekici sonuçlar sayılamaz. Ama eğer tüm zorlukların üstesinden gelindiğini varsayarsak, bir süperman neye benzerdi? Eğer beyin gücü kendi yaratıcılarınınkinden çok daha yüksekse bu bir başarısızlık demek olurdu; çünkü yaratıcıları artık onun beyninin çalışmasını izleyemez ve aslında bir süperman mı, yoksa bir deli mi yarattıklarını anlama imkânını yitirirlerdi. Aynı nedenle, bu yaratık yaratıcılarına kendi istekleri doğrultusunda boyun eğdirebilirdi Bu kadarı açıktır; insanın ne olduğu ve ne olması gerektiğine dair geleneksel öğretileri kabul eden herkes için de bu süperman'ın sadece bir şeytan olabileceği kuşku götürmez.

olmadığı gerekçesiyle eleştiriyle karşılaşmamıştır. Ama eleştirel bir inceleme ve açık bir tanım üzerinde ısrar etmek, ancak onun gerçek içeriğini gizlemeye yol açar: ve aynı şey tüm Kutsal Metinler için de geçerlidir, çünkü onların öncelikle ilgilendikleri zaten tanımlamaz olandır; onların başka bir şeyle ilgi lenmedikleri bile söylenebilir.

«Başlangıçta Tanrı gökleri ve dünyayı yarattı...» ve sonra O «insanı kendi suretinde ve benzeri olarak yarattı» diye okuruz. Eğer Tanrı «gökleri ve dünyayı yaratmış» olmasaydı, O'nun bütünlüğü hem çokluk, hem birlikte, hem farklılık hem aynılıkta, hem zıtlık hem uyumda, hem şahsi, ham gayrı şahsi olanda, hem zamanda, hem ebedilikte ve hem uzayda, hem sonsuzlukta tezahür etmezdi. Böyle bir tezahür mümkün olabildiği için, bunun yokluğunda Bütünlük bütün oluşundan bir şeyler yitirecekti ve herhangi böyle bir varsayım **ab initio** (daha başlangıçta) anlamsız olacaktı. Evren, bu haliyle, kendi Yüce Neden'inin Bütünselliğinin bir yansıması gibidir, ama bu kısıtlı ve içinde yansıdığı aynanın özellikleri, biçim, zaman, uzay, kütle ve evrene özel tüm diğer şartlar ile belirlenmiş bir yansımadır. Doğal olarak belirsiz sayıda farklı durum kümeleri ve bileşimleri, dolayısıyla da belirsiz sayıda bizimkinden farklı evrenler olması mümkündür[6]. Bilimsel kavramlar bi-

6 — Spiral nebulaları bazen «evrenler» olarak adlandırıyoruz, ama aslında onlar bizim evrenimiz içerisindedirler. Onu «bizim evrenimiz» diye nitelendirmemiz ise, duyularımızın onu o yapan şartları algılamaya uyum göstermelerinden ötürüdür. Bizimkinin dışında hiçbir evren duyularımızca algılanamaz, ama başka bir evrenin imkânsız olduğunu iddia etmek te son derece antropomorfik (tüm varlıklara insansal özellikler at-

zim evrenimizin bile sadece bir yönünü ya da biçimsel özelliğini, niceliksel olanı kapsamaktadır; en önemli yanlış bu boyutu temel veya öncelikli bir şey olarak almaktır. Fiziksel evrenin sadece boyutlarını ve atom-altı düzeydeki küçük cisimleri bizim için bu kadar şaşırtıcı kılan ,bizim fiziksel ölçüm ile gereğinden fazla meşgul olmamızdır; biz buradaki karşıtlık karşısında sarsılıyoruz ve kendimizin onu ölçebilme becerisinden çok etkileniyoruz. Ama eğer uzayın nereye kadar uzandığı belirsiz ise ve o sonsuz olarak bölünebilir ise, biz de, gayemize pek fazla yaklaşmadan, sürekli yöntemlerimizi ve araçlarımızı geliştirebiliriz; daha da önemlisi, bu arada, görülebilir evrenin dışında kalan asıl nedensellik faktörüne hiç te yaklaşmıyor olabiliriz. Evrenin tüm şaşırtıcılığını ve güzelliğini —haklı olarak— Tanrı yoluyla açıklasak bile, zaman ve uzay ötesi olanın ondan karşılaştırılamayacak denli daha güzel ve bizi daha hayrette bırakacak özellikte olduğunu çoğunlukla unutuyoruz[7]. Evren kendini yaratmamıştır ve yaratılmasının sırrı onu aşmış olduğu için, onun tarafından

---

feden) bir tavırdır. Sadece duyularımızla algılayabildiğimizi gerçek ve aynı kategoriye girmesini hayal edebildiğimizi mümkün sanmak alışkanlığına kapılmış durumdayız. Şu andaki tartışmamız işte tam da bu yanlış üzerinedir.

7 — Dünyanın gösterebileceği en büyük güzellikten daha ötede bir şey. Hilâl halindeki ayın akşam yıldızı ile vanyana gelmesi, büyüleyici bir güzellik sergileyebilir, adeta herşeyin yolunda gittiğine dair imzalanmış bir garanti gibidir o. Olayın bu boyutu, her iki gök cismi (yıldız ve hilal) hakkında bilinen veya bilinebilecek olandan bağımsız ve daha belirgindir. Bilimin uzlaşmaz gözünde güzellik bir lüks ,iyilik bir yöntem ve hakikat bir formül durumuna getirilmiştir.

içerilemez. Bu sır sadece sezgi aracılığıyla kavranabilir ve sembolik olarak başkalarına iletilebilir ve Yaratılış'taki sembolizm, tek mümkün sembolizm değilse de, anlayan için yeterlidir[8]. O, evrenin kendi üstün Neden'inden nasıl ayrıldığını vurgular; İncil'in geri kalanı ise bu Neden'in işlevselliğini asla yitirmeyeceğini, aksi halde evrenin, varoluş nedeninden yoksun kalıp, varolmayı sürdürmeyeceğini gösterir. Diğer bir deyişle, evrenin Tanrı'dan ayrılışı hiç bir zaman tamamlanmaz.

Bize Tanrı'nın insanı, bu ayrılışın gerçekleşmemesi için, kendinin halifesi olarak ve kendi suretinde yarattığı söylenmektedir[9]. Tanrı'nın suretinde yaratılmış olan insan, ne kadar belli belirsiz de olsa, ilahî olanın özelliklerini yansıtmalıdır. Tanrı hiçbir şeyden etkilenmediği, hiç birşey yüzünden değişmediği, hiç bir ihtiyaç ve isteği olmadığı için, hiç bir şeye bağımlı değildir. Bu, insandaki özgür iradeye de yansımış olan külli irade sıfatıdır. İnsan potansiyel olarak bir velidir, çünkü Tanrı'nın suretinde yara-

---

8 — Yuhanna İncil'inin girişinde, «Yaratılış'ın nedeni»ni açıklayan diğer bir bölüm daha vardır. Yaratılış bölümündeki açıklamadan çok farklıdır, ama bu hiç bir şekilde birinin doğru, diğerinin yanlış ya da birinin diğerine üstün olduğu anlamına gelmez.

9 — Bu Tanrı'yla «bağları koparmamak» işlevi, normal olarak içinde her insanın küçük te olsa oynayacağı bir rol bulunduğu, uygarlık sıfatını haketmiş tüm uygarlıklardaki manevi hiyerarşi sayesinde, toplu olarak yaşanmaktadır. Böyle bir uygarlık büyük veya küçük olçüde, kişisel bir sadakat zinciri ile birliğini sağlar, ideoloji ile değil. Bir üstteki kişiyi ilahi varlığa ulaştıracak olan, zincirin vazgeçilmez bir halkasıdır. Böyle bir zincirin yokluğunda ya da fazla paslanmış olduğu yerlerde, giderek artan bir karışıklığın önüne geçilemez.

tılmıştır, ama aynı zamanda potansiyel bir sorun-yaratıcısıdır; çünkü hem kusursuz değildir, hem de özgür irade ile doğmuştur. Şöyle bir soruyu sormak çok doğaldır: «Eğer Tanrı yaratıcı ise, neden O insanları kendine uymamakta özgür bırakmış ve bu yüzden ortaya çıkabilecek tüm sorunları önlemek için neden insanlığı tamamiyle emirlerine bağımlı olarak yaratmamıştır?» Bu, Kur'an'da Tanrı'ya melekler tarafından sorulan ve **«Ben sizin bilmediğinizi bilirim»** şeklinde yanıtlanan bir sorudur [10]. Belli bir durumun sınırlarıyla bağlı olan varlıklar, ister melek, ister insan, ister başka bir şey olsunlar, doğaları gereği bilme ve anlamalarında kısıtlı varlıklardır. Bilgeliğe doğru ilk adım, yukarıda yaptığımız alıntıda karakteristik bir vecizlikle ifade edilen bu gerçeğin farkına varmaktır. Tanrı'nın meleklere yanıtı yeterlidir, ama biz her zaman akılcı olarak alabileceğimiz ve insani değerlerle anlatılabilecek bir açıklama peşindeyiz. Bu isteği, özgür iradenin olmadığı, daha az sorunlu, ama potansiyel olarak daha az iyi bir dünyada Tanrı'ya inanmanın bilinçli olamayacağını hatırlatarak gidermek zor olmayacaktır. Kafese konulmuş bir hayvanın, özgür, ama sahibinin çağrısına ona duyduğu sevgi yüzünden gelen bir hayvana göre değeri nedir?

Özgür iradeyi kötüye kullanmak mümkün olmasaydı ve bu kötüye kullanışın doğurduğu sonuçlar olmasaydı, zaten o özgür irade olmaktan çıkardı. Gerçekten de, durum böyle olsaydı nedensellik ilkesi ortadan kalkardı ki, bu imkânsızdır. Bağımsız varlıklar olduğumuzu ve üstün zihinsel gücümüzü uygulamaya koyduğumuzda dünyayı kendimize mal

---

10 — **Kur'an**, Bakara 30

edebileceğimizi sanıyorsak özgür irade nimetini kötüye kullanıyoruzdur. Çünkü, o, bize öncelikle Kutsal Kâse'yi aramayı ve onu bulmak için bir formül arayışımıza ikincil bir önem vermeyi bireysel olarak ya da topluca seçmemiz için verildi. Yanlış bir seçimin sonuçları ise, bireysel ya da toplumsal olarak kaçınılmazdır. Kıyamet günündeki yargı arızi bir şey olmayıp varlıkların doğasında vardır. Bu yargı, sadece geçici olarak bozulmuş bir düzenin dengesini yeniden kurmaya yarayan bir telafi mekanizmasından ibarettir.

Bu bakış açısından kader ve özgür iradeyi birleştirmek zor değildir; tersine, onlar tek bir bütünün temel unsurları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. çünkü eğer olayların akışı öngörülemeseydi, ki bu onun zaman ötesi bir kurala uygun olarak düzenlenmesi anlamına gelir, hiç bir düzen olmayacaktı; ama özgür irade olmadan da bu düzen kusursuzluğa erişemeyecekti. Nesnelere böyle bakmaktaki mantık sonsuz sayıda farklı yollarla açıklanabilir, açıklanmıştır da. Bu yollar, belirsiz ve açık olmamakla suçlanamaz, çünkü onların konusu zaten anlatılamayandır; üstelik böyle bir bakışın başlangıç noktasını az çok göremeyen biri için bu belki de mantık bile sayılmayabilir. Bu başlangıç noktası tanımlanamaz olanın üstün varlığı olarak alınabilir.

Lao Tseu (M.Ö. 550 civarında), büyük eseri **Tao-Te-King**'e şöyle başlar: «İzi sürülebilen yol Yol değildir; telâffuz edilebilen isim İsim değildir». Bu hakikata öncelik tanımayan bir bilim, bilim denmeyi hakketmez; insanın gerçek insanlık derecesi onun bu hakikatı kavramasında ve özgür iradesini yaşamını ona uygun olarak düzenleme yolunda kullanmasında yatar.

V. BÖLÜM
İLERLEME İÇİN PLANLAMA

Modern bir saplantı olan planlama, Tanrı'ya aşırı güvensizlik ile pek de ilgisiz olmayan, geleceğe dair gereksiz kaygıların bir sonucudur. Tabii ki hâlâ, kendisinin ve dünyanın geleceklerinin insanların elinde değil de, Tanrı'nın elinde olduğunu kabul edecek birçok insan vardır; yine de, böyle insanlar genellikle geleceklerinin sadece insan elinde olduğuna inananlardan daha az gelecek kaygısı çekmemektedirler. «Planlama» denilen şey, insanın şu andan sonra ne yapacağını düşündüğü en önemsiz durumlarda bile, doğal olarak, söz konusudur. Bu. anlık eylemin geleceğe dair, (ki bu gelecek uzak ya da yakın olabilir), makul bir beklentiye uyum göstermesidir ve insan yaşamının normal ve gerekli bir özelliğidir. Modern uygarlığın saplanmış bulunduğu oldukça yeni ve özel bir çeşit planlama ise göreceli olarak uzak bir geleceği göz önüne alır ve büyük ölçüde kollektif bir planlamadır. Beklenti üzerine dev bir egzersiz denilebilecek bu olgu, tüm toplumsal, politik ve ekonomik alanı kaplar; amaçları daha iyi yaşam standartları, görünen çatışmanın yok edilmesi ve herşeyden önce ilerlemedir. O, bilimsel olmaktan gurur duyar ve kendi isteklerini gerçekleştirebilmesi için ge-

reksindiği araçları sağlaması konusunda modern bilime güvenir. Bu, bireyin ya da grubun anlık ya da günden güne yaptığı gerekli, doğal ve az çok içgüdüsel öngörülerden çok farklıdır. Şu günlerde, uzun dönemli ve kapsamlı planlama, bildiğimiz haliyle uygarlığın kendi ilerlemeci ideallerini uygulayabilmesi için tek umut gibi gözükmektedir; ama daha şimdiden ilerleme için planlama, hayatta kalmak için planlamaya benzemeye başlamıştır. Bu öncelikle «aile planlaması» konusunda geçerlidir, ama bu tek örnek değildir.

Planlama üzerindeki bu modern saplantının altında iki temel varsayım yatmaktadır; birincisi insanın kendi geleceğinin mutlak yöneticisi olduğu, ikincisi, hiç te daha az yaygın olmayan, evrimin kötü tanımlanmış bir anlamda ilerlemeci olduğu görüşüdür. Birincisi uyarma görevini, ikincisi özendirme görevini üstlenir. Bir agnostik (bilinemezci) için birincisine dair soru sormaya neden yoktur ve ikincisine dair herhangi bir sorgulamanın sonucu olarak ileri sürülecek nedenleri de göz ardı etmeye çoktan hazırdır. Bir mü'min için ise, çoğu inananlar bu nedenlerin izini kaybetmiş gibi gözükseler de, ikisini de sorgulamak için her türlü neden vardır. İnananlar ve inanmayanların bakış açıları arasında kesin bir farklılık vardır, ama pratikte tavırlar ve dürtüler birbirine karışmaktadır. Özellikle mü'minlerin durumunda —ki onların konumu ,temel inançları sürekli, bir bölümü hesaplı ve beceriklice yönlenmiş, diğer bölümü ise sadece olumsuz ve bütünsel, bir saldırı altında kaldığından, çok daha zordur— bu böyledir. Onların bir Yaratıcı ve Takdir edici olarak Tanrı'ya inancı, baskın olan bireyin kendi geleceği üzerinde egemenliğini içeren varsayım yoluyla teh-

dit edilmektedir; onların ilahi yargıya olan inancı ise ilerlemeci evrim kavramı yoluyla tehdit altındadır. «Gerici» olarak adlandırılma kaygısıyla onlar ,dini çağdaş düşüncelerle uzlaştırmaya çabalamaktadırlar; belki de bazen Tanrı'nın evrenin «Tanrı'nın planı» diye adlandırılmasını emrettiğini bunun için duymaktayız. Sanki, bu insanların planına benzermiş gibi... Oysa böyle olsaydı, bu plan geçici, değişebilir ve dünyevi şartlarla sınırlanmış olurdu, halbuki Tanrı'nın takdir ettikleri değişmez ve herhangi bir şarttan bağımsız olup onun üzerindedir, yoksa Tanrı Tanrı'dan başka bir şey olurdu. Demek ki, bu, Tanrı'ya inananların hepsinin erişebildikleri ölçüde Tanrı'nın takdirini anlamakla birlikte plan yapmalarını —ki bunu değişik derecelerle hepsinin yapması gerekir— ve bu arada kalplerini O'nun rehberliğine açık bırakmaları gerektiğini gösterir. Sadece ve sadece o zaman, onların beklentileri inançları ile tutarlılık gösteren bir temel üzerine oturabilecektir.

Tanrı'nın belirledikleri, bir anlamda, açık ve herhangi bir kuşku ya da tartışmanın ötesindedir; çünkü bunlar olmuş ve olacak her şeyi kapsamalı ve olmamış veya olmayan ya da olmayacak olanı dışlamalıdır; yoksa Tanrı, Yaratıcı, Her şeyi-bilen, Her şeye gücü-yeten ve Ebedî olmazdı. Hiç birşey onun gösterdiklerine karşıt veya bunların dışında olamaz; onlar herşeyde ,kendimiz ve yaptığımız herşey de dahil olmak üzere ortaya çıkarlar; kendimizi Tanrı'nın belirlediklerinden ne en ufak bir şekilde soyutlayabilir ne de onları herhangi bir şekilde etkileyebiliriz. «Tanrı'nın planı» insanlara ait bir plana benzemez ve çoğu insani planın amaçladıkları ya da diğer bir anlatımla insanî istekler ile onun amaçladıkları kesişmez, ama bu her zaman böyle imiş gibi söz

edilir. Kendi suretimizi Tanrı zannetmek yerine «Doğa'nın kanunları» üzerinde kafa yorarsak onu anlamaya biraz daha yaklaşabiliriz. Çünkü bu kanunlar Tanrı'nın değişmez ve herşeyi kapsayan bir bağlamda belirlediklerinin zaman, uzay ve diğer dünyevi şartlar aracılığıyla yansımasıdır. Bu kanunlara, bir bütün olarak ve tüm çeşitlilikleri ile birlikte —hoşumuza gitmeyen bölümleri atlamak kaydıyla— zamandan bağımsız ve her yerde varolan İlahi kuralların bir zaman-uzay dili kullanarak ortaya çıkmış şekli biçiminde bakabiliriz. Bu ilahi kuralları, «kendi içlerinde» oldukları gibi değil, «bir camda, karanlıkta» görüyormuş gibi bilebiliriz, bu arada onların bilinen ve bilinmeyen herşeyin başlangıcı ve sonu olduğunu ve hem prensipte hem uygulamada böyle tanınmaları gerektiğini unutmamalıyız. Buna, alternatif olarak, modern bakışı benimseyebiliriz. Bu kanunlara, gözlemlenebilir ilişkilerine dair zihinsel bir tablo çizebildiğimiz sürece bütün olarak görebildiğimiz ve böylelikle karşılaştırma ve çıkarım tekniklerini kullanarak kapsamlı kanunları formüle edebildiğimiz birçok bağımsız gözleme dayalı gerçekten, sadece biri olarak bakabiliriz. Başlangıç noktasını seçme hakkı bizimdir ve hataya eğilimli olduğumuz için her iki seçim de yanlışa götürebilir. Fakat ikinci seçimde yanlış, başlangıç noktasındadır, çünkü o olgulara temel gerçeklermiş gibi yaklaşır ve böylece sonuçta kesin olarak yanlışa gider. Halbuki, eğer Tanrı'nın belirlediklerinden hiç bir biçimde bağımsız değilsek, insani yanılgı imkânı bile bu belirlemelerden biri olmalı ve ona göre hesaba katılmalıdır. Aslında, Tanrı'nın belirlediklerini (takdirini)anlamamıza bir kuşku öğesi katan ve böylece kendi delillerini bulanıklaştırıp, onları tartışma kapsamına sokan da yalnızca

bu imkândır. Ama gelinen bu tartışma aşamasının hiç bir zaman sonuçlanmış bir formüle ediş ya da sözlü anlatım biçimini almadığını belirtmekte fayda vardır. Hiç bir yanlış, sonuçta, sadece sırrını çözemediğimiz ya da Tanrı'nın çizdiğimiz her görüntüsünün kaçınılmaz olarak yetersiz kaldığı gerekçesiyle, sanki Tanrı'dan bağımsızmışız gibi yola devam etmek kadar hayati önem taşımaz. Tanrı önünde yeterli bir alçakgönüllülük, O'nu anlamanın ön şartıdır ya da diğer ve daha iyi bir deyişle: «Allah korkusu hikmetin başıdır» [1].

Bu, geniş boyutlu planlamanın altında yatan zihinsel tutumdan, yani insanın geleceğinin bütünüyle kendi iyi eğilimleri ile onun kör ve düşman olan çevresine dehası ile yaklaşması gibi bir düşünceyi baskın kılan bir tavırdan çok uzak bir tavrı ifade etmektedir. Sözü geçen zihinsel tavrı paylaşan bir çok insan, dünyanın bugünkü haliyle bildiğimiz yaşama olanak tanımayacak bir büyük ve ani değişim geçireceğini düşünseler de, ümitlerini yitirmeye gerek olmadığı kanısındadırlar. Çünkü onlar evrimsel ilerlemenin Doğa'nın kanunu olduğuna, geleceğin insanlarının bugünkü insanın bilmediği ve zorlukla hayalini kurabileceği güçler kazanmış olacağına ve bu güçlerin onları çıkabilecek tüm acil durumları tahmin etmeye ve bunlarla başetmeye yeterli kılacağına inanmaktadırlar. Bu bir umutsuzluk felsefesinin tek alternatifidir. Bazı zeki düşünürlerin —özellikle Teilhard de Chardin gibi— bu tarz bir düşünüşü dini kendilerinin yorumu gibi sunup ondan haksız olarak bir kazanç elde etmeye çalışmalarına rağmen,

---

1 — **Psalm** III. 10. (**Psalm** Yeni Ahit'i oluşturan 150 kutsal şarkı ya da ilâhiden biridir. Ç.N.)

böyle fikirlerin hiç bir dinin geleneğinde ya da dinsel metinlerde bulunmadığı ortadadır. Dinin bu biçimde çarpıtılması din ve bilimin insanoğlu ve evrenin geleceğini prensipte birbirini dışlayan iki farklı biçimde algıladığı gerçeğini değiştiremez; çünkü din onları doğa-üstü ve dolayısıyla gözlemlenemez bulurken, bilim onları doğal ve ilkece gözlemlenebilir bulur.

Herşeye rağmen ,bugünlerde bilimin bakışı dinin bakışına öyle büyük bir ölçüde boyanmış ya da onun yerini almıştır ki, prensipteki bu fark büyük oranda belirsizleşmiştir. Olayların bu durumu hemen herkesin, inananlar ve inanmayanların, yakın geçmişte geliştirilen evrimci ilerleme teorilerinin geçerliliğini kabul etmiş olmasıyla açıkça örneklenebilir. Bu teorilere göre, insanlık tarihi uzak bir zaman noktasında başlamış olan ve dolayısıyla genel eğilimi düzenli tekrar ve geri dönüşlere rağmen, «ilerlemeci» olan evrimsel bir sürecin bir parçası gibi ele alınmaktadır. Bu anlamdaki «ilerleme», «ilkel» bir durumdan «gelişkin» bir duruma doğru bir değişme süreci olarak algılanmaktadır ki, ikinci durum varlık (zenginlik) ve kültür ile acıdan ve korkudan kurtuluşu simgelemektedir. Bu gelişkin durumun gerçekleşmesi arada sırada gözüken gecikmeler hızlanma dönemleri ile telafi edildiğinden, sürekli bir işlem olarak kabul edilmektedir. Modern bilim **ex hipothesi** (hipotez dışı) olarak zaten daha önceleri varolan aklın ilerlemiş halini temsil ediyorsa, yıkıcı gücünü barışçı amaçları için kullanıma dönüştüren modern bilim, bu gelişkin aşamaya ulaşmada önemli bir rol oynayacaktır. İşte bugünlerde, inananlar ve inanmayanlarca büyük ölçüde paylaşılan ümitlerin temeli ve planları biçimlendiren şey budur.

Batı'da yaygın olan Hıristiyanlıktır ve evrimsel ilerleme düşüncesi ilk önce Batı'da formüle edilmiştir. Bu teorilerin Hristiyanlık üzerindeki etkisi burada özellikle vurgulanmaktadır, bu bir parça Hristiyanlık dini ve geleneğinin bu saldırının en sert darbesini atlatmış olmasından ve bir parça da okuyucuya diğerlerinden daha tanıdık geleceğinden dolayı yapılmıştır. Öbür türlü, diğer din ve geleneklere yapılan belirli göndermeler gereksiz karışıklığa ve kısıtlamalara yol açacaktı. Yine de söylenenlerin çoğu, **mutatis mutandis** (gerekli değişiklikler eşliğinde Ç N.) Hristiyan olmayan ülke ve insanlar için de geçerlidir, çünkü belli bir bölgedeki yaygın din ne olursa olsun durum tüm dünya için aynı gerçeklerden söz etmeyi gerektirmektedir. Din ve gelenek bir bütün olarak saldırı altındadır; belki sonuçta dinlerin değişik dış biçimlerindeki çeşitliliğin altında yatan o üstün Birliği ortaya çıkarmada bu saldırı faydalı olabilir [2].

Yukarda kısaca özetlenen türden bir ilerleme beklentisi öyle yayılımcıdır ki, Hristiyanlığın vaat ettiklerinin sık sık sadece bu anlamda yorumlandığı görülmektedir. Sonuç olarak, en azından bazı Hristiyanlar için, herhangi diğer bir beklenti Hristiyan umutlarına karşıt düşecek ya da hatta Tanrı'nın iyiliğine olan inancın reddine benzeyecekti. Kutsal metinlere göre, Hristiyan vaadinin gerçekleşmesinden önce geçmesi gereken olayların üzerinden atlanmakta ya da mümkün olabildiğince geri plana itilmektedir. Bu metinler, yadsınamaz bir biçimde, çok sert

---

2 — Bkz.Frithjof Schuon, **Transcendent Unity of Religions**, (Dinlerin Aşkın Birliği), Faber and Faber, Londra, 1953.

ve kapsamlı bir yargılamanın izleyeceği bir çöküş dönemini öngörmektedirler ve yalnızca bundan sonra «yeni bir cennet ve yeni bir dünya»[3] olacaktır; bu açıkça yenilenmiş bir din ve aynı insanlık anlamını değil, yeni bir din ve yeni bir insanlık anlamını taşımaktadır. Böylece sanki tarihte bir kopukluk ve «artık var olmayan bir zaman» olacaktır[4]. Bu büyük Vahiyler'in gelişi, aynı türde karşılaştırılabilir, ama daha az kapsamlı bir süreksizliği temsil etmektedir, çünkü onlar da tarihin «doğal» akışının «doğa-üstü»nün devreye girmesiyle kesintiye uğramasıdır. Onlar da her zaman kendilerinin kaynağı olan uygarlıktaki manevi bir çöküşü izleyen dönemde ortaya çıkarlar. O büyük yargılama anı geldiğinde, kuşkusuz ki ,durum böyle tanımlanmayacak ve büyük bir felaket olarak görülecektir. Dünya kendinden başka herşeyi bu konuda suçlayacaktır. Hatta kuşkusuz din de, bugün bir çok alanlarda olduğu gibi ilerlemeye engel olduğundan ötürü suçlanacaktır.

Dünyanın sonu ile ilgili tahminler ne yenidir, ne de sadece dine özgüdür. Sadece dolaysız olarak Kutsal Metinlerden veya gelenekten gelenler ilahi vahiyler diye adlandırılan şeye uygundur, çünkü onlar belli yer ve zamandaki olayları tahmin etmek yerine bazı ilkeleri duyururlar. Duyurdukları ilkeler de evrensel uygulanabilirliğe sahiptir, öyleyse bunlar sadece kozmik ölçüdeki «yargılamalar»la bağıntılı olmayıp, aynı zamanda az çok yerel ya da içsel ve bireysel olanla da bağıntılıdırlar. Çünkü, sözcüğün yaygın anlamıyla, birçok dünya vardır: yalnızca

3 — **Rev.** 21.1 (Yeni Ahit'in Havari John tarafından yazıldığı sanılan son bölümü, Ç.N.)

4 — **Rev.** 10.6

bu dünya değil ,aynı zamanda onu çevreleyen, farkedilebilir bir yaşam ve karakter taşıyan o canlı zarfın her bir alt-bölümü de, örneğin her din, her uygarlık ve —herbirimiz kendine ait bir dünyada yaşadığından dolayı— her birey için bu geçerlidir. Büyük ya da küçük, her «dünya»nın başlangıcı olduğuna göre bir sonu da olmalıdır. Bugünkü insanlık kendisi için tek dünya olan içinde yaşadığımız dünyayı son derece önemsemektedir, halbuki bu hiç te varolabilecek tek dünya değildir. Şu anda daha başkasını bilmediğimizden, kutsal metinlerdeki öngörüler bizim için dünyanın başlangıcı ve sonu ile ya da onun tarihinin önemli aşamalarının sonu ile ilgilenirler. Bu gibi fikirler 'sürekli evrim' gibi bir kavramla bütünüyle çatışmaktadır.

Önyargısız bir kafa için Doğa'nın akışı, tarihin gidişi, tüm varoluş sürecindeki nesnelerin devamlı bir ortaya çıkış, büyüme, çürüme ve yok oluşunu içerdiğini; birbirlerinden biçimleri ile ayrılan bu nesnelerin kozmik ya da dünyevi, toplumsal ya da bireysel, maddi ve zihinsel veya yaşamın kendisi gibi iki özelliği birden taşıyan nesneler olabileceği açık değil midir? Geçicilik kanununun evrenselliği, bilim adamlarını gözlemlenebilir kesin bir neden arayışları sırasında, gözlemlenebilir olanın sınırlarını en küçük ya da en büyüğe doğru sürekli genişletmeye itmiştir. Bugüne kadarki çabalarının ana sonuçlarının atomun geçiciliğini ve kozmik ölçüdeki olguların ani değişimlere eğilimli doğasını ortaya çıkarmış olması hiç te şaşırtıcı değildir. Saf fiziksel anlamda bu dünyanın, uzun bir süre ertelenebilse de, en azından bizim ortak dünyevi zaman ölçümüzle sonunun geleceğini yadsıyamazlar. Ayırd edilebilir bir biçime sahip olan ve gözlemlenebilir olan her şeyin zaman

içerisinde bir noktada başlayıp başka bir noktada biteceği, din, felsefe ya da bilim için hiç te yeni bir düşünce değildir.

Bilimsel insan tümdengelimsel bir yöntemle dünyanın sonunun gelmesi gerektiğini bilir ;insan ırkının fiziksel olarak hayatta kalması için planlar yapar ve bu arada da anlık hazlar için yaşar. Geleneksel insan aynı gerçekten vahiyle haberdar edilmiştir; ama onun aklına sonsuzca bir fiziksel yaşamı sürdürme düşüncesi gelmez, çünkü onun yaşamak —ve ölmek için— anlık hazlardan daha iyi bir nedeni vardır. Her iki durumda da temsil edilen hakikat aynıdır; aralarındaki fark, bu hakikatın bilimsel olarak yorumlanışının, çok gerekli bir boyuttan, ya da asıl gerekli olan boyuttan yoksun oluşudur.

Tüm beşeri kurumlar belirli bir biçime sahiptir ve bu demektir ki, yıkılabilirler. Din de, beşeri bir kurum olduğu sürece, bundan bağımsız değildir. Yalnızca onun özü bozulmaz ki, zaten bu da herhangi bir biçim taşımamaktadır. Hristiyanlara dünyanın en sonunda bütünüyle Hristiyanlaşacağına ve Tanrı' nın Krallığı'nın gelişinin anlamının bu olduğuna inanmaları öğretilmiştir. Bu, Hristiyanlığın özünde evrensel ve bozulmaz olması ve dünyanın onsuz yaşayamayacağı anlamında doğrudur, ama Hristiyanlığın biçimsel ibadetleri ve farklı inançlarının dünyada yaygınlaşması gerektiği anlamında doğru değildir. Yani, genel olarak konuşulduğunda, Hristiyanlar açısından ,beşeri bir kurum olarak Hristiyanlığın bugünkü durumunun anlaşılamaması ve onların sık sık hayal kırıklığına uğraması söz konusudur. Değişen, Hristiyanlığın kuralları değildir, yalnızca insanlar değişmiştir; Hristiyanların yapabileceği en bü-

yük yanlış ise anlayamamanın ve hayal kırıklığının inançlarını zayıflatmasına izin vermektir. Ruh, o, biçime bürünmemiş öz, her zaman oradadır ve onu eleştirel olmadan şartsız olarak arayan herkese kendini gösterecektir.

Hristiyanlar herşeyin Tanrı'dan geldiğine, O'nun tarafından korunduğuna ve O'na döneceğine inanmaktan başka ne yapabilirler? Bu temel kesinliği çok başka yollarla anlatsalar da, diğer dinleri izleyenler için de aynı şey geçerlidir. Çünkü bu gerçeklik sadece bir yolla ifade edilebilecek ya da bir yönden yaklaşılabilecek kadar dar değildir. Buna rağmen, Hristiyan olsun olmasın bir insan, onu yanlış yorumlayarak ya da uygulamalarını kısıtlayarak kendine, bu temel kesinlikle tutarlı olmayan bir gerçeklik resmi çizebilir. Sonucunun tanım gereği başlangıcından farklı —ya da daha iyi— olduğu kesintisiz bir doğrusal «ilerleme»yi içeren bir anlayışa dayalı resim de işte böyledir. Bütün varlıkların geri döneceği Tanrı, onların geldiği Tanrı'dan başka birşey değildir; başlangıç ve son aynıdır; demek ki, ikisi arasındaki yolculukta bir ilerleme değil, bir dönüş sözkonusudur. Herşeyin varoluşu bu düzene uymak zorundadır; çünkü herşeyin bir başlangıcı ve sonu vardır ve bu son da başlangıca geri dönüş demektir. Öyleyse gerçek resim, her düzeyde ve her ölçekte, kozmik, dünyevi ya da bireysel olabilen, çevrimlerin birbirine ritmik ve sonsuz anlamda karışık bir biçimde eklemlenmesinden oluşmakta olup tek yönlü bir eğilimi yoktur. Bir anlayış olarak bu, tek yönde sürekli bir hareketi kavramaktan çok daha zordur, ama eğer bu kavrayışın doğru, diğerinin yanlış olduğu anlaşılırsa, zorluk büyük ölçüde aşılmış demektir.

Bize son derece tanıdık gelen tüm uzaya ait, dün-

yevi ya da biyolojik çevrimler, tüm varlığın temelinde bulunan ve onu yöneten ritmik ilkenin örnekleridirler; bu uzay cisimlerinin hareketleri ile bunların dönemsel değişiklikleri; mevsimlerdeki, aylardaki, gün ve gecedeki dönüşümler; doğum ve ölüm, türlerin doğuşu ve yokoluşu, imparatorlukların yükseliş ve çöküşü; çiçeğin, tohumun, dalın ve meyvenin sonsuz kere tekrar açık solması, denizin dalgaları; kalp atışlarımız ve nefes alışımız ve sonu gelmeyen sayıda bildik şeyler bu ritmik kuralın etkileyici sembolleridir.

Bilimsel insan onları sembol olarak değil, sadece olgu olarak görür; böylece onların her birinin kendine göre bir yol kullanarak, varlığın gizeminin bazı boyutlarını, yani kendinden sonsuzca daha büyük olan bir şeyi, ifade etme gücünü farkedemez. Bilimsel insan olguları kafasında fiziksel ya da zihinsel zincirlerle birbirine bağlamaya çalışır, ama gerçekte onların kaynaklandıkları ve geri dönmeleri zorunlu olan o Birlik dışında, onları birarada tutan hiç birşey yoktur. Bu zincirler nisbidir ve farklılaşmıştır, oysa O, mutlaktır ve farklılaşmamıştır ve böylelikle kendi ürettiklerinden hiçbiri ile özdeşleştirilemez. O, bir anda sonsuz uzaklıkta ve sonsuz yakınlıkta olabilen mutlak bir sırdır. Birçok bilimci nihai olanın hep gizemli olması gerektiğini kabul eder; oysa biz tam da bu konuda bir şeyler yapabilecek yegane varlıklarız. Nihai olan gerçekten de bilimin çalışma alanının dışındadır ve böylece bilimsel bulguların elden geldiğince yakın bir biçimde nihai doğruyu temsil ettiğini düşünenler, zihinsel olarak çözümlenemediği sürece bu esrarı konu dışı olarak görürler. Aslında böyle yapmakla (bunu amaçlamasalar da), sırrı reddettikleri gibi gerçeği de reddetmektedirler. Bilimin soru-

nu hakikatten uzak oluşudur; o sadece belirlenebilen ve dolayısı ile kısmî ve geçici olanla ilgilidir, öte yanda hakikat —bu bağlamda doğru ile eş anlamlıdır— bütünsel ve sonsuz olan bundan dolayı da, belirlenemeyende ve aynı zamanda da kendimiz ve bildiğimiz herşey onun parçalara bölünmüş yansımalarından öte birşey olmadığına göre, kaçınılmaz olanda yatmaktadır.

Yaşamamızın tümü ,içten ve dıştan, hareket ve değişimden ibarettir. Ama inananlar Tanrı'nın değişmez, sonsuz ve mutlak olduğundan söz etmektedirler. Öyleyse varlığın Tanrı ile uzlaşması, zamanın zaman-ötesi ile, uzayın sonsuzlukla ve nisbiliğin mutlak olanla uzlaşmasıdır. Zaman ötesi her zaman vardır ve hep «şimdi» vardır, ama uygulamada kolaylık sağlamak bakımından, «ölüm sonrası yaşam»dan söz ederken yaptığımız gibi, onu geleceğe ait bir konuma oturtmak yanlış değildir; böyle yapmak, görüş açımızı tek yönlü kılan bir zamana bağlı olduğumuz şu durumda, doğruyu bize getirilebilecek en yakın yere kadar getirmektir. «Zaman-ötesinin bakış açısı»ndan (bu biz yaratıklara ait değildir), zaman «sonsuz bir şimdiki zaman» içerisinde yutulur ve sonuçta hiçe iner. Buna benzer olarak, «sonsuzluğun bakış açısı»ndan nisbilik, «sonsuzluğun bakış açısı»ndan uzay ve «mutlak olanın bakış açısı»ndan nisbi olan bir hiçten ibarettir. Ve O, hiç bir adı olmayanın bakış açısından zaman ötesi, sonsuzluk, mutlaklık bile birbirlerinden farklı oldukları sürece O'nun bizim zihnimizdeki aynada belirginleşmiş yansımalarından öte birşey değildirler. Bu durumda O'nu kendinden «daha az gerçek» bir hale sokmuş oluyoruz. Ama bunlar kaçınılmaz olarak yetersiz kalan sözcüklerdir ve bazılarının vurgulama işaretleri («) arasında ya-

zılmasının nedeni budur. Varlığın esrarı gerçekten de sadece bir sorun değil, bir sırdır ve insanlık sürdükçe böyle kalacaktır. Yine de, bu durum ilerlemeci evrim teorilerinin taşıdığından çok daha az oranda yanlışlık içeren bir yolla çözülebilir. Varlığın kesintisiz hareketlerinin iki zıt eğilim tarafından yönetildiği düşünülebilir, bunlardan biri kendi başlangıcı olan sonsuz gerçeklikten ayrılma eğilimiyken, diğeri bu gerçekliğe doğru bir geri dönüş eğilimi anlamındadır. Dünya hareketsiz kalamayacağına göre bu iki eğilimin birbiriyle ilişki, ikisi arasındaki ritmik bir gidiş-geliş şeklinde ifade edilebilir. Böylece çöküş, yani gerçeklikten belli bir kendi kendine yetmeye doğru «düşüş» kaçınılmazdır, ama bunu kesinlikle bir yenileme izler. İçinde yaşadığımız dünyanın tarihi ve gözlemlenebilir özellikleri ile hiç bir diğer görüş bu kadar uyuşmamaktadır; başka hiç bir görüş bizim bildiğimiz haliyle bu dünyayı anlamlı kılmamaktadır; başka hiç bir görüş bize, tüm çekinceleriyle birlikte, «Tanrı'nın planı» diye adlandırılabilecek herhangi birşeyi anlaşılır kılmamaktadır.

Evrimci bakış açısına göre, Hristiyanlığın (ya da İlahi bir Vahiy'in aracı olarak görülen herhangi bir dinin) gelişi az çok sürekli bir değişim sürecinde, önemli olarak kabul edilmesine rağmen, sadece bir adımdır. Bu adım, ilk aşamadan her zaman sadece nisbi olabilecek bir mükemmellik aşamasına doğrudur, yoksa evrim bir yerde son bulmuş olurdu. Bu nisbi mükemmelliğin herhangi mutlak bir ölçütü yoktur; bilimsel bir felsefe onu insan ırkının kendini belirleyebilme gücü, ya da planlamadaki uzmanlığı gibi terimler yoluyla genel olarak açıklayabilir. Bu görüşe göre, gelecekteki her an dünyevi bir ütopyaya geçmişten daha yakındır ki, bu ütopyaya yalnızca

kendi kendini belirleyebilmenin gelişmesi ile erişilebilir ve Hristiyanlık (ya da genel olarak din) bu gelişimde sadece tarihsel önem taşıyan bir faktör olarak görülmelidir. Din ilerleme kanununa uymalıdır, aksi halde bir işe yaramaz. Bu dinin erken dönemlerinde, gelişmemiş ve o oranda da tamamlanmamış olması anlamında, «ilkel» olması gerektiği gibi bir ifade taşımaktadır. Öyleyse dinin sonraki ortaya çıkışları ve yorumlanışları öncekilere göre daha üstündür; dahası bu üstünlüğün ölçüsü, **ex hipothesi** (hipotez dışı,) olarak önceki kavramlara göre üstünlük taşıyan çağdaş kavramlara uyum göstermektedir.

Geleneksel bakış açısından Vahiy, zaman ötesi olanın zamana çarpması, insanlığı tekrar o zaman-ötesi bir başlangıcı olan dairedeki yerine oturtan ve ona geleceğini hatırlatan bir çarpışma olarak gözükür; öyleyse zaman içerisinde Hristiyanlığın ortaya çıkışı, onun tüm ataları tarafından kesinlikle bekleniyordu ki, bu atalar zaman içerisindeki herhangi bir noktada kendilerini izleyenler tarafından tamamiyle içerildiklerinden ötürü, hep çağdaş sayılabilirler. Hristiyanlık dünyevidir ve diğer biçimleri dışarda bırakan ve bozulabilen bir biçime sahiptir; ama o, aynı zamanda «bu dünyaya ait değildir» [5], biçim-ötesidir ve dolayısı ile ne diğer biçimleri dışlayıcı, ne de bozulabilirdir; sadece hakikatı taşır ve onu kendi özgün yöntemi ile anlatıma döker. Böylelikle o kendinde tüm geçmiş, şimdiki ve gelecek gerçek dinlerin zenginliğini potansiyel olarak taşır ve sadece belli bir süre için ve yalnızca geçici amaçlarla seleflerinin yerini alıp onları gündem dışı bırakır. Bu haliyle o «duyacak kuları olanlar'a kurtuluş için

5 — Yuhanne, 18-36.

gerekenleri iletir ve aynı anda da ilahi bir etkiyle, zamanın getirdiği ihtiyaçlara uyum gösterir. Yani, kesin olarak bir parçası olduğu o daire içindeki durumuna uyum gösterir; kuşkusuz o, dönemsel olarak başka dairelerdeki geçici ihtiyaçlara uymak için biçimsel yenilenmeler geçirecektir. O, mükemmel olmayanda kendini gösteren mükemmeliyettir; ama kusurlu olan kusursuz olanı «bilemeyeceğine» göre onu «kabul etme» konusunda gönülsüzdür[6].

Böyle bir açıdan bakıldığında Hristiyanlık daha büyük, daha şaşırtıcı, gerçeğin daha açık bir tezahürü, daha derin ve daha kapsayıcı bir din değil midir? Oysa, diğer bakış açısı onu «ilerleme»de (ki zaten bu olgunun kendisi zaman içerisinde iyileşme, gelişme anlamını içerisinde taşır), yer alan bir oluşum olarak ele alır. Dine büyük oranda bir belirleyicilik tanısa da, bu Kiliselerin içerisindeki bazı modernist akımların gerçekleştirdiklerini sandıkları şeydir ve destek bulsalar bile yine de fazla etkin olamayacaklardır. Eğer Hristiyanık başlangıcında mükemmel olmasaydı, onun gücü ve erdemi nereden gelmektedir? Bunlar kesinlikle sonradan oluşmuş şeyler değildir. İşte Hristiyanlık inancının temeli budur. Öyleyse, eğer onun erdem ve gücü en azından dış görünüşte zayıflamış gibi görünüyorsa, bunların yeniden yapılanması ancak başlangıça geri dönüş yoluyla gerçekleşebilir, yoksa Hristiyanlığın içeriğini, tüm önceki görüş açılarına mutlak bir üstünlük iddia eden bir perspektife uydurarak değiştirme ve bir çeşit «yenileme» yoluyla değil. Gerçekten de Hristiyanlık, biraz geride kalmış olduğu kabul edilse bile, dürüstçe za-

---

6 — Yuhanna, 1. 10-11.

manı yakalamaya çalışan, geçmişte değerli olanı haklı olarak yitirmemeye azmetmiş bir gelenekten öte bir şey değildir.

Denilebilir ki: bütün iniş ve çıkışlara rağmen insanlık çağlar boyu yine de ilerlememiş midir? Ya palaeontolojik delillere ne demeli? Bu bağlamda bir tutum alabilmek için üç ana noktayı göz önünde bulundurmak gerekir. İlk olarak, tarihsel zamanın, hatta palaeontolojik zamanın o büyük çevrim ya da milyonlarca yıldan oluşan bir zaman biriminin sadece küçük bir parçası olduğu gerçeği. Küçük ya da büyük her çevrim (cycle) bir bakış açısından ilerlemeci olarak nitelendirilebilecek aşama ya da aşamaları içerir. Böyle bir aşamaya yoğun bir dikkat yöneltmek ve onun özelliklerini bütünsel anlamda zamana yaymak, görüş sınırlılığının baş rolü oynadığı bir yanlıştır. İkinci olarak, ilerlemeye inanan birisi için bir inişi ya da çöküşü yaşayan eğilimleri temel olarak almak oldukça çekicidir. Üçüncü ve daha önemli olarak, ilerlemeci ya da başka birşey olarak adlandırılan belli bir eğilimin nasıl algılandığı aslında bunları algılayanın bakış açısına bağlıdır. Eğer ilerlemenin ölçüleri refah artışı ve yaşam süresince erişilebilen çeşitli duygu deneyimleri ise, yanıt belli bir şey olacaktır; ama eğer o üstün ölçü —ki bu ilerlemeden çok değerin ölçüsüdür— insanın Tanrı'ya yakınlığı ise, cevap başka bir şey olacaktır. Bu üstün ölçüyü geçmiş uygarlıklarda bulmak çok zordur, çünkü işaret ve semboller biçiminde olanların dışında, bunlardan pek de fazla iz kalmamıştır; üstelik bu izlerin değerlendirilmesi de yalnızca akademik çalışma yoluyla halledilemeyecek bir ilgi duymayı gerektirir. Eğer biz Batılılar, evrenin bir Haç biçiminde yansıyan modelindeki sembolizmi bile anlamakta zorlanı-

yorsak, bize yabancı bir sembolizmi nasıl anlayabiliriz?

Bu bölüm büyük oranda geleneksel bakış tarzının altında yatan en önemli ilkelerin anlatımına ayrılmıştı; bu, kısmen bunların pek çok insana yabancı oluşu ,aynı zamanda da bu görüşün uzantısı olan hakikat resminin insanların işlerinde belli bir basirete yer verse de, çağdaş planlamadan çok daha farklı bir planlama türüne arka plan oluşturmasından ötürüdür. Ve eğer çağdaş planlamanın arka planı, aldatıcı ise, böyle bir planlamanın sonuçları neler olabilir?

Bu arada, bize öyle geliyor ki, planlamanın ilerleme bakımından hayati önem taşımasının yanısıra herşey, biz planlama çabalarımızı gevşetirsek yıkılmaya yüz tutacaktır. Böyle düşünüyoruz, çünkü ezici bir çoğunlukla Tanrı'ya değil, kendimize güvenmeye kararlıyız. Belki de bunun nedeni, modern planlamanın giderek daha çok algılanamaz hale gelen nedenlerden dolayı oluşan karmaşıklığından çaresiz bir kaçış ya da içerisine, ilerleme imajını bozacak rahatsız edici etkileri sürekli olarak katan uygarlığımızın yapısındaki bazı çatlakları kapama çabasıdır.

Yine de, sadece insan ırkına zekâ, hareketlerinde basiretli davranabilmesi için verilmiştir; dolayısıyla da ilkece insanın bu ayrıcalığını kullanması yanlış değildir. Ama aynı zamanda da **İnciller** bize «yarın için kaygılanmayın» (7) der. Bu bariz çelişkileri nasıl uzlaştırabiliriz? Bunu yapmaya ancak, eğer insan iradesinin Tanrı iradesine tam olarak bağlı ol

---

7 — **Matta**, 6.25. Düzeltilmiş baskıda şunları okuyoruz: «Hayatınız için kaygılanmayın...»

duğunu kabul edersek ve eğer gelecek hakkında taşıdığımız her düşünce beraberinde bir **Deo volente,** (Tanrı isterse) ile gelecekse başlayabiliriz. Bu kendi başına bize gelecek hakkında, şartların, hakkında düşünmemeyi imkânsız kıldığı durumlarda bile, kaygılanmamayı öğretebilir. Ama bu konunun tamamı bir başka ve daha az mümkün bir boyuta sahiptir. Gelecekte, geçmişte olduğundan daha fazla faal olamayız; biz ancak ve ancak «şimdi» hareket etme imkânına sahibiz, çünkü sadece şimdiki zamanda yaşıyoruz. Gelecek için beslenen uzun emel, bizi Tanrı'nın Varlığı'ndan uzaklaştırabilir, çünkü Ebedî olan Tanrı'dır ve bu yüzden O'nun Varlığı içinde yaşarken bizim için «şimdi» asla sözkonusu olmaz.

VI. BÖLÜM

TARIMA BİR BAKIŞ

Bu dünyanın kabuğu dönem dönem değişik tür ve ölçülerde sarsıntılar geçirmektedir. Büyük olanlar esnasında, kıtalar kaybolmakta ve yeni kıtalar ortaya çıkmaktadır, arada ise bütün yüzeyi ya da yalnızca onun bazı parçalarını etkileyen buzul çağları, yağmur ve sıcaklık çağları yaşanmaktadır. Bizim bakış açımızdan devasa ve çok kapsamlı olarak görülen bütün bu tip oluşumlar, kozmik çapta bir dizi sürekli değişim içerisinde yeralan küçük olaylardır, ama büyüklükleri ve süreklilikleri ile hayal gücümüzü zorlarlar ve tüm dünyevi olguları önemsiz bir nicelikselliğe indirgerler. Nicelik açısından konuşursak, insan yaşamı bu gezegenin coğrafî-fiziksel tarihinde çok küçük bir rol oynadığı için, daha da önemsizdir ve kuşkusuz böyle olmaya devam edecektir, çünkü bu gezegen, nasıl tüm güneş sistemi evrenin geri kalan bölümünden soyutlanarak düşünülemezse, güneş sisteminden soyutlanmış olarak düşünülemez.

Öyleyse, eğer insan hayatının herhangi bir önemi varsa, bu, niceliksel alanda değil niteliksel alandadır ve yalnızca bu niteliksel muhtevanın ya da po-

tansiyelin meziyeti dolayısıyla insan yaşamı korunmaya değer. Buna rağmen, onun içinde niceliksel ihtiyaçları karşılanmadıkça korunamayacak niceliksel bir boyut vardır. Bu ihtiyaçların doyurulması ise, insanlığın niteliksel potansiyelinin gelişmesine gerekli olan dereceye kadar, haklı gösterilebilir. Bu iddiayı izleyerek ortaya çıkan bir zorluk, bu niteliksel özelliklerin doğasının tanımlanamaz oluşuyla ilgilidir. Sadece niceliksel olan ölçülebilir; halbuki nitelik ölçülemez, ama adlandırılabilir; o sonsuza kadar olduğu gibi kalır; ve ya olduğu gibi algılanır ya da hiç algılanmaz. Hiç birşey doğasına doğrudan nüfuz edemeyen birisine kendisini açmaz. Yine de ondan sözedilmeye değer, çünkü o herşeyin anahtarıdır; onsuz, belirsizliğin yarattığı kaos ve saf sayının soyutluğundan başka bir şey yoktur. Kişinin en fazla yapabileceği şey, bir niteliğe sahip şeyleri buna sahip olmayan şeylerle karşılaştırmaktır, ama o zaman bile bu karşılaştırma sadece tecrübeyle söz konusu niteliğin ne olduğunu bilen kişilere anlamlı gelecektir. Tüm nitelikler arasında bu özellik, en çok ta «ruhsal» denilebilecek nitelik ya da niteliklerde bulunmaktadır. Ruhsal kelimesi, gerçekliğin sınırlarını ölçülebilir olanın sınırlarıyla özdeşleştiren kişi tarafından kaçınılmaz olarak yanlış uygulanmış ya da yanlış anlaşılmıştır; burada «ölçülebilir» sözcüğü son tahlilde insan beyninin eleştirici ve tasvir edici gücünün kapsamına giren şey anlamındadır. Eğer bu güçleri aşacak her hangi bir başka güç yoksa, tüm nitelik ilkece niceliğe indirgenebilir; ama o zaman da bir hazine ile çöplük arasında hiç bir gerçek fark kalmaz; ikisi de yeterince biriktirildiğinde bir işe yarar. Böyle olunca, insanın özündeki niteliksel farklılığın onun ruhsal potansiyelinde bulunduğunu söy-

leyip, konuyu orada bırakmak yapılacak tek şeydir. O bilimsel olarak kanıtlanamaz.

Dünyanın geçirdiği büyük çalkantılar periyodik olarak, insanî veya başka yaşamların yıkımını da içerir. Bu bize çok korkunç gelebilir ve o herşeyi affeden Tanrı'nin nasıl olup ta böyle durumların olmasını istemiş olabileceğini anlamamızı zorlaştırır. Oysa doğum ve ölüm kanunu sadece birey olarak canlı yaratıklara değil, aynı zamanda, kâinatlardan başlayıp aşağı doğru inerek, nicelikle olan ilişkisi bir biçimle ödüllendirilmiş herşeye uygulanabilir. Hepsi bozulmaya yatkındırlar; yalnızca saf nitelikten ibaret olan Ruh bozulmadan ve her zaman kendisi olarak kalır. Bireyler ve insan toplulukları olarak hepimiz bozulmaya mahkûmuz. İnsan bunu hep bilir, ama aynı anda da tüm bunların ötesinde, bozulmayan ve kendisinden büyük bir şeyin varolduğunu da görür. Eğer böyle olmasaydı, hem kendisi, hem de o bozulabilir biçimler dünyası bütünüyle gerçek-dışı, nedensiz ve amaçsız hayali bir görüntü olurdu. Böyle bir kavramlaştırma bizim varoluş hakkındaki bilincimizle çeliştiği gibi, son tahlilde herhalde anlamsız da olacaktı. Kendimizin ve tüm suretler aleminin bozulabilir olduğunu ve bağımlılığını kabul etmek, durumumuzu anlamamız için gerekli bir ön aşamadır ve bu anlayış etkili hareket edebilmek için vazgeçilmezdir. Buna karşın, şimdilik geçici ve niceliksel olanın alanında kazanılan başarılar, niteliksel ve kalıcı olana bağımlılığımızı belirsizleştirmiş, böylece yön duygumuzu bulanıklaştırmış ve iyi niyetli birçok hareketi yolundan saptırmıştır.

Bütün bunların tarımla ne ilgisi var? denebilir. Her türlü ilgisi vardır; bu yer kabuğundaki hareketlerin sonucu olan toprağın onun fiziksel temelini

oluşturması; ve sadece nihai tarımsal ürünlerde değil, aynı zamanda bizim toprakla ilgili sorunlara yaklaşımımızdaki nitelik-nicelik ilişkisinin, her birimizi çoğu kişinin sandığından daha çok ilgilendirmesi gibi iki farklı nedenden ötürüdür. Çünkü, yalnızca biyoloji ve ekonomi açısından bakıldığında tarım, bu gezegendeki insan yaşamının temelidir ve nüfusun, en son büyük jeofizik sarsıntının ardından, bakir Doğa'nın yiyecek üretme potansiyelini aşacak kadar büyümesinden beri böyledir. Bir kere yerleştikten sonra tarım, insan ile Doğa arasındaki ilişkinin en temel anlatımı haline gelmiştir; tüm diğer beşeri faaliyetler, adeta ondan doğan uzantılardır ve ona bağımlıdır. Onlarsız olunabilir, ama tarımsız olunamaz; demek ki, o bizi herhangi başka bir faaliyetten çok daha doğrudan ve yakından etkiler; nasıl hayatlarımızın niteliği ve bakış açımız tarıma yansımışsa, tarımın niteliği de onlara yansır. Bu âşikâr hakikat, endüstriyel gelişmenin çekicilikleri ve rahatsızlıkları tarafından gölgelenmeye başlamıştır ve şimdi dünya nüfusundaki hızlı artış yüzünden, yalnızca niceliksel boyutuyla bize tekrar zorla kabul ettirilmeğe çalışılmaktadır. Henüz tamamen açıklanmamış bazı nedenlerden ötürü, sanayi devriminin ardından böyle bir nüfus artışının patlak verdiği gözlemi yapılmaktadır daima. (1) İnanılmayacak kadar kısa bir sürede endüstrideki ilerleme, hemen tüm

1 — Bir nüfus patlamasının yalnızca ve mutlaka daha çok ve daha iyi beslenme ,barınma ya da tıbbi bakım sonucu ortaya çıkması gerekmez, ki bu şartların hiç biri İngiliz endüstri devrimi ve diğer bazı devrimlerin başlangıçlarında bulunmuyordu. Kuşkusuz ki onlar bu patlama başladıktan sonra onun sürmesine yardım edeceklerdir, ama onun nedeni değildirler.

ulusların amacı haline gelmiştir; bu öyle bir amaçtır ki, bir kez yerleştiğinde artık ondan kolaylıkla dönüş yapılamaz, özellikle de yakalamaya çalıştığı hedef zenginlik olduğunda ve erişilebilirmiş gibi gözüktüğünde. Sonuçta, birkaç on yıl sonra dünyanın aç kalması tehlikesi ile karşı karşıya bulunmamıza rağmen, para ve enerjimizi giderek artan bir oranda, talepleri bitmek bilmeyen endüstri sahasındaki gelişmelere ayırmaktayız. Endüstri sürekli olarak, yeni imkânlar ve beraberinde yeni istekler yaratmak yoluyla, yeni ihtiyaçlar yaratmaktadır. Şaşırtıcı —ya da hiç te şaşırtıcı olmayan— bir biçimde en yeni istekler aynı zamanda en pahalı ve en garip olanlardır; örneğin, renkli televizyon, giderek daha hızlı yolculuk etmek, aya insan yerleştirmek gibi. Genişlemek için genişlemek paroladır; ona en kestirme yoldan bedelini başkasına ödeterek erişilebilir; herkes onu hedeflediğinde ise, milli ya da başka kökenli bölgesel çıkarların, çatışması her yerde körüklenir ve «soğuk» ya da «sıcak» savaş hazırlıkları bütün kaynakları tüketen en büyük odak haline gelir.

Endüstride baskın olan ve tüm diğer düşüncelerin başeğmesi gereken düşünce, yani onun üzerine temellendirildiği ana ilke, herhangi verili bir malın üretim ve satışındaki finansal maliyeti düzenli bir biçimde düşürmektir. Bu düşürmedeki amaç, daha çok mal üretilmesi için beşeri ve fiziksel kaynakların serbest kalmasını sağlamaktır. Süreç tabiatı gereği birikimci ve hızlandırıcıdır. Bugünlerde «kaynakların serbest bırakılması» diye adlandırılan bir dizi sürekli değişikliği içerir o. Aynı zamanda da mallara olan talebin durmadan körüklenmesini, yani isteği gerekli kılar; bu insanları sürekli olarak

istediklerini bilmedikleri şeyleri istemeye razı etme durumudur, yoksa genişleme gecikir ya da durur du. Aslında tarımın hayati işlevlerinin gerçekleştirilmesi için buna uygun bir ekonomik bakış tarzı evrenselleştikçe, tarımın bunlarla uyuşmayan bakış tarzları ve yöntemler geliştirmesi giderek imkânsızlaşmaktadır. Tarım öncelikle yeni yöntemler uygulamak suretiyle birim-fiyatlarını düşürme konusunda dünyada yaygın bir baskıdan etkilenmektedir. Bu yeni yöntemler, sadece bazı marjinal finansal avantajlar sağlamakta ve zarardan başka birşey getirmeyen bir istikrarsızlığa rağmen sürekli olarak yöntemini yenilemektedir. Öyleyse tarım, endüstriyel bakış tarzını şartlar elverdiğince benimsemektedir; bir kere yakalandıktan sonra kaçış imkânı yoktur. Uzun zaman direnmiş olsa da tarım artık bütünüyle endüstrinin içine gömülmüş durumdadır.

Tipik tarımsal organizasyon nisbeten yakın zamanlara kadar köylülük diye bilinen üretim biçimiyle yürütülmüştü; bu İngiltere'de belki diğer birçok ülkedekinden daha hızlı bir şekilde yok oldu. Bu organizasyon tipinin ana özellikleri nisbeten küçük ekonomik birimlerdi ki, bunlar çoğunlukla yaşamlarını kendi topraklarından kazanan ve onlardan elde edilen artık-değeri satan ya da mübadele eden ailelerce işletilirdi. Her birim ya da birimler topluluğu az çok kendine yeter ve kendini az çok hem ekonomik, hem biyolojik bağlamda geçindirebilirdi. Toprağı işleme ve hayvanların bakım teknikleri çok az bir değişiklikle nesilden nesile aktarılırdı. Böyle bir çatı içerisinde birçok çeşitlilik bulunabilir; bunlar dan bazıları değişerek de olsa burada ya da şurada bugüne kadar süregelmiştir. Bir köylünün yaşam tarzı her şeyden önce gelenekseldir; ondaki değişi-

me karşı koyma özelliği geçmişte belki de insan uygarlıklarına istikrar kazandıran ana etken olmuş ve aynı zamanda da bu yaşam biçimi iyi insani niteliklerin birleşip, serpildikleri bir alan olmuştur. Bugün bile, eski köylülerden hayatta kalanlar arasında soyluluk, denge ve gerçek sanatkârlıkla beraber görevini yerine getirmekten dolayı duyulan bir gururun olağanüstü örneklerini bulmak mümkündür. Bu özelliklerin hepsi kuşkusuz ki insanın Doğa'daki yerinin ve Tanrı'yla ilişkisinin gerçekten hissedilmesine bağlıdır. Bu nitelikler birçok yanlışı giderebilirler, ama bugün hiç te yeterince değerleri bilinmemektedir, çünkü bu nitelikler para getirmemektedir; oysa uygarlık onlar olmadığında ciddi olarak yoksullaşmaktadır. Köylü her zaman akıllı kasabalı tarafından hor görülmüş, ama onun yaşam biçimini sık sık romantikleştirmekten de geri durmamıştır. Yerleşik insanlar arasında köylünün vazgeçilemez bir işlevi olduğundan, böyle bir horlama için özür bulunamaz; bu işlev (en azından köylülük kaynaklandığı o Cennet'i andıran durumun izlerini üzerinde taşıdığı sürece), insanı çevresiyle birleştirmesi nedeniyle, sadece yiyecek-üretiminden çok fazla bir şeydir. İşin romantik boyutu bütünüyle, zaman içerisinde pek azı kalabilmiş bu Cennet'i andıran başlangıçla yakından ilgilidir. Köylülük bir hayat tarzı olarak dünya haritasından neredeyse silinmiştir. Onun bizim zamanımızın ihtiyaçlarını karşılayamayacağı pekâlâ doğrudur, ama o zaman zamanımızın insanları gerçek ihtiyaçlarının ne olduğunu bilmiyorlar demektir. Eğer köylülük en derin insani ihtiyaçları karşılayabilen bir şeyleri saklayabilmişse, bu en azından neden onun tüm insan topluluk biçimlerinin hayata en sıkı sarılanı olduğunu açıklayabi-

lir. Ama bugüne kadar kalabilmiş olduğu yerlerde bile, artık sonunun geldiği gözlemlenmektedir. Traktör hayvanın yerini almaktadır; elektrik her yere uzanmaktadır; televizyon oturma odasındadır; binek hayvanının barındığı ahırda artık bir araba durmaktadır ve herşeye rağmen o geçmişteki ruhun biraz daha uzun yaşayabildiği yerler, turizm tarafından yapaylığa boğulmaktadır.

Burada söz konusu edilen Avrupalı ve Asyalı köylülük, geleneksel tarımın tipik bir temsilcisi olarak ele alınmaktadır. Avcı göçebenin yaşam biçimi tanımı gereği tarımla asgari ilgilidir ve bu yüzden bu, tartışmanın dışında bırakılmıştır; fakat yine de gerçek göçebenin başlangıçtaki o Cennet'e benzer duruma birçok bakımdan köylüden daha yakın olduğu ve modernizmin gelişiyle onun yaşam biçiminin köylülükten çok daha çabuk ve bütünsel olarak mahvolduğunu da belirtmek gereklidir.

Modern düşünce tarzı egemenliğini artırırken tarımda meydana gelen değişimlerin yapısını özetlemek yararlı olabilir.

İlk olarak; tarımla doğrudan uğraşan insan sayısında hem ürettiği ürünlerinin miktarı, hem de tarım dışındaki nüfus açısından hızlı bir düşüş görülmektedir. Bu eğilim, tarımın toplam nüfusa oranının % 4 olduğu ve giderek te azaldığı İngiltere'de diğer yerlerden daha ağırlıklıdır. Bu, giderek artan bir biçimde tarımsal işlem ve işlerin, hayvanların bakımı dahil, mekanize edilmesi sayesinde gerçekleşmiştir; bütün biçimleriyle endüstrileşmenin tipik özelliği olan bu düşüş, mülk sahibi olarak çalışan işçinin yerini maaşlı işçinin almasıyla elele gelişmiştir.

İkinci ve bir önceki noktanın doğrudan sonucu olan husus, çiftlik ve tarlaların ortalama büyüklük·

lerinde gittikçe ilerleyen bir artış sözkonusudur. Ancak böylelikle karmaşık ve pahalı makine ve araç-gereçlerin maliyeti geniş bir alana yayılabilir ve bunların tam kapasiteyle kullanımını olabildiğince sınırsız kılmak mümkün olabilirdi. Bunu izleyen toprak sahipliği ve finans sistemlerindeki değişiklikler önemli olsa da burada göz önüne alınmayacaktır.

Üçüncü husus, hem toprağın verimliliğini koruyucu, hem de hastalıklar, yabani otlar ve salgınlarla savaşmak için kullanılan eski yöntemlerin yerini kimyasal yöntemlerin almasıdır.

Dördüncü ve yukarıda özetlenen üç değişikliğin hemen ardından ortaya çıkan bir özellik, ekonomik bağımsızlığın hem tek başına tarımsal bir birimde, hem de bütün olarak tarımda giderek yokoluşudur. Tarım aslında şimdiden kendi işlevlerini yürütebilmek için endüstriye bağımlıdır ve hatta, özellikle İngiltere de uzak ülkelerin endüstri ve ürünlerine bağımlıdır. Bugüne kadar büyük oranda bigâne kalınan açlık tehlikesi işte burada yatmaktadır[2].

Beşinci olarak, büyük ölçüde kentli nüfusun ve dağıtımcıların isteklerini karşılayabilmek için tarımsal ve topraktan yetişen bütün ürünlerin standartlaş-

---

2 — Örneğin bugünkü İngiliz tarımı yedek parçalar; akaryakıtlar, yağlayıcılar ve çoğu dışardan gelen vida gibi bazı gereçlerle birlikte bütünüyle makinelere bağımlıdır. Modern usulde yoğun hayvan çiftçiliği koruyucu ve tedavi edici ilaçlar ve doğal besinlere katılan maddeler olmasa gerçekleşemezdi ve varolan ekonomik baskılar sürdükçe, bugünkü ekin üretimi standartlarına kimyasal gübreler ve ilaçların serbestçe kullanımı olmadan ulaşılamazdı. Hesaplara göre, İngiltere'de bir kişiyi tarımda tam-gün çalışır durumda tutabilmek için endüstride iki kişi tam-gün çalışmalıdır.

tırılması için artan bir talep sözkonusudur. Bu dağıtımcılar insanlara hizmet etmenin yanında onu, kendilerine uygun gelen, yani tekdüze, standart miktarlarda iyice ambalajlanmış ve olabildiğince dayanıklı malları satın almaya ikna ederler. Tüm bunların sonucu da besinlerin bozulmasını önleyici maddeler ve bozulabilir ya da pahalı maddelerin yerini alacak daha dayanıklı ve ucuz maddelerin eklenmesidir, bu öyle bir dereceye gelmiştir ki, ciddi bir sahtekârlıktan bile söz edilebilir. Kullanılan maddeler, genellikle vadeli deneylerle zararsız ilan edilmiştir, ama en azından, gıdalarımızda zararsız olmak dışında bir şeyler beklemeye hakkımız vardır. Bu tip uygulamalar için bulunan bahane ucuzluk olsa da, bu bile işleme, paketleme ve dağıtım maliyetleri arasında kaybolup gitmektedir. İlk üretici ve nihai tüketici arasında giderek genişleyen bir boşluk vardır ve bunun biyolojik boyutu, finansal boyuttaki boşluk kadar açıkça gözlenemez. Tabii ki bu, tüm insanların beslenmesini kapsayan çok büyük bir sorundur.

Altıncı olarak giderek büyüyen bir hızla gelişen yeni düşünceler ,ekonomik ve politik değişimlerden kaynaklanan artan bir istikrarsızlık, çağdaş sorunlara yaklaşımın ve yöntemlerin değiştirilmesi veya düzeltilmesini gerektirmektedir. Tarım artık bir uygarlıkta istikrar sağlayıcı bir etken olma özelliğini, ekonomik ya da toplumsal açıdan yitirmiş ve kendisini istekli olup olmadığı sorulmadan genelde ve haklı olarak «fare-yarışı» denilen sürecin içerisinde bulmuştur [3]. Son yüzyılda, daha önceki bin yılda olduğundan ve son yirmi yılda daha önceki ikiyüz yılda

3 — Bu «birşeyi başkaları size yapmadan sizin onlara yapmanız» diye tarif edilmiştir.

olduğundan daha fazla değişim olduğunu söylemek herhalde pek de aşırı bir tahmin sayılmaz. Bu hızlanmada henüz hiç bir zayıflama belirtisi görülmemekteyse de, onun nasıl sonsuza kadar böyle sürebileceği merak konusudur. Eski tarımla modern tarım arasındaki en büyük fark bu hızlı değişimdir.

Bütün bu değişimler geleneksel yaklaşımın endüstriyel yaklaşım pahasına terkedilmesinin işaretidir. Endüstriyel ilerleme modern bilimi temel alır ve böylece tarımın giderek daha çok bilimselleştiğini iddia etmesi ve büyük oranda bu iddiasına uygun olarak iş görmesi şaşırtıcı değildir. Birçok çiftçi bu durumu benimser ve çoğu bunu hoşgörüyle karşılar, çünkü ne de olsa onlar endüstriyel ilerleme ideolojisinin etkisine karşı bağışıklık kazanmış değillerdir. Başkalarınca olduğu kadar onlarca da bu ilerlemedeki her adım, bir aşama olarak kutlanır ve saf endüstriyel bakış açısından da durum aynıdır. Her yenilik en azından potansiyel bir finansal kazanç getirmektedir, ama bunun bedeli daha az ölçülebilir bir değer birimi ile ödenebilir, yani niceliksel olanın yerine niteliksel önem taşıyan bir değerle. Hiçbir örnek, endüstriyel gelişme sırasında güzelliğin feda edilişi kadar, —ki buna tarımın endüstriyel çizgide gelişmesi de dahildir— açık değildir ;bu, sadece doğal güzelliğin yitirilişi değil, insanın kendi kullanımı ya da zevki için yaptığı şeylerdeki güzelliğin de yitirilişidir. Bu dikkat edilmeden es geçilen niteliksel kayıplardan biri değildir. O pişmanlık doğurmuş ve bunu en aza indirmek için birçok çabalar harcanmıştır, ama onu eleştirmek ya da en azından nedenini anlamak için pek az şey yapılmıştır.

Başka karşılaştırılabilecek durumlar da vardır. Örneğin; «fabrika çiftçiliği»nin hayvanlara uygula-

nımı konusunda bunun zalimce olduğuna dayanarak önemli bir tepki ortaya çıkmış ve tartışmalar iki taraftan da sürdürülmüştür. Bu tartışmaya girmeden, güvenli olarak şu söylenebilir ki, madem ki pazarlanabilir bir mal üreterek maliyeti düşürebilen bir üretici ,bunu yapamayan diğer bir üreticiye iş yapma imkânı bırakmıyor, o halde «fabrika tarımı» ya da buna benzer başka bir şeyin, malların kalitesi ve söz konusu hayvanlar üzerindeki etkisi (bu etkiler ne kadar gizlenirse gizlensin) varolacaktır.

Başka bir örnek «yapay» yöntemlere karşı «doğal» yöntemlerle kullanarak üretilen besinlerin niteliği hakkındaki anlaşmazlık üzerinedir. Aslında bu, doğala karşı yapaylık sorunu değil, yapaylığın derecesi ile ilgili bir sorundur, çünkü tamamiyle «doğal» olan besinler yalnızca hiçbir beşeri katkı yapılmamış olanlardır, ama derece farklılıkları bile önemli olabilir. Bu konu **ad nauseum** (bıktırıcı bir dereceye varıncaya kadar) tartışılabilir ve ulaşılan herhangi bir yanıt, bilimsel bir kanıtlama imkânsız olduğuna göre, eleştiriye açık ve bir önyargı sonucu oluştuğunun farkında olmalıdır. Bütün olarak ele alınan topluluklarla nesiller boyu süren deneyler yapmanın dışında hiç birşey bilimsel kanıt olarak öne sürülemez, ama zaten o zamana kadar bu deneyin artık hiç bir gere ğı kalmazdı [4]. Bu arada eski ekip biçme ve gübreleme yöntemlerine geri dönüş, yalnız başına konuyu kö-

4 — Yaşayan insan toplulukları üzerindeki çalışmalar bilgi verici olabilir. Örneğin, bkz. **The Wheel of Health**, Dr. G. T. Wrench; C. W. Daniel Co. Londra, 1938. Kuzey-batı Hindistan'ın Hunza halkı üzerine bir çalışma; ve **Farmers of Forty Centuries** F. H. King; Mrs. King, Madison, Wisconsin U.S.A., 1911. Çin Köylüleri hakkında bir çalışma.

künden çözmeye yetmez. Bu ,çok fazla şey beklenmediği sürece, salt geriye dönüş için geriye dönüşe değmez anlamında alınmamalıdır. Tek tük kimyasal gübre ve ilaçlar olmadan yiyecek üretmeyi deneyenler ve tek tük de olsa böyle yetiştirilmiş besinleri satın almayı tercih eden insanlar çıkmaktadır: onların haksız olduğunu kim söylemeye kalkabilir? Bu karşı-hareketlerin şimdilik az bir ağırlıkları vardır; insanların büyük çoğunluğu akıntı yönünde yüzmeyi seçmekte ve modern yöntemlerle yetiştirilen yiyeceklere karşı çıkanları gelip geçici bir modaya tutulmuş insanlar olarak görüp küçümsemektedirler.

Yeni teknikler çiftçiler tarafından benimsenmektedir, çünkü onlar yenilikleri izlemezlerse işlerinden olacaklarını bilirler: modern çiftçilik bir yaşam tarzı olmaktan çok bir iştir. Tarımın daha da tam olarak endüstrileşmesi için yapılan baskılar artmaktadır; çiftçiler resmi kanallardan çok az bir gelir beklentisi içinde olmaya teşvik edilmektedir; belli bazı taban fiyatlarının Hükümet tarafından belirlendiği İngiltere'de, çiftçilere bu fiyatların «verimlilik»teki yüzde şu kadar artış beklentisine göre belirlendiği söylenmektedir ve verimlilik ölçüsü kesinlikle finansaldır Bu nedenle bir ya da diğer bir biçimde çağdaş akımlara karşı savaşmaya çabalamış çiftçilerden çoğu saf dışı kalmıştır; onlar ekonomik olarak dün mümkün olanın, bugün mümkün olmadığını ve yarın daha da az mümkün olacağını keşfetmişlerdir. Eğer biri çağdaş tarım dalgasından ve zararlı olduğuna inandığı etkilerden, kendi toprağında kendi yiyeceğini yine kendi yöntemleriyle yetiştirerek korunmak istiyorsa —ki buna doğal olarak hakkı vardır— hiçbir yardım ve ilgi göremeyecektir. Bu insan, uygulamada gerçekleşmesi çok zor olan ekonomik bir soyutlanmaya

(isolation) göğüs gerecek bir pozisyonda olmalıdır Modern uygarlığın etkisinden soyutlanmak diğer alanlarda daha da zordur, ama bu yapılamadığı takdirde ,ekonomik bir soyutlanma kısmi kalmaya mahkûmdur.

Bireyler ve gruplar tarafından ekonomik soyutlanma çabalarına yöneltilebilecek en önemli eleştiri, bunların dünyanın gelecekteki beslenme sorunlarına bir çözüm bulmak yolunda kendilerine düşeni yapmadıkları yolundadır. Onlara dünyayı zehirle beslemenin ne yararı olduğu biçiminde yanıt verilebilir, ama yalnızca zaman onların haklı ya da haksız olduğunu gösterecektir. Çok açık olan birşey vardır ki, o da dünyanın artan nüfusunu gelecek modern bilimsel tarım tekniklerinin tam kullanımı dışında başka hiç bir biçimde beslemek mümkün olmayacaktır. Eğer bu teknikler olmadan besleyebilme olasılığı olsaydı, bunun tek şartı modern uygarlığın tüm niceliksel ve duygusal ideallerinden ve bunların getirdiği isteklerden kurtulmak ve şu anda bir duraklama geçiren Doğa'ya gösterilen ilgi ve anlayışı canlandırmak olurdu. Çok yoğun nüfusların kendilerini uzun zaman boyunca modern teknikler kullanmadan beslemiş oldukları doğrudur[5], ama onların hayatla ilgili sorunlara yaklaşımları ile değer yargıları bizden o kadar farklıydı ki, biz bir toplum olarak bırakın onlar gibi yaşamayı, onları anlayamayız bile.

Yapay olanı doğal olandan ayıran çizgi nereye çizilirse çizilsin, bunların ayrılığı öyle bir noktaya erişmiştir ki, endüstriyel devrimin kuyruğuna yapı-

5 — Bkz. Önceki not. Gönderme yapılan çalışmalar aynı zamanda küçük işlenebilir topraklardan büyük nüfusların beslenmesi konusunda bilgi vericidirler

şan tarım devriminin insan ile Doğa arasında, evlilikteki boşanmaya benzer bir durum yarattığı ortadadır. Daha önceleri insan Doğa ile az çok bir uyum içerisinde yaşıyor ve «Doğa'nın dengesi» dediğimiz şeyi sürdürmekte kendine düşen görevi yerine getiriyordu. Eğer o haliyle görebilseydik, bu doğal denge sayesinde tüm canlı varlıkların Tanrı'dan gelen ortak kökenleri nedeniyle birbirlerine bağlandıkları ilahi ilkelerin gerçekleşmesini temsil ettiğini ve bu ilkelerin modern duygusallık tarafından görmezden gelinen hem hırçın, hem de yumuşak boyutlara sahip olduğunu anlardık[6]. Modern bakış açısından, eski insan «batıl inançlı» idi, yani onu motive eden nedenler sadece akılcı olmaktan uzaktı. Bu itici güçlerin, kökenlerinde akıl-üstü olabilecekleri hiç hesaba katılmamakta; ya da, diğer bir deyişle tarımın —toplumsal, sanatsal, askeri vb. tüm diğer insani ey-

6 — Küçümseyerek «orman yasası»ndan söz ettiğimizde ilahi düzenin sadece sert ve hırçın olan yanına bakıyoruz. Vahşi hayvanların bizim zalimce bulduğumuz ya da böyle olması gerekmeyen, şanssızlıklarla karşı karşıya olduğu yadsınamaz, ama bu olayların insanlığın karşı karşıya olduklarından daha kötü oldukları da iddia edilemez, çünkü özelde insana dair sıkıntılar çok daha çeşitli, incelikli ve kalıcıdır. En genel gözlemde vahşi hayvanların ya her zaman güçlü ve iyi besili oldukları ya da öldükleri görülür. Doğa'nın hastalığı ve yaralanmayı ve onlarla birlikte gelen acıyı ortadan kaldırma yöntemleri bize acımasız gelebilir, ama bunların etkili olduğu inkâr edilemez. Ölümden bilinçli olarak korkmanın varolmadığı ya da sadece anlık olduğu bir durumda, acının her türlüsünün varolduğu kusursuz olmayan bir dünyada, bu yöntemler hiç te daha merhametli olmazlardı. Vahşi hayvanlar kesinlikle bizden daha mutlu gözükmektedirler.

lemlerle ortak olarak— genellikle geleneksel olarak tanımlanmasına rağmen, bir zamanlar kutsal olabileceği gerçeği gözardı edilmektedir. «Kutsal» ve «geleneksel »sözcükleri anlamca birbirine çok yakındır ya da öyle olmalıdır; ikisi de hemen hemen, gerçek anlamıyla ele alındığında, ilahi kökleriyle ilişkileri koptuğundan ,erdemlerini yitirmiş şeyler için kullanılan «batıl inanç» kelimesiyle özdeşleşmiş hale gelmiştir. Eski uygulamalar sadece ekonomik terimlerle anlaşılamazlar; ve başka hangi terim benimsenirse benimsensin anlaşılmayacaklardır. Eski uygulamaların çoğu sözcüğün gerçek anlamıyla batıl inançlar haline gelmiş ve belki de onların artık etkinlikte bulunmamaları bundandır [7]. Eski insanın Doğa'ya karşı aldığı tavır, herhalde analitik olmayan bir kabullenişti; beraberinde de bugünlerde sık sık «doğaya-tapınma» (tabiat-perestlik) diye karikatürize edilen, Tanrı'nın hayranlık uyandırıcı eserleri için duyulan büyük saygı yer alıyordu .

Ama atalarımız kuşkusuz ki, bilinçli olarak ya da olmayarak ya da yarı-bilinçli olarak, canlılar arasındaki ilişkilerin inceliklerinin ve karmaşıklığının sonsuz olduğunun ve yalnızca insan beyninin gücüyle çözülemeyeceğinin, bizim şimdi yeni yeni keşfettiğimiz gibi, farkındaydılar. Dedelerimize dinleri ve gelenekleri tarafından insanlık durumunu kabul etmeleri öğretilmiş olduğundan, çevrelerini hor gören bir edayla incelemeye dalmamışlardı. Bu öğretilerin haklılığı dolaysız ve yalın insan deneyiminin çoğu insanların anlayabileceği, hatta derinine inarek anlayabileceği bilgiyi sağlamasında yatmaktadır. Oysa

---

7 — Buna bir örnek, tohumlama ya da ekim işlemlerinin ayın durumuna göre düzenlenmesidir.

çok geniş bir araştırma alanı, dikkati, dıştan çok basit ve olağan gözükse de, sembolik olarak ruhi ihtiyaçları karşılamaya yeterli deneyimlerden uzağa çekebilir. Aşırı araştırıcılık, dikkati içe değil, dışa çeker; gerçekte bunlar yalnızca dış görünüşlerle ilgilidir ve yüzeyseldir.

Genişleyen bir kürenin yüzeyi onun küreselliğinin ilkesi olan merkezden uzaklaşır ve yüzey genişledikçe onu oluşturan bölümler birbirinden uzaklaşır. Bu dışa dönük ve çevresel bilgilerin kafalarda yaratmış olduğu bir görüntüdür; o yaygınlaştıkça onu oluşturan parçalar birbirlerinden ve ortak ana ilkeden uzaklaşırlar [8]. Bu benzetmede kürenin yüzeyi görülebilir evreni, yalnızca modern bilimin uğraştığı görünüşler dünyasını ve bu arada kürenin bütünü de, yüzeyi dahil birliği merkez olarak almış hakikatın bütününü temsil etmektedir; onun hiç bir sınırı yoktur ve hiçbir bölümü diğerinden daha üstün değildir; öyleyse yüzeye dair herhangi bir araştırmanın sonu olamaz. Eğer yüzeyde bir sonluluk aranırsa, bu arayış giderek daha yaygın ve parçalanmış ve aynı zamanda da daha çılgınca bir biçim alır. Sonuçta ortaya çıkan çeşitlilik ve farklılık zenginlik olarak yansıtılsa da bu, yanlış ve bütünüyle zararlı bir zenginleşmedir ,çünkü gittikçe daha niceliksel ve ni-

8 — Kişi genişleyen bir evrene dair ortaya atılan modern astronomi teorilerinin altında yatan gerçeği merak edebilir. Onlar ne dereceye kadar modern düşünce tarzının yansımasıdır? Belli bir bakış açısından bakıldığında —ki bu açı sınırlı da olsa meşru bir açıdır— fiziksel evrenin genişliyor gibi gözükmesi doğal olarak mümkündür, fakat diğer bir bakış açısından —ki bu daha az meşru olmasa da daha az sınırlı sayılabilir— olay farklı görünür.

teliksel olan merkezle teması kaybetmiş bir özellik kazanmaktadır. Gözlem yolu ile katedilen alan genişledikçe ,deneysel araştırmaya duyulan ihtiyaç hızla artmaktadır, çünkü her deney bu alanın gittikçe daha küçük bir bölümünü kaplayabilmektedir. Bilimsel yaklaşım, deneysel olması bakımından, deneme ve yanılma yaklaşımıdır, yani katıksız olarak deneyseldir. Eğer sağlam bir uygulamanın ,tarımda veya başka bir alanda, farklı bir temel üzerine oturtulamayacağı doğruysa,. araştırmacılığın ve keşfediciliğin zekânın gerçek ölçüsü olduğu iddiası bunu izleyecektir. Eğer durum böyleyse atalarımızın zekâsı bizimkinden düşük olmalı ve insan beyninin gücünde, tedrici bir uyarlanma sürecini sözkonusu eden hiç bir evrim teorisinin açıklayamayacağı kadar büyük, çabuk ve tüm dünyaca görülen bir değişim olduğunu varsaymak gerekmektedir. Bu yalnızca, biyologların mutasyon dediği olayla açıklanabilir, ama bu ölçüde ve bu evrensellikteki bir mutasyon olayıyla bizim şimdiki bilgilerimiz arasında hiç bir paralellik yoktur. Neredeyse gizli bir dış gücün müdahalesini yardıma çağırmak gerekecektir ama bu hiç olmaz. Olayın aslı, herhangi yeni bir güce gerek kalmadan ortaya çıkabilecek bir bakış değişikliğinin yaşamımızı büyük ölçüde değiştirmesidir ki, bu bizi yeni güçlerin kazanıldığı yanılgısına düşürür.

Gitmek istediğimiz yönü seçmiş bulunuyoruz ve gelecek için tek ümidimizin, araştırmanın yaygınlaşıp hızlanmasında olduğu bir noktaya ulaşmış durumdayız; böylece seçtiğimiz yöndeki değişiklikler artan bir hızla gerçekleşebilecektir. Belli bir yükseklikten düşen ağır bir kütlenin hareketiyle karşılaştırılabilecek bu hızlanma ,tarım için aşırı derecede zararlıdır ve eğer tarım için zararlıysa insanlık için de za-

rarlı demektir. Toprak, hayvanlar ve bitkiler sınırlı bir kendilerini ortama uyarlama yetisine sahiptirler ve bu sınırlar içerisindeki uyarlanış yavaştır, hızlı değişiklikler ancak bu sınırları daraltmaya yarar. Bu üretimi zorlama işlemi belli bir dereceye eriştiğinde, zaten yeterince ilerlenmiş olacak ve çok geç kalınmış olacaktır. Bu noktanın neresi olduğunu kimse söyleyemez, çünkü her yenilik daha denenme fırsatı bulamadan ve işin içerisinde olan yaratıklar —insanlar dahil— daha kendilerini buna uyduramadan, başka bir yenilik tarafından geçilmiş olacaktır. Bunun uzun dönemli etkilerini hesaplamak ya da tahmin etmek mümkün değildir, çünkü bu etkiler ancak uzun bir dönemin sonunda belirlenirler; oysa kısa dönemde bunların yalnızca en belirgin ve en ani etkilerinden başka bir şeyi değerlendirecek zaman yoktur. Bu uzun dönemli değişimler hakkında bildiğimiz tek şey, onların ne kadar karmaşık ve öngörülemez oldukları ve toprak erozyonu olayındaki gibi geri dönülemez olduklarıdır. Onların doğasına yönelik herhangi bir öndeyi çabası tahminden ibaret kalacaktır. Şimdilik, topraktaki tehlikeler doku bozulması ve kalıntı-eleman eksikliği; hayvanlardakiler hastalık ve genetik bozukluklara eğilim; ve genelde tüm tarım için geçerli olan tehlikeler yaban otları ve zararlı hayvanlardır. Bugüne değin ve belli bir noktaya kadar bilim, bu yönlerdeki eğilimlerle, gerek duyuldukça yanyana ilerlemiştir, ama yeni sorunlar çok çabuk doğmaktadır. Tüm bunlar tarımın, üzerinde hiç te kontrol kuramadığı, karmaşık ve kolayca yara alabilen bilimsel ve endüstriyel bir organizasyona giderek büyüyen bağımlılığını vurgulamaktadır.

Belki de, nisbeten yeni sayılabilecek bitki ve hayvanların yeni türlerinin yapay olarak üretilmesi

imkânlarını sunan ,genetik biliminin son gelişmelerinden bahsetmenin yeridir. Şimdiye kadarki çalışmaların çoğu varolan ya da melez türlerde genlerin ayıklanıp birleştirilmesi suretiyle değişiklikler yaratmakla sınırlı kalmış, ama yapay genlerin üretimi ciddi ciddi teklif edilmiştir. Böyle bir şey mümkün olsun olmasın, gelecekteki gelişmeler bugünkü başarılardan kuşkusuz çok daha ileriye erişebilecektir. Atomların yapıları üzerindeki deneylerin canlı yaratıklar üzerinde ,bunları ilk başlatanların hiç te öngörmediği potansiyel tehlikeli etkilerinin olduğunu iddia etmek için yeterli kanıta sahibiz. Öyleyse, bu canlı yaratıkların genetik kuruluşları üzerinde yapılan deneylere ne demeli? Kontrol edilemez bazı garipliklerin, virüslerden daha büyük olmasalar bile, istemeden üretilmesinin imkânsız olmadığı öne sürülebilir. Gazete dilinde «büyük hamle» olarak tanımlanabilecek bir buluştan ,yalnızca insanlığa yeni bir «yaratıcı» güç niteliğini kazandıran yaygın görüşü desteklemesi bakımından korkulmalıdır. Halbuki daha büyük ve gizlice gelişen bir tehlike, yakından ilişkide olduğumuz bitki ve hayvanlardaki niteliksel yozlaşma ihtimalidir [9]. Ve böyle deneyler sadece bit-

9 — Bu ilişki karşılıklı bağımlılık ilişkisidir. Yaşamak için bitkilere tamamen bağımlıyızdır, hayvanlara olan bağımlılığımız ise daha azdır; her iki durumda da niceliksel bağımlılık niteliksel olandan, kendi zararımıza olmasına rağmen daha öndedir. Öte yandan, bitki ve hayvanlar ,ekilip biçilen veya işlenen tür ve çeşitlerin dışında, bize aynı şekilde bağımlı değildir; biz yok olsak ta onlar yaşamlarını sürdürebilir. Bilimsel olarak konuşulduğunda, bitki ve hayvanların insana ruhsal bir hiyerarşiyle bağımlı olduğundan söz etmek bir anlam taşımaz, çünkü bilimin böyle bir sıralamayı hesaba katmak için gerekli donanımı yoktur; yine de ger-

ki ve hayvanlarla mı sınırlı kalacaktır? İnsanlığın son zamanlarda yarı-tanrısal bir yaratıcı güce ulaştığı zannı (ki bu, aynı derecede yaygın bir zan olan «süpermen»in gelecekteki evrimi ile bağıntılıdır) bizzat insan yapısı üzerindeki deneylerin daha uzun bir süre geciktirilmeyeceğine dair birer göstergedir.

Bir bütün olarak mevcut tabloya ve özellikle de onu yöneten hızlandırıcı etkene baktığımızda, tarımdaki bu ciddi krizin nasıl atlatılabileceğini ya da uzun bir zaman süresince ertelenebileceğini görmek oldukça zordur. Onun alacağı biçimi şimdiden öngörmek, öncelikle bu bunalımın en birincil nedeninin tarımın içinden gelmediği düşünülürse, imkânsızdır. Bu son zamanlardaki bağımsızlığın ve kendi kendine yeterliliğin yitirilişi olgusu ile bağlantılı olabilir. Dolaylı ya da dolaysız yoldan dünya nüfusunun büyümesi ile de bağlantılı olabilir ve o zaman şu anda varolan baskıdan çok da farklı olmayan birşeyin hüküm süreceği, ama bunun nedeninin çok başka olacağı söylenebilir. Ucuz gıda için olan talebin, fiyatı ne olursa olsun gıda için talebe dönüştüğü bir ortamı hayal etmek zor değildir ;gerçekten de, dünya, çabalarının önemli bir bölümünü gıdadan çok daha az gerekli şeylerin sağlanmasına ayırdığı sürece, böyle bir durumun ortaya çıkması hemen hemen kesin gözükmektedir. O zaman da, belki bugünkünden da-

---

çek böyledir ve öyleyse ifade edilmelidir. İnsanlık işlevi, özünde ruhsal ve uzlaşmacıdır ve bütün yaratılmış olanlar yararına çalışır. O ihmal edildiğinde bütün yaratılanlar bunun bedelini öder. Öyleyse yargı günü geldiğinde, Doğa'nın korunması için ve zalimliğe karşı kurduğumuz tüm derneklere rağmen, bitkiler ve hayvanlar günümüz insanının aleyhinde şahitlik edeceklerdir.

ha fazla bir baskı olacak ve hatta bu baskı daha niceliksel ve daha az niteliksel özellikler içerecektir. Gelecekteki herhangi bir bunalımın yapısını tahmin edebilmek imkânsızdır; ama tarımı bütün olarak etkilediğinde dünya üzerindeki her insanı da etkileyecektir. Bu arada İngiltere her yıl 50.000 hektar tarım alanının başka amaçlar için kullanılmasına izin vermektedir. Bu konuda yorum yapmak gereksizdir.

Bunalımın alabileceği biçimlerden biri de «Tanrı'nın İşi» diye adlandırılmıştır; örneğin bu, dünya kabuğunun yeniden yerine oturtulması yoluyla aniden olabilir. Önlenemez salgın hastalıkların Tanrı'dan geldiğine inanıldığı devirlerde, aynı zamanda bağışlanan nimetler için O'na şükretmek alışkanlığının yaygın olduğunu hatırlamak faydalı olacaktır. Bu iki tavrın bileşimi, ruh için iyi olan Tanrı'ya bağımlılığın bilincine varılmasını temsil etmektedir. O, hakikatla temasın kopmamasıdır ruh için iyi olan; ruh için hiçbir şey, onun Tanrı'dan bağımsız olduğunu zannetmek kadar kötü değildir, çünkü hiç bir şey bu kadar yanlış olamaz. İstemeden de olsa, gerçek anlamı «yargılama» olan «bunalım» (kriz) sözcüğünü kullanırken kabul ettiğimiz gibi, eğer geçmişte felaketler «Tanrı'nın işleri» idiyseler, bugün de öyledirler; eğer o zaman «yargılamalar» idiyseler, yine öyledirler. Bugünlerdeki olayların gidişatının, birbirini giderek daha yakından izleyen bir dizi «krizler»den oluştuğu düşüncesi, birçok insanın düşündüğünden çok daha önemlidir.

Hem insanın ruhu, hem de dünyanın kabuğu Tanrı'nın herşeyin üstünde olan belirleyiciliği ve O'nun yargılarına bağlıdır. Dünya, sâkinleri ile beraber bir çokluktur, ama o ilahi Birlik'ten gelen kaynağı dolayısıyla bir birlik oluşturur. Bir parçayı et-

kileyen şey, bütünü de etkiler ve bütünü etkileyen herşey aynı zamanda parçayı da etkiler. Durum böyle olduğunda, dünyanın kabuğunda ve insanın zihniyetinde meydana gelen değişimlerin hem hazırlık aşamalarında, hem de oluşma devrelerinde birbirinden bağımsız olması çok garip olurdu. Birindeki değişimin diğerinde de bir değişime neden olmasından çok, arada sırada bir neden rolü oynar gözükseler de, onların ortak bir nedenden doğmaları söz konusudur. Örneğin dünyadaki bir sarsıntı insanın düşünce tarzında meydana gelen bir değişikliğin görünen nedeni olabilir ya da insanın kendisi, yanlış bir maddeyi yanlış yerde patlatarak ya da atmosferin belli tiplerdeki radyasyon geçirgenliğine müdahale ederek, bir sarsıntının nedeni olabilir. Başka ifadeyle tüm nesneler, Evrenin Büyük Mimarı'nın planını gerçekleştirme doğrultusunda birlikte hareket ederler ve sadece kritik, patlayıcı ya da kolaylıkla duyumsanan aşamalarda değil tüm aşamalarda birbirleriyle bağıntılıdırlar. Dünyanın kabuğundaki değişimler açıkça algılanamayabilir, ama bu değişimleri okuyabilecek bir insan için «âhir zaman alametleri» olabilirler.

Herhangi bir aşamanın gerçekleşmesi, dünyadaki bir sarsıntının beraberinde ortaya çıktığı zamanlar da dahil olmak üzere, insani bakış açısından bir felaket olabilir. Oysa arzdaki bir sarsıntının eski durum açısından ölüm anlamına gelmesine karşın, onu izleyen durum açısından doğumu müjdelediğini unutmaktayız. Dünya ya da bir dünya yeniden ve eski yıpranmış topraklardan çok daha verimli yeni bir toprak üzerinde doğmuştur. Ve eğer bu felaket daha önceki insanlar için Allah'ın bir takdiriyse, o aynı zamanda yeni bir insanlığın Allah tarafından başla-

tılması ve Cennetteki ilk durumun geri döndürülmesi demektir; çünkü artık o ,ilahi bir müdahaleden de, onu unutmuş olmaktan da uzaktır. Ve böylece yeni bir çevrim başlar ve onun akışı sırasında bir yerlerde, Adem'e gösterdiği gibi, bir biçimde tarım ihtiyacı kendisini gösterecektir. Bilim dünyadaki sarsıntıların oluşumu konusunda din ile aynı fikri paylaşsa da, bunların ne anlama geldikleri konusunda ikisi arasında çok derin farklılıklar vardır [10]. Bilim insan için çıkış yolunun yaratıcılığının (buluş yapma özelliğinin) hipotetik bir genişlemesinyattığını söyler, bunun sayesinde yıldızlarda insanca bir yaşam sürdürebilmenin yine hipotetik olarak mümkün olduğuna inanır. Din çok farklı bir kurtuluş önermektedir; fiziksel olsun veya olmasın bütün bağlardan bir kurtuluştur bu ve insan onu yalnızca kendi varlığının ve tüm varlığın değişmez merkezi'nde, Ruh'un ebedi olarak beslendiği ve etrafındaki herşeye sahip olduğu niteliksel mükemmeliyeti yansıtarak aktardığı o yerde bulabilir.

---

10 — Hindu kozmolojisi, her «dünya»nın ve her insanlığın Mutlak'la birleşmesine kadar geçirdiği birbirini izleyen çevrimleri dikkate alır. Tekvin kitabı (Book of Genesis)'nın birinci bölümü ile Yeni Ahit (özellikle de Matta İncil'inde ve Vahiy Kitabı'nda), yalnızca insanlığın şimdiki durumunu içeren çevrimle ilgilidir; yine de, büyük ya da küçük, her çevrim evrensel yasaların tezahürleri olduğundan, bütün çevrimler temelde birbirine benzer; İncil'de sözü geçenler ise ilk bakışta göründüklerinden çok daha genel bir uygulamayı kapsarlar. Diğer dinlerde bakış açısı farklı olabilir; ama her durumda o kapsayıcı hakikatın, mesajın yollandığı insanların düşünce yapısına göre biçim aldığı da ortadadır. Gönderilen mesaj özünde her zaman aynıdır.

Zaman zaman tarım konusundan uzaklaşmış gibi görünüyorsak bu, tarımın hem tek başına, hem de gerçekçi olarak ele alınamayacağından dolayıdır. Tarım bizim Doğa ile olan ilişkimizin temel ve herhangi bir estetik ya da duygusal ilişkiden çok daha öndegelen bir anlatımıdır; o varoluşumuzun kendisiyle bağlantılı olup her an karşımıza çıkmaktadır. Yaratıkların bakış açısından Tanrı vardır, Doğa vardır ve bir de vücudu ve ruhu Doğa ile birlik olan, Tanrı suretinde yaratılmış ve böylece de Tanrı ile Doğa arasında aracılık rolünü üstlenmiş olan insan vardır. İnsan, bakışını, kendisine bu rolü uygun gören ve ihtiyaç duyduğunda ona yön gösterebilecek olan Tanrı'dan başka bir tarafa çevirirse aracılık işlevini etkin olarak yerine getiremez. Eğer kendisine Tanrı tarafından bağışlanmış olan Doğa üzerindeki hakimiyetini Tanrı'yı göz önüne alarak değil de, kendini yüceltmek için kullanırsa kendini Doğa'nın güçleriyle boşu boşuna uğraşan, yalnız ve önemsiz bir varlık olarak buluverecektir; sonunda kendi güçleri bile ona karşı gelecek ve giderek kendisinin en berbat düşmanı haline gelecektir.

Doğa, Kadir-i Mutlak olan Tanrı'nın değişmez düzenini kendisi değişirken tezahür ettirmektedir; ve Doğa'nın başka seçim şansı yoktur. Bizim bir şeçim şansımız var ve biz bunu, onun sonuçlarından kaçamayacağımız bir biçimde ve öyle bir noktaya kadar kullandık. Tarımın endüstrileşmesi bu sonuçlardan bir tanesidir ve sonuncusu da olmayacağı âşikârdır.

VII. BÖLÜM

ÇİÇEKLERİN DİLİ

Biçimleri, renkleri ve kokuları ile bize çekici gelen çiçekler binlerce yıldır beğenilmiş, sevilmiş ve yetiştirilmişlerdir; ama hiç bir zaman, en azından Avrupa'da, bugünkü kadar ilgi toplamamışlardı. Herkes bir çiçeğin ne olduğunu bilir ya da bildiğini sanır: ama yüzyıl kadar öncesine değin modern bilimin bakış açısı, herşeye olduğu gibi, çiçeklere de uygulanmıştı. Öyleyse bu bakış açısını göz önüne almak gereklidir, çünkü birçok kişi bunun, bir çiçeğin ya da herhangi başka bir şeyin ne olduğunu öğrenebileceğimiz ya da onu varlık şemasındaki doğru yerine yerleştirebilecek tek bakış tarzı olduğunu düşünmektedir.

Bilimsel bir bakış açısından, bir çiçek tüm Angiosperm (tohumu bir zar içerisinde bulunan bitkiler) sınıfının özelliklerini taşır ve çekici olsun ya da olmasın, öncelikle bir çiçekteki çiçek tozunu başçıktan alıp aynı türden başka bir çiçeğin tepeciğine taşınmasını (ki bu, göz alıcı çiçekler söz konusu olduğunda böcekler aracılığıyla yapılır) gerçekleştiren bir mekanizmadır. Çiçeklerin biçimi, rengi ve kokusunun böcekleri çekebilmek amacı ile evrimsel olarak geliştiği düşünülmekte, böceklerin işe karışması

ile bitkilerin hareket edememesi telafi edilerek uzaktaki bir diğer çiçeğin tozunun yumurtacığı döllemesi gerçekleşebilmektedir. Buna karşın, herkesin bildiği gibi, çiçek tozu rüzgâr ile taşınabilir; bu durumlarda çiçek genellikle küçük ve göze batmayan cinsten olsa da, bu tip çiçeklerin topluluğu ya da bir teki, gözümüze hoş görünür. İki durumda da, yine bilimsel bakış açısından ,çiçekler oldukları duruma bitkilerin böcekler ya da rüzgârla ilişkilerine bağlı olan bazı etkenlerin karşılıklı etkileşimi sayesinde gelmişlerdir ve bütün bu etkenler, uygulamada belirlenemeseler de, ilkece anlaşılabilirdirler. Çiçekler yararlı tohum ve meyvelerin müjdecileri oldukları (bazı durumlarda bal da bir yan-ürünüdür onların) sürece çiçekler ve insanlar arasında açıkça bir ekonomik ilişki vardır, ama bilimsel olarak konuşulduğunda, bütün diğer ilişkiler sadece arızi kalmaktadır. Salt modern bilimsel bakış açısıyla yaklaşıldığında, insan böyle arızi şeyleri kendi yararına kullanmış ve geliştirdiği çiçeklere ait kültürde, kendisinin çiçeklerle olan ilişkilerinin zevk verici yönlerini özellikle vurgulamıştır, ama bu gerçek, ilişkinin özünde arızî ve temel olmayışını değiştirmez.

Bu düşünüz tarzı yalnız ve yalnızca, sözcüğün geniş anlamıyla «ekonomik», yani anlık ve dokunulabilecek kadar somut olan faydayı göz önüne almaktadır, öyleyse bütünüyle faydacı olarak tanımlanabilir. Her canlı varlığın, insan da dahil olmak üzere, nitelikleri ve yaşam biçimi, ilkece kendi varlığının ya da ırkının, çevresel baskı ve tüm diğer varlıklardan gelen rekabete karşın, (eğer başka etkenlerin varlığı kabul ediliyorsa bunlar ancak ikincildir) devamını sağlaması için faydalanılacak araçlar olarak görülebileceği varsayılmaktadır. «Fayda», «araçlar» ve

«rekabet» gibi sözcüklerin kullanılmasından ve böylece evrim sürecinin ve genel olarak varoluşun altında bir amaç yattığı önermesinden ötürü yukarıda öne sürülen şeyin tek taraflı olduğunu söyleyecek bilim adamları ve bilim felsefecileri vardır; oysa onlara göre böyle bir amaç yoktur ve dünyevi hayat, şartların kazara birleşmelerinden doğmuş, belki de hiç aynı olmayan ve kesin olarak benzer biçimde kazara oluşacak bir sarsılmaya mahkûm bir olgudur. Bu görüşe göre, birleşimleri ve dağılımları ile evreni ve onun tüm parçalarını oluşturan temel parçacıklar üzerinde etki yapan yalnızca tesadüfi güçlerdir. Yani, tüm deneyimimiz, bütün ulaşmaya çabaladıklarımız, herhangi bir güzellik ya da iyilik ya da büyüklük kavramı ya da herhangi bir amaç ve doğal olarak herhangi bir teistik kavram, insanoğlu için tamamen vazgeçilebilir olmasa da, hiçbir şekilde hayati bir önem taşımamaktadır. Bu, Bertrand Russell'ın baş savunucularından olduğu umutsuzluk felsefesidir. Bu felsefe bir yaşam felsefesinin geliştirilmesi için kabul edilebilir tek entellektüel temeli savunduğunu ve modern bilimin keşiflerinden yapılabilecek tek mantıklı ve akla yatkın çıkarımı temsil ettiğini iddia eder. Durum böyle olsa da, evrimci varsayımın temel özellikleri ve sonuçları, evrim süreci ister hayati önem taşıyor, ister taşımıyor olarak görülsün, aynı kalmaktadır.

Herhangi dini ya da yarı-dini eskatalojiyi kabullenmeye hazır olup olmadığına bakılmadan, gerçekten de varoluşun anlamsız olduğunu içtenlikle kabul edebilecek çok az kişi vardır. Ama her yaratık ya da ırkın kendi yararı için savaştığı dünyevi yaşam kavramı, yukarıda ana hatları verilen felsefe ile tutarlı olmasa da, evrimci düşünceleri savunanlar tarafın-

dan kafalara derinliğine yerleştirilmiştir. Bu bakış açısını 19. yüzyılda çok geçerli olan bir diğeri ile karşılaştırmak ilginç olacaktır. Bu görüşe göre dünya üzerindeki herşey ne kendine, ne de ırkına yararlı olması için değil, yalnızca insanlığın yararı için yaratılmıştır. Bu görüş evrimci düşünüş tarzından, «yaradılışçı» olması ve görünüşte bilimsel bakış açısı yerine dini bakış açısına dayanıyor olması bakımından ayrılır. Kısmen yaradılışçılığın evrimcilik tarafından altedilmesi ve kısmen de uygulamada karşılaştığı aşılmaz zorluklar nedeniyle bu bakış açısı yok olmuştur. Çünkü insana açıkça faydasız olan bir çok şeyin ve hatta onun en kötü düşmanlarının bile yine onun özel çıkarı için yaratıldığını tartışması gerekmiştir. Ama özünde faydacı olması bakımından yine de günümüze daha yakın bir zamanda gelişmiş diğer düşünme tarzına çok benzemektedir; her ikisi de, materyalist bir eğilimden başka bir şey olmayan, herşeyi somut ve anlık fayda ve zarar kavramlarıyla ölçerek hesaplama eğilimi içindedir. Anlık fayda ve zararın dünya hayatı için vazgeçilebilir ya da geçersiz olduğundan söz etmiyoruz; sadece onlar üzerine temellendirilmiş herhangi bir teorinin, gerek bitki ve hayvan, gerekse özellikle insan gibi canlı varlıkların davranış ve biçimlerini açıklamakta tamamiyle yetersiz kaldığını ve bunların varoluşu, çeşitliliği, nitelikleri ve bizi çiçeklere özellikle çeken güzelliklerini açıklamada hiç te daha yeterli olmadığını söylüyoruz.

Varolmak için evrensel bir mücadele verildiği şeklindeki bir anlayış büyük oranda antropomorfik (diğer canlılara insanın özelliklerini atfetme eğilimi) bir yaklaşımdır ve bireysel bir varolma mücadelesinde yer almaya dair bilincin varlığından söz edilemez.

yecek bir yerde, bunun herhangi bir anlam taşıyıp taşımadığı sorgulanmalıdır. Doğanın dünyasını bir uyumdan çok bir çelişki olarak algılamamız belki de kendi zihinsel durumumuzun bir yansımasından başka bir şey olmayıp, kendi içinde uyumlu ya da çelişkili oluşuna göre ,bu durum dünya görüşümüzü zannettiğimizden de etkin bir biçimde resmedebilmektedir. Çiçeklere farklı bir bakış getiren diğer resim ise, varolmak için evrensel bir mücadelenin sürdüğü gibi karamsar bir kavramı sağlıksız olarak niteleyen ve yaşam sevinci getiren bir diğer uç nokta kurar ve çiçekleri bize karşılıksız olarak verilmiş nimetler olarak kabul eder.

Tabii ki, mücadele vardır; ama o, temelde yatan ve çiçeklerin o anlatılmaz güzelliğinden dışarıya taşan uyumu belirsizleştiren bazı geçici kısıtlamalar yüzündendir. Bu mücadele yüzeyseldir, doğanın dünyasını biçimlendiren ve çiçeklerdeki güzelliği evrimci kuramlarda öne sürüldüğü gibi yeniden üretebilecek o temel güce sahip değildir. Sözü geçen teori, genelde çiçeğin ne kadar parlak renklere sahipse o kadar çok böceği kendine çekeceğini, böylece döllenmeyi ve ırkının devamını sağlayacağını öne sürmektedir. İkna edici gözükse de bu düşünüş gerçeklere uymamaktadır. Çiçeklerin böceklere çekici gelmesi onların canlı renkleri ve büyüklükleri ile ilgili değildir. Lubbock sardunyalardan taç yaprakları çıkarmış ve böceklerin yine eskisi gibi ona konmaya devam ettiklerini görmüştür. Sarmaşık, şimşir ağacı, böğürtlen, çınar ağacı çiçekleri küçük ve yeşil olmalarına karşın böcekler dünyasında, göz alıcı gelen bir çok çiçekten çok rağbet görmektedir. Dik alıç, türünün en az göze çarpan ve insanlara oldukça çekici gelen bir bitkisidir. Ne zambaklar ne de manolyalar onlar

için özellikle çekici değildir, ama güller ve **paeoniler** cazip bitkilerdir. Ayrıca incir ve avize ağacı arasında olduğu gibi (ki bunlar herbiri döllenme için belli tür küçük ve uzmanlaşmış bir böceğe gerek duyarlar), farklı zıtlıklar da vardır: incirin çiçekleri bütünüyle gizlidir; avize ağacının büyük beyaz çiçekleri ise bir kaç metre yüksekliğindeki uzun gövdesinin üzerinde tüy gibi durmaktadır. Kısaca; yabani çiçeklerin biçim ve renkleri dikkatini saf işlevsel ve faydacı bir boyutta yoğunlaştıran herhangi bir teori tarafından açıklanamaz.

Daha fazla söze dalmadan, çiçeklerin güzellik ve kokularının tesadüfi olmadığını, dahası ne bitkilerin kendileri ne de insanın yararı için sergilenmediğini artık kabul edelim. Tabii ki, yalnızca insanın güzelliği böyle gördüğü de, öne sürülebilir; öte yandan tüm insanların güzelliği böyle algılamadığı ve bazısının ona tamamiyle kayıtsız kaldığı da bilinen bir gerçektir. Burada güzelliğin görenin gözünde olduğuna dair bir deyimi hatırlatmanın sırasıdır ki, bu bir anlamda doğrudur. Bu deyim iki farklı yoldan yorumlanabilir; ya bir taraftan, güzellik bütünüyle özneldir (subjective) ve gözlemcisinden bağımsız olarak kendine ait hiç bir niteliğe sahip değildir; ya da diğer taraftan onun kendine ait bir gerçekliği vardır, ama gözlemciye kendini ancak onun almaya hazır olduğu kadar gösterir, daha fazlasını değil. İlk yoruma göre güzellik insandan daha aşağıda ve onun doğasının bir ürünüdür; ikinci yoruma göre güzellik insanın üstünde bir şeydir ya da en azından ondan daha evrenseldir. Yalnızca ilk yorum bilimsel ve evrimci bakış tarzı ile bağdaşmaktadır; ikincisi ise bilimin kapsamının dışında kalan başka bir şeyi hesaba kattığından; giderek güzelliğin nesnel ve evrensel

olduğunu, onun gerçekliğinin doğada görülenlerden bağımsız olduğunu ve böylece kendiliğinden esrarlı, dokunulmaz ve ölçülemez olduğunu ifade etmesinden dolayı yukarıdaki teorilerle bağdaşamaz. Durum böyleyse, güzellik maddenin tesadüfi bir özelliği değildir; o izafi olanda kendini gösteren bir evrensellik ya da sonsuz olanın sonlu olanla anlatımıdır; ve o zaman, güzelliğin bizim için gerçek önemi zevk verici ya da estetik boyutunda değil, sembolizminde ve didaktik potansiyelinde yatmaktadır. Demek ki güzelliğin geleneksel olarak doğruluk ile bağıntılı olarak ele alınması ne duygusal, ne de hayalci bir yaklaşımdır, çünkü aralarında güzelliğin de sayılabileceği olumlu nitelikler değişmez gerçekliklerdir; yalnızca bu niteliklerin her zaman varolan potansiyellerini az çok kusurlu olarak yansıtan maddi ve bozulabilen biçimler geçicidir. Materyalizm biçimdeki bozulabilirliğe dikkati yöneltmekten kaçınmakta ve bilimsel ya da popüler çeşidiyle, materyalizmin etkisiyle bozulmamış bir dinin öğrettiği herşeye karşı çıkmaktadır. Yani, maddi dünyanın yalnızca maddi-olmayan aracılığıyla, görünenin görünmeyen ,ölçülebilenin ölçülemeyen sayesinde açıklanabileceği; ve dahası sonsuz gerçeğin birinci yorumda değil, ikinci yorumda yattığı yolundaki dini öğretiye karşıt bir konumdadır. Bu hiç bir şekilde maddi ve ölçülebilir nesnelerin ilkece yadsınabilir ya da göz ardı edilebilir oldukları anlamına gelmez. Bunların oldukları gibi görülmeleri, yani bütün olarak ele alınsalar bile bunların ölçülemeyecek kadar büyük, daha kapsayıcı ve daha kalıcı bir gerçeğin işaret ve sembolleri olduklarının farkedilmesi de gereklidir. Burada, her zaman olduğu gibi sağlıklı bir dengeyi koruyabilme sorunu karşımıza çıkmaktadır ve bu denge temel ilkeler göz önü-

ne alınır ve gözleme dayanan gerçekler bunlara bağlı olarak yorumlanırsa gerçekleşebilir. Bu konumda, en temel kural, metafiziksel üstünlük ya da dokunulamaz olanın somut ve ölçülebilir olana göre aşkınlığı, yani niteliğin niceliğe üstünlüğü ilkesidir. Nicelik olmadan bildiğimiz evren varolamazdı, ama nitelikler gösterilmeyen potansiyeller olarak hep varolacaklardı. Nitelik olmadan, eğer herhangi bir şey varolabilir deniyorsa, onun en azından hiç bir anlaşılır tarafı kalmayacaktı. Réne Guénon'un göstermiş olduğu gibi, nicelik kavramının son tahlilde kendisine indirgenebileceği salt sayının bütünüyle soyut karakterini taşıyacaktı o; böyle bir durum ise kesin olarak düşünülemez, çünkü sonu olmayan bir yekpareliği, ya da tam bir kaosu zihinde tasarlamak imkânsızdır. Benzer nedenlerle bu durum hiçbir zaman gerçekleşemez; yine de, hiç bir zaman bütünüyle ulaşılamayacak olsa da, bu, dünyanın kendisine doğru hareket ettiği bir durumdur.

Böylelikle bu ilkede ifade edilen önceliklerin başka bir biçiminin oldukça mantıklı olarak Bertrand Russell'ın ve aynı etkinlikteki başkalarının belirgin olarak ortaya koyduğu, insan yaşamının düzenlenmesi için tek akılcı temel olarak gösterilen, «baş eğmez umutsuzluk» felsefesi, yani bir çeşit nihilizme kadar uzanmış olması şaşırtıcı değildir. Eğer önceliklerin sıralaması doğru yapılırsa, çiçeklerin güzelliği bir ilkenin ifadesi olarak ve bir tesadüf eseri olmadan görüldüklerinde), bize bu umutsuzluk felsefesinin çöplükten başka bir şey olmadığını öğretebilir. Ama bu kadar çok sayıda yetkin, bilgili, mantık ve anlatım konularında eğitilmiş ve insanlığın kendi kendini mahvetmesini önlemek için çalıştığına derinden inanan insanın, hayatları boyunca oluştur-

dukları çalışmaları insan nasıl çöp kutusuna atabilir? Böyle bir davranışı haketmek için ne yapmışlardır? diye sorulabilir. Onların yaptığı, dünyadaki Kutsal Kitaplarda yer alan o «ebedi felsefe»yi (perennial philosophy) artık hatırlanmayan zamanlardan beri dünyanın saygı duyduğu veliler ve bilge kişiler tarafından bu felsefenin her türlü açıklama ve yorumunu ,bütün dinleri, bütün gelenekleri, kısacası şimdiye değin insan hayatına anlam katmış olan herşeyi, bir anlamda çöp sepetine atmaktır. Üstelik, yukarıda saydıklarımıza, insan hayatına hala anlam verebilecekleri, ama onların anladığı gibi yanlış bir anlamı değil de, gerçekten sahip olduğu tek anlamı verebilecek olanları da eklememiz gerekir. Eğer onlar haklılarsa, kendilerinin ,binlerce yıllık yanılgıyı düzeltmek için, bu yeni gerçekçilik çağının veli ve peygamberleri olmaları gerekmektedir; ama eğer haksızlarsa, onların çalışmalarını «çöplük» diye tanımlamak hafif kalacaktır. Şu anda sorgulanan ne onların bilgileri, ne mantıksal tutarlılıkları, ne de içtenlikleridir (çünkü yaygın anlamıyla «içtenlik» artık doğru ve yanlış arasında hiç bir fark gözetmemektedir); fakat asıl söz konusu edilen onların felsefesinin dayandırıldığı mantıksal yapının kurulmasına yarayan temel varsayımlardır. Burada karşılaştırılan iki felsefenin kalkış noktaları birbirlerine taban tabana zıttır; öyle ki, yöntem ya da gelişiminde herhangi yüzeysel bir benzerlik bulunsa bile, gerçekte ikisi arasında hiç bir ortak ölçü yoktur. Biri ilkeleri olgulardan türetmeyi, diğeri ise olguları metafiziksel ilkeler ışığında görmeyi amaçlar. Birincisi imkânsız bir işi başarmaya çabalar ve sonunda bir çeşit kaos veya nihilizme saplanır; ikincisi çok zor ve en azından insanın yardım almadan göstereceği çabalarla hiç bir

zaman bütünüyle başarılamayacak bir işi başarmaya çabalar, ama bu iş tüm diğer işleri de haklı gösterebilecek bir iştir.

Bazıları şöyle diyebilir: «Siz de, güzellik gözlemlenebilir bir olgu olduğuna göre, böyle bir olgu üzerinde incelemeler yapıp bir sonuca varmaya çabalıyor ve böylelikle tam da eleştirdiğiniz şeyi yapıyorsunuz». Böyle bir sav güzelliğin bir olgu ve gözlemlenebilir bir şey olmadığını gözden kaçırmaktadır; gözlemlenebilir olan, güzelliğin belli bir dereceye kadar ve belli bir biçimde yansıtıldığı maddi ya da zihinsel oluşumudur. Türlerinin sonsuz çeşitliliği (ki her birinde kendi evrenselliğini yansıtan bir tür mükemmellik yatar) evrenselliğe ve güzelliğin bir çiçekte, bir yıldızda ya da bir insan ruhunda kendini göstermesinden bağımsız olarak, onun tesadüfi değil, özünde ilkeye bağlı olduğu gerçeğine tanıklık eder.

Kabul etmek gerekir ki, güzelliğin bir ilke ya da örneğin ,en yüksek metafiziksel önem taşıyan ideal bir imkân olduğunu söylemek bizim onunla ilgili deneyimimizin dolaysız ve hesaplanamaz olan boyutuna hiç birşey eklemeyecektir. Bu deneyim bize kendimizden daha büyük bir şeyin anlık bir görüntüsünü belki de basit bir çiçek aracılığıyla az ya da çok verecektir. Bu görevi yerine getirebildiği oranda, «doğa-üstü» bir deneyimdir; ya böyle bir deneyimdir, ya da son tahlilde önemsiz ve geçici bir görüntüdür. Eğer bu deneyim önemsizse bunun dışındaki herşey de, kendimiz de dahil olmak üzere, öyledir: doğa-üstünün reddedilişi bizi mantıksal ve kaçınılmaz olarak bir umutsuzluk felsefesine götürür. Dinleri doğa-üstünün varlığını kabul edenlerin, kendi temel savlarına kesinlik kazandırırken, dini reddedenler nasıl kendi mantıklarını kullanıyorsa, aynı şekilde dini

mantığı kullanmaları yolunda bir dilek hiç te yersiz değildir. Mantığın başlangıç noktalarını oluşturan kesinlikler ya da temel varsayımlar mantık-üstü olmalıdır, yani bir varlık ya da bir çiçekteki güzellik kendi başlarına mantıksal bir kanıt sayılmazlar.

Çiçeklerin kendilerine fazla çekici gelmediği az sayıda insan vardır ve çiçekleri farklı derecelerde seven ya da sevmeyen birçok insan da vardır; aynı şey tabii ki güzelliğin başka biçimlerde algılanması durumunda da geçerlidir. Herkesçe bilinen bu gerçekler bütün olayın bireysel zevklerin değişkenliğine bağlı olduğu düşüncesini destekliyor görünebilir. Ama eğer güzellik bundan önceki paragraflarda anlatılan şey ise, onun evrenselliği ve aşkınlığı bizi, zevkleri sayesinde yargılayacağımız bir gerçek ve yarı-mutlak kriter olgusuna götürmektedir; iyi ve kötü zevk arasındaki fark ne bütünüyle oynak ve değişken, ne sadece modaya ya da döneme bağlı, hatta ne de yalnızca insanın yargılama standartlarının uygulanmasına bağlıdır. Böyle zevk farklılıkları bireysel ya da toplumsal özellikler dolayısıyla ortaya çıkarlar; diğer farklılıklar ise nesnelerin didaktik ya da sembolik boyutları ile bağıntılı olduklarından daha derin yaklaşım farklılıklarını ortaya koyarlar. Çiçekler konusundaki zevk farklılıkları hiç te yalnız birinci türden farklılıklar değildir; bu farklılıklar, yerel ve ulusal tarz ve teknik değişikliklerle karmaşıklaşmış olmaları bakımından insan yapımı nesnelerde ortaya çıkan zevk farklılıklarından daha açıklayıcıdırlar.

Belli durumlarda özel bir çiçeğin sembolik yönü diğerlerine göre daha baskın çıkabilir, ama bu ancak çiçeğin herhangi bir yerleşik dinin ya da geleneksel sembolizmin bir parçası olarak kullanıldığı

durumlardadır. Haç ortasındaki beş yapraklı gülün «saf öz»ü temsil etmesi, yani görünmeyen ve diğer dört elemanın merkezi ve onların temel kuralı olan **quinta essentia**'yı (ortaçağ düşünürlerince toprak, su, ateş ve hava gibi dört elemandan daha büyük önem taşıdığı kabul edilen elemanı,) yansıtması; yatay ama yukarı doğru dönmüş yapraklarıyla suların yüzeyinde duran lotus çiçeğinin Buda'nın tahtı olarak görülmesi ya da şimdi zambak diye bildiğimiz çiçeğin üç yaprağının Üçlü Teslis'le bağının kurulması gibi örnekler verilebilir. Böylesi durumlarda her çiçekle ilgili olan sembolizme uzmanlaşmış bir sembolizm denebilir ki, çiçeğin güzelliğinin bununla sadece tesadüfi bir bağı vardır. Halbuki burada, çiçeklerin daha az uzmanlaşmış görünümüyle gelen o genel sembolizmle ve bunun çoğu kez yalnızca bireysel ya da toplumsal zevk sorunu olarak görülen olguyla olan bağıntısı ile ilgilenmekteyiz.

Çiçeklerin genel sembolizminde sık sık göz ardı edilen bir boyut ta şudur: herkesin bildiği gibi, çiçeklerin işlevi her şeyden önce bitkilerin cinsel üremeleri ile ilgilidir. Çoğunlukla da çiçeğin en beğendiğimiz bölümleri, örneğin taç yaprakları, en ince önem taşıyan özelliklerle bağlantılı ikincil derecede önemli özelliklerdir. Bu gösteri daha hayati, yapısal ve besleyici organların üzerinde neşeli bir ilgisizlikle sanki bir resm-i geçit yapmakta ve bizim için çiçeğin en çekici olan bölümünü oluşturmaktadır. Bu yolla çiçekler yaşayan herhangi başka bir organizmadan daha bütünsel ve kusursuz olmak üzere, cinsel işlevin doğuştan masumluk, güzellik ve kendinden habersizliğini örneklemektedir. Bir sembol olarak ve yaratılış Eylemi'nin sürekli bir tekrarı gibi, bu işlev özünde kutsaldır; ama saflığını ve temizliğini yitirmiş,

düşmüş ve hiç bir şekilde bunları yeniden kazanamayacak olan insan tarafından kirletilmiş ve adi bir biçimde kullanılmıştır. Bütün toplumlarda cinsel işlevin etrafında yer alan geleneksel kısıtlamalar ve tabular bu gibi gerçekler dolayısıyla konulmuştur. Bu özellikle şu günlerde birçok kişiye katı, yararsız ya da psikolojik olarak sağlıksız gözükebilir, ama bunlar yalnızca seviyesi düşmüş insanın şimdiki ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda ve herşeyden önce onun ruhunun geleceğini güven altına almak için uyarlanmıştır. Bu son nokta ,acilen cevap aranan bir soru haline gelmiş olan bu konunun çağdaş tartışmalarda hemen hiç bir rol oynamamaktadır, oysa son derece önemli ve diğer tüm üzerinde düşünülenlerden daha ağırlıklı bir noktadır. Özgür irade gibi bir nimet karşılığında, bizden Tanrı'nın yasalarına bilinçli bir tabi olma beklenmektedir. Kusursuz ama bilinçsiz bir boyun eğişteki güzelliği yansıtan çiçekler, hayatlarındaki boyun eğişleri bilinçli olanları sonsuzlukta neyin beklediğine dair birer semboldür.

Çiçeklere ait bir güzelliğin her görünümü bir dereceye kadar tek ve karşılaştırılamaz olma özelliğini taşır. Yabani bir gül, bir beyaz zambak, erken açan bir lale, her yerde rastlanabilecek yabani bir çuha çiçeği, çoğu çiğdem türleri, zambak türleri, inci çiçeği, yabani bir kiraz ya da elma (bu sonuncusu gerçekten yabani biçimiyle artık pek azalmıştır), **Parnas'ın Yeşilliği**... Ama neden bu listeyi daha fazla uzatmalı? Liste hiç bitmeyebilir; ama en azından İngiltere'de açık havada yetiştirilebilen ve yabani olarak yetişen çiçekleri ele alarak sınırlama getirilebilir. Çiçeklerden her biri diğerine benzemeyen bir biçimde adlandırılmıştır ve onları birbiriyle karşılaştırmaya kalkmak boşunadır. Yazar burada sözü geçen çiçeklerin

seçiminde kendi bireysel tercihlerinin büyük rol oynadığının iyice farkındadır, ama bu tercihler büyük önem taşımaz. Bazı okuyucular bir bölümünü ayıklamak, bazıları da listeye ek yapmak isteyebilir; ama bu da, sözü edilen bitkinin kendine has, karşılaştırılamayacak ya da «bu dünyanın dışından» bir güzellik içermesi şartıyla ,bir önem taşımaz. Aynı zamanda daha birçok, göze daha az çarpan ama yakından dikkatlice incelendiğinde, otlar ve sazlıklar da dahil olmak üzere listeye katabileceğimiz çiçekler de vardır ki, bunlarda biçimsel güzellik rengin nisbeten aynı şekilde dağılmış olmasındadır. Ve yine diğerlerini kavrayan ya da onlara arka plan oluşturan ve böylelikle daha çarpıcı olan arkadaşlarının güzelliğini ön plana çıkaran birçok çiçek vardır; örneğin maydanozgiller ,yoncalar, samanlar gibi. Bu, çok çeşitli ve sonsuz denecek kadar farklı derecelerdeki kusursuzluğu gösteren bir resimdir ki, mükemmelliğin bazı çeşitlerini başkasıyla karşılaştırmak gerçekten de imkânsızdır. «Kusursuzluk» sözcüğünü bu şekilde kullanmak yanlış değildir, ama yine de sözcüğün dar anlamında kusursuzluk bir mutlaklık ifade eder ve böylelikle sınırlanamaz. Fakat burada dünyadan sözediyoruz ve dünya da tüm olarak böyledir; kusursuzluğun kusurlu olanda kendini göstermesi, mutlak olanın göreli olanda ortaya çıkması gibi, dünyanın her parçası bütünün aynalarıdır. Dünyanın çelişkilerle dolu, gizemli ve şaşırtıcı karakteri ,herhangi diğer bir özellikte olduğu kadar açıkça, onun çiçeklerle donanmasındaki zevk, incelik ve çömertlikle yansımaktadır.

Bir bahçıvan ya da botanist şimdiye kadar sözü edilen çiçeklerin hep tür olarak varolduğuna; yani bu ya da şu ülkede yabani bitki olarak rastlanan, ekim

işlemleri sırasında oluşturulan sayısız melez cinslerin ya da çeşitlerin ve «ekin» diye adlandırılanın dışında bitki türleri olduğuna dikkat etmiş olabilirler. Bu ekinler ,çiçeklerin, biçimleriyle daha çarpıcı olanlarını seçmek ve dolayısı ile çiçeklerden alınan zevki genişletmek için bilinçli bir çabanın sonucudur. Bu çaba aynı zamanda çiçek eken ya da satın alan kişiye yalnızca yabani türlerin sağlayabileceğinden çok daha fazla seçenek sunabilmek içindir. Bu ekinler yaygın olarak «ıslah edilmiş» türler olarak adlandırılmaktadır; belki de en iyi bilinen ve en eski «ıslah» yöntemi, «çift» çiçek denilen bir çeşitle sonuçlanan, taç yaprakları çoğaltma yöntemidir. Böyle çift çiçekler ya da görülmedik büyüklükte ve parlaklıktaki çiçekler, normal dışı diğer oluşumların yanısıra, zaman zaman doğada da görülmektedir ve birçok ekinin gelişimi böyle «olağandışılıkların» seçilmesi ve bunların yoğun bakım şartları altında vurgulanması sayesinde olmuştur. Herkesçe bilindiği üzere, Darwin'in doğal ayıklama teorisi, çoğunlukla büyük değişikliklerle sonuçlanan bu yapay seçim imkânını dile getirmektedir.

Yabani çiçeklerin güzelliğinin açıklaması ne olursa olsun, çiçek ekimi yoluyla getirilen değişikliklerin arkasında bilinçli bir amaç yattığı konusunda şüphe yoktur; bu, doğal olarak, insanoğlunun isteklerinin doyurulmasıdır. Bu istekler ,ne hiç bir zaman bugünkü kadar hırs yüklü olmuş, ne de bunları doyurma işlemi bugünkü kadar kolay elde edilebilir olmuştur. Yenilik, sansasyon yaratma ve niceliğe(sayıca ve büyüklük olarak nicelik) duyulan istek çeşitleri artırma ve hızla yayma gibi yeni yöntemlerle karşılanmaktadır. O zaman sorulacak soru çiçek üreticilerinin geçmişteki ve şimdiki çalışmalarının so-

nuçlarının hangi anlamda ve ne dereceye kadar «ıslah» olarak tanıtılabileceği; ya da, diğer bir deyişle, bunların gençlde iyi bir zevkin göstergesi olup olmadıklarıdır. Bu çalışmalar uzun zamandır yerleşmiş bulunan bazı gözde çiçekler yaratmıştır; çift güller ve pembeler, geliştirilmiş vadi zambağı, sonsuz çeşitlilikteki hercai menekşeler, çuha çiçekleri ve çeşitleri ,çift **paeoniler,** krizantemler ve yıldız çiçekleri, küpe çiçekleri ve sardunyalar, laleler, zambaklar ve diğerleri. Bunlardan bir bölümüne, sonsuz parlaklık ve çekiciliğe sahip olduklarından hemen her bahçede rastlanabilir. Fakat bunlar, daha yakın zamanlarda, bize çiçeklerin çarpıcı renklerini, dev boyutlarını ve heyecan verici etkisini anlatmak için dili sonuna dek zorlayan sayısız tanıtma kataloglarında sunulan çok sayıda yeni üretilmiş çeşitler tarafından tehdit edilmektedir. Bu heyecan verici yeniliklerin bazılarının güzel olduğunu ,hatta zaman zaman çok güzel olduğunu inkâr etmeden, yine de birçok durumda kazanılandan daha çoğunun **kaybedilmiş olduğunu belirtmek** te gereklidir. Yeni çok-çiçek-veren güllerin isimlerini yalanlamasalar da, bunlardan birçoğu bir biçime sahip olmaktan uzak ve çoğu kez inanılmaz derecede çiğ renklerdedir; bu yeni güllerden bir öbek gerçekten de çok çarpıcı bir etki yapmaktadır, ama bunun dışında fazla bir şey yoktur; en son üretilen glayör de aynı kusurları göstermektedir; yeni nergisler yapay çiçeklere benzemektedirler ki, bir bakıma da zaten öyledirler; çiçeklerin arasında en gizemli zerafeti taşıyan siklamenler çok büyük, bozulmuş ve hatta dalgalı bir hale getirilmiş; laleler korkunç büyüklükte ve hantal yapılmış, çuha çiçeği dev gibi, bazen kıvrımlı ve hatta pembe renkli olarak üretilmiş ve böylelikle tüm o karakteristik düzenliliğini yitir-

miştir; benzer niteliklere sahip olan soylu sardunyalar da aynı akibete uğramışlardır. Çiçeğin bir sardunya, bir petunya ya da bir amber çiçeği olup olmadığını anlamak için yapraklarına bakmak gerekmektedir. Hezarenler ve çeşitleri, olan Clarkialar ile godetialar o kendilerine has biçimsel zerafet ve belirliliği yitirerek, renkli ve kıvrık kağıtlardan yapılmış katı sütunlara benzemişlerdir. Kısaca, genel eğilim, gösterişin zerafetle, çiğliğin gizemlilikle, süslülüğün güzellikle, niceliğin nitelikle yer değiştirmesine doğrudur. İnsanlar bir çiçeğe bakmak yerine onun belirgin bir şekilde gözlerine çarpmasını istiyor gibidirler. Kokunun gösterişli oluşa feda edilmesi genellikle üzüntü yaratsa da, aynı yaygınlıkla kaçınılmaz olarak kabul edilmektedir.

Bahçe çiçeklerine yapılanlar hakkında yukarıda öne sürülen görüşler oldukça yaygın olsa da bu görüşlerin sahipleri azınlıkta kalmışlardır. «Islah edilmiş» türler bütün olarak bakıldığında çok daha yaygındır ve bir yetiştiricinin bunları üretmeye kalkışması da bu nedenledir. «Bayağı» (vulgar) sözcüğü aslında «popüler» anlamındadır ve daha aşağılayıcı anlamıyla çoğunluğun kaçınılmaz olan ve olacak zevki demektir. Daha önce ‚güzelliğin ne olduğu veri olarak alındığında, zevk ölçüsünün hiç bir zaman bütünüyle değişken olamayacağını, (herhangi bir durumda zevklerin kabul edilmesinde bireysel ve toplumsal özgürlükler önemli rol oynasalar dal daha önce görmüştük. Bu ölçüler yalnız ve yalnız insani tepkilere bağlı olarak tanımlanamazlar; kesin ölçü ise sadece sembolizm alanında aranabilir, çünkü yalnızca onların sembolizmi sayesinde bu dünyaya ait olgular bizi Mutlak olana götürebilir. Şimdi burada doğal olanın sembolizminin her zaman yapay olan-

dan daha dolaysız olduğu, ama yine de bunu her zaman yapayın —bütünü ya da bir parçası insan tarafından yapılmış olan anlamında— her türlü şartlar altında doğal olanın karşısında reddedilmesini gerektirmez, çünkü insana yetenekleri ve güçleri boşuna verilmemiştir. Doğal olan yine de kökenine daha yakındır ve onun kökeni her şeyin de Kökeni'dir; insanın çalışması ve özellikle doğal olana müdahale etmesi, büyük ölçüde kendi istek ve hayallerini gerçekleştirmek amacına yöneldikçe, bu kökeni unutmaya eğilimlidir. Bu unutkanlık insanın kendi sözde özgünlüğünden ve «yaratıcılığı»ndan giderek daha fazla gurur duymasıyla büyük bir boyuta ulaşmıştır, oysa hiç bir insan bir şey yaratamaz; olsa olsa elinde hazır bulunan kaynaklarla oyanayarak, bunları kendi yararı ve rahatlığı doğrultusunda yeniden düzenler. Yine de, insan bu kaynakların ve bunların kökeninin kendi kökeni de olduğu gerçeğinin izini kaybetmediği sürece —ki bu birçok diğer şey arasında onun alçak gönüllülüğünü yitirmediğini gösterir— onun çalışması meşru olabilir. O zaman, bir noktaya kadar, canlı varlıklardaki potansiyellerin amaçlı olarak yeniden düzenlenmesi, bunların teşvik edilmesi ya da bastırılması —örneğin çiçek veren bitkilerde olduğu gibi— çok büyük bir bedel ödetmeden belli bir zenginleşmeye yol açabilir; fakat bu zenginleşme niceliksel, kaybedilen ise niteliksel özelliktedir. Kaçınılmaz olarak öyle bir noktaya erişilmektedir ki, denge bozulmakta ve oradan itibaren yanlış eğilimler birbirini güçlendirerek artmakta böylelikle de kayıplar kazanılanları aşmakla kalmayıp, kazanılanlar bile yeterince doyurucu olamamaktadır. Sonuçta bunlar niceliksel kusursuzluk bağlamında giderek daha fazla bedeli olan başka kazanımlarla sürekli yer değiştirir

bir duruma gelmişlerdir. Bütün bunlar büyük ölçülerdeki makinalaşmış faaliyetleri standartlaşma ve reklamcılığı beraberinde getiren ticaretin ortaya çıkışı ile daha da körüklenmiştir. Sonuç olarak, o, gerçek anlamda zevki yöneten bir diktatör haline gelmiştir.

Durum böyleyse, kişi daha önceki yıllarda üretilen ıslah edilmiş çeşitlerin neden genel olarak sonradan yetiştirilenlere göre nitelik olarak daha üstün olduğunu anlayabilir. O modası geçmiş güller, küçük ve büyük karanfiller, çiftli şebboylar ve daha başka eski gözde çiçekler fazla gelişmiş oldukları için yapay olsalar da, yine de hala biraz «bu dünyaya ait»tirler, çuha çiçekleri, laleler ve menekşeler de öyledir; çok gösterişli olmalarına rağmen güzellikleri gizemli ve ince bir güzelliktir. Aynı şey birçok dekoratif Japon kirazları, akça ağacı, ve paeoniler için de geçerlidir. Herşeye karşın bu az çok eski ürünlerde ve onları takiben üretilen, nisbeten daha seviyeli bitkilerde yansıyan zenginleşme hemen her zaman niceliksel ve heyecan verici bir bağlamdadır, bunu izleyen yoksullaşma ise her zaman niteliksel ve sembolik bağlamda ortaya çıkmaktadır. Böylece günün baskın eğilimlerinin nasıl çiçekler dünyasına da yansıdığı görülebilir, bu sefer etkilenme sırası çiçeklerle ilgili kültürümüzdedir. Eğer bu eğilimler bu alana herhangi başka bir görsel estetik alanın herhangi bir bölümüne göre —özellikle resim ve heykel— daha az yansıyorsa bu, kullanılan maddenin yaşamını sürdürmesi gereken canlı bir bitki olması nedeniyledir. Çünkü ne de olsa, yaşamayı sürdüren bir varlık tüm doğal karakteristiklerini hiç bir zaman yitirmez.

Bahçe ile uğraşanlara sunulan giderek büyüyen yeni ürünler zinciri, bu ülkeye dünyanın her yerin-

den son yüz yılda getirilmiş çok sayıda yabancı türlerdir. Bunlardan birkaçı bahçelerimize daha önce getirilen laleler, leylaklar, **paeoniler** ve güller gibi temelli olarak ve diğerleri kadar değer verilerek yerleşmişlerdir. **İburnum franrans,** soylu zambak, mavi gelincik ve bazı yeni açelya tipleri gibi en yaygın biçimde yetiştirilenlerden birkaçı olmasaydı daha yoksul olacak gibiyizdir. Toplam olarak yüzlerce hatta binlerce egzotik çiçek türü, meraklılar tarafından üretilmektedir. Melezleştiriciler bu türleri, özellikle de zambakları geliştirmek için çok sıkı çalışmaktalar. Britanya Adaları'nda dünyanın herhangi bir başka bölgesine göre çok daha fazla çeşitlilikte bitki yetiştirilebileceği söylenir ve bu pek de yanlış sayılmaz. Bitki kültürü bağlamında konuşursak, bu adalarda gerçekten de muhteşem bir zenginlik vardır; bu bolluk içerisinde seçme zorluğu ve karmaşa oluşsa da, zararsız türdendir. Fakat olay bütünüyle, nisbeten kısıtlı ve yapay olan bitki kültürü alanıyla sınırlıdır ve bu haliyle de modern yaşamın dayattığı, çiçeklerin tükenmesi karşısında ödenen hiç te iyi bir bedel değildir.

Barınma amacıyla, endüstriyel ya da tatil amacıyla oluşan toprak talebi, çiftliklerde ve başka yerlerde kimyasal yabani ot kontrolü uygulaması, kırsal kesimin eldeğmemiş doğaya özlem duyan, ama onun yaşayan varlığıyla uyumsuz motorize olmuş bir alttabaka tarafından işgal edilmesi, bu ve bunun gibi etkenler hem nitelik, hem de çeşit olarak yabani çiçeklerin şaşırtıcı bir hızla tükenmesine yol açmaktadırdır. «Doğal rezerveler»in yaratılması olumlu olsa da, değerli bazı mirasları korumak üzere harcanan tüm diğer çabalara benzer olarak, o mirası yeniden oluşturamaz. Yalnızca onu bir müzede ,artık yaşama-

yan bir örnek olarak koruyabilir; tabii bu da hiç yoktan iyidir.

Sadece eldeğmemiş doğaya duyulan özlem değil, aynı zamanda bugün sıkça rastlanan, çiçeklere duyulan hayranlık ta, endüstrileşmiş bir toplumun hemen hemen bütün ürünleri ile birlikte gelen çirkinlik karşısında bilinçsiz bir tepkidir; bu çirkinliğin kendisi de onu oluşturan nefret dolu düşünme tarzının bir işaretidir. Eğer modern bir şehir, sakinlerinin gerçek ihtiyaçları ve gelecekleri ile uyumlu olsaydı, insanlar her fırsatta ve genellikle büyük ve uzun süren rahatsızlık ve sıkıntı pahasına şehirden uzaklaşıp kıra ya da deniz kenarına gitmek yerine, şehir yaşamını sever ve onu ararlardı. Yine de onlar dışarı çıktıklarında bile şehir yaşamını beraberlerinde götürmeden yapamazlar; araba, radyo, gazeteler, karton kutular; ve bunu yaparken tam da o aradıkları şeyi yıkmaktadırlar. Bir de, en son tahlilde hiçbir şeyde Tanrı ile birleşmek kadar doğal bir güzellik olmadığını bilselerdi! Aslında çiçek hayranının da gerçekte aradığı budur ve eğer bundan haberi olsaydı, çiçeklerin «ıslahı» konusunda şimdi olduğu kadar istekli olmayacak, onları benimsemek, onlara hayran kalmak ve belki de onları anlamak için daha hazır olacaktı.

Birkaç özenle korunan yer dışında, az bulunan birçok çiçeğimizin, örneğin rüzgar çiçeği, zambak türleri ve çeşitli orkidelerin yokoluşuna asıl üzülen ve bunun farkına varanlar sadece bazı araştırmacı botanikçiler ve Doğayı Koruma Dernekleridir. Herkesçe görülebilen bir şey ise düğün-çiçeklerinin, danagözü papatyalarının ,yabani sümbüllerin, çuha çiçeklerinin, taşkıran çiçeklerinin, yabani nergislerin, kısacası, daha önceleri topraklarımızı süsleyen hemen

herşeyde azalma olduğudur. Buna benzer bir biçimde, ekilip biçilen alanlardaki yabani otlar konusu vardır. Yabani otlar zararlı ve çirkin olmasından ötürü yok edilebilir ama gelincik, altıncık, karamuk, gündüz sefası ve peygamber çiçeği ekinlere zararlı olsalar da, haklı olarak beğeni toplamışlardır. Eski ekip biçme yöntemleri sayesinde az çok kontrol altına alınabilseler de yokedilemiyorlardı, oysa modern yöntemler çok daha geniş kapsamlıdır. Bu yabani otlar tarladaki diğer sayıca çok daha fazla, ama görünüşte daha az çekici olan yandaşlarıyla birlikte henüz ortadan silinmemişlerdir, ama eğer modern kimyasal yöntemler sürdürülür ve birkaç yıl içerisinde daha da geliştirilirse sonunda bu zararlı otlar gerçek anlamda yokedilebilecektir. O zaman, yalnızca finansal maliyet bağlamında, ürünler çok daha ucuza üretilebilecektir.

Aynı doğrultudaki en son gelişme plastik çiçeklerin keşfidir. Modern yöntemler yoluyla doğal ya da ekilmiş çiçeklerin en göz alıcı biçim ve renkleri çok yakın bir şekilde taklit edilmektedir; bu özellikle zambaklara uygulanmaktadır. Eğer geniş dekoratif kullanım özellikleri çiçeklerin değerini biçmek için tek ölçü olsaydı, uygun olan durumlarda plastik çiçeklerin kullanılmasına karşı çıkmanın hiç bir akla yatkın açıklaması olmazdı. Bu çiçekler sonsuza dek yaşarlar, onları canlı tutmak için suya gerek yoktur, yıkanabilir ve kullanılmadıkları zaman paketlenip kaldırılabilirler ve gerçek çiçeklerle alakalı olan her tür sıkıntı ve masrafı ortadan kaldırırlar. Geçmişte yapay çiçekler tam da böyle bilinir ve başka birşeymiş gibi tanıtılmazlardı; bunlar çoğu kez gerçek sanat ürünleriydi; Uzak Doğu'da deniz kabuklarından yapılan ve aldatmadan çekici olabilen çok ince ve al-

çakgönüllü bir dekoratif sanat biçimi ile yaratılan çiçekler buna örnektir. Plastik çiçekleri çekilmez kılan onlardaki aldatıcılık özelliğidir. Bu çiçekler Tanrı'nın işlerinin bütünüyle insanın işleriyle yer değiştirmesinin sağlanması, gerçeğin giderek görüntü tarafından belirsizleştirilmesi, sahte ama akla yatkın gözükenin, gerçek ama dolaysız olana tercih edilmesi, ölümün giderek daha da iyi biçimde hayat rolünü oynayabilmesi çabasını temsil ederler. Onlar bir cesedin yüzündeki donmuş bir gülümseme gibidir. Bunların kiliselerde gerçek çiçekler yerine kullanılması ise kutsallığı bozmaktan başka bir şeye yaramaz; herhangi başka bir yerde kullanılmaları ise yalnızca ve basitçe zevksizlik göstergesidir ve ancak bu kadar bir önem taşır.

Bu çiçeklerdeki dayanıklılığa tam karşıt olan birşey varsa o da gerçek çiçeklerin faniliğidir. Bu dünyadaki sayılamayacak kadar çok çeşitli güzellikler içerisinde en yaygın ve en saf, aynı zamanda da en az dayanıklı olan, çiçeklerin güzelliğidir. Gördüğümüz gibi onlardaki bu fanilik, güzelliklerinin ortaya konulduğu maddi biçimlere aittir ve salt güzellikten kaynaklanan bir fanilik değildir; bu biçimler sürekli ve ritmik olarak yinelenirler. Bu yılın yabani gülü geçen yılkinin aynısı değildir, ama güzellik aynıdır ;niteliği ebedidir, fakat yalnızca maddi biçimlerde tezahürü fanilik taşır. Tüm formların ölüp ritmik olarak yeniden dirilmesi konusu, dünyadaki bütün kutsal metinlerde işlenmiştir. Varoluş sonsuzluğa yalnızca kendi taşıdığı nitelikleri yoluyla değil, aynı zamanda kendi ritimleri sayesinde de bağlanır. Öyle ki, bu ritimler zamanın, geriye dönüşü olmayan o yok edici özelliğini telafi ederler. Bu, bir telin tekrarlanan ve birbirinin aynı olan titreşimleri aracılı-

ğıyla tek bir müzik notasını oluşturmasında açıkça sezinlenebilir; bunun uzantısı olarak ta belki «kürelerin müziği» hakkında birşeyler öğrenebiliriz ki, bu müzik tüm varlığın ritimlerinin bir tek şükran şarkısında birleşmesinden doğar.

Uzak Doğu'dan birçok bitkiyi tanıtan, Reginald Farrer adında ünlü bir çiçek yetiştiricisi, **Gökkuşağı Köprüsü (The Rainbow Bridge)** adlı kitabında (s. 225) şöyle yazar :

> «Ve eğer bugünlerde (1918) her yerde etrafımızda dönüp dolaşan acılı sarsılışlar arasında, güzellik ve çiçekler üzerine tüm bu laf kalabalığının işe yaramaz bir gevezelik olduğunu söylerseniz ,size yanıldığınızı ve bakış açınızın doğru olmadığını söylemek zorundayım. Fani hanedanlar kısa süreli şeylerdir, fakat güzellik onu geçici olarak taşıyan beden, yarın dökülebilecek bir taç yaprak bile olsa yokedilemez ve sonsuzdur. Savaşlar ve üzüntüler insanın yolunun üzerindeki gölgelerden ibarettir; her yeni savaş ya da üzüntü herşeyin sonu gibi gözükür, ama insan sürekli olarak bu engeli atlar ve ileri gider, giderken de yaşamının tüm ümit ve neşesinde biçimlenen o ölümsüz güzellik düşüncesi ile coşar, bundan ,ilham ve güç alır. **Silahın karıştığı yerde çiçekler susar** sözü doğru değildir; tam tersine, geleceğimizdeki tüm çarpıklıklar arasında bizim yaşamımızı sürdürmemiz ve sağlığımız, her zaman olduğundan daha fazla dini ölçüt ve yasalar üzerinden yükselen sese kulak kabartmamıza ve hayattaki küçük sessiz şeylere ,kaybolup ortaya çıkan ama her zaman varolan şeylere, yani insanın hayatını felakete çevirdiği şu yerde Tanrı'nın hiç sönmeyen ışıklarına sarılmamıza bağlıdır.»

Çiçeklerin faniliği, üzüntüye yol açacak bir konu değildir; çünkü onların tekrar tekrar yeşermesi, ay-

nı zamanda bizi çok hoşnut eden o niteliklerin değişmezliğinin de bir garantisidir. Öyleyse plastik çiçekler iki kez yenilgiye uğramaktadırlar. Bu yenilgi şimdiye dek onların lehine sayılan bazı karakteristikler yoluyla ,yani gerçek çiçeklere bu kadar yakından benzemeleri ve solmamaları gibi iki özellik bağlamında ortaya çıkmaktadır.

O zaman çiçeklerden sadece o yalın, dolaysız ve kendinden habersiz olarak sağladıkları zevki almaya çalışmak yerine, bunun tam tersi olarak, onları felsefeleştirebilmeye ve yansıttıkları sembolizm üzerinde düşünerek onlardan birşey öğrenmeye çabalamak gerekmez mi? Gerçekten de öyle; çünkü çiçeklerdeki sembolizm aracılığıyla gösterilebilecek olan gerçeğin kendisi de güzelliğin kavranması gibi yalnızca dolaysız bir bakışla kavranabilir; sadece zihnin çözümleyici ve hayal edici güçleri ile ona ulaşılamaz ve herhangi bir formüle sığdırılamaz. Öyleyse sembolizm ve yansımayı kavrayış hiç te yararsız değildir, ama kendi başına o, bizim çiçeklerden aldığımız o doğal zevkte somutlaşan gerçeğin dolaysız kavranmasını ne yaratabilir, ne de onun yerine geçebilir.

Bir gün, Buda'nın öğrencileri onun vereceği bir vaazı dinlemek üzere toplanırlar. Ama o tek kelime bile etmez; bunun yerine yere eğilip, bir çiçek koparır ve bunu görmeleri için onlara doğru tutar. Bütün o topluluk içerisinde, sadece bir kişi gülümseyişiyle onun ne demek istediğini anladığını belli eder.

VIII. BÖLÜM
YAŞLILIK

Otuz yaşına ulaşmış bir kimse artık önünde kalan yol açısından yaşlı demektir. Yaşamının büyük bölümünün değiştirilemez bir biçimde geçmişte kalmadığı yolunda düşünmeye ve böyle davranmaya ne kadar çalışırsa çalışsın (ki bu tavır gerçekle yüzleşmekten kaçmak demektir), bu gerçek kendini kaçınılmaz olarak zihinsel ve fiziksel güçlerdeki kayıplar aracılığıyla o kişiye dayatacaktır. Eğer insanın bütün değeri onun fiziksel ve zihinsel güçlerinde yatsaydı, yaşlılık bunların tümüyle yokoluşuyla biten bir gerileyişten başka birşey olmayacaktı ve o zaman kişinin kendisi için yapabileceği en iyi şey, kaçınılmaz olanı kendi kendine bile kabullenmeyi olabildiğince geciktirmek, toplumun kişi için yapabileceği en iyi şey ise, bu kaçınılmaz olanı olabildiğince ertelemek ve aynı zamanda bu inişi elden geldiğince rahat geçirtmeye çalışmaktır. Şunu bir an önce söylemeliyiz ki, insanın fiziksel ve zihinsel güçleri nasıl dünya üzerinde bir değere ve yere sahipse, sözü geçen kişisel ve toplumsal tepkiler de bir değer ve yere sahiptir. Bunlar mümkün olan tek tepki değildir, ama çağdaş tepkilerdir ve hemen hemen diğer bütün tepkileri dışlamak durumundadırlar; tepkiler küçüm-

senmemeli, ama tamamlanmamış ve eksik oldukları da bilinmelidir. Gerçekten de hayat ve ölümle ilgili o en eski soruyu yanıtlamakta katkıları olduğunu iddia etmemektedirler; zaten bu nedenledir ki, kendiliklerinden tatmin edici olmaktan uzak bir duruma düşmektedirler. Doğum ,yaşam ve ölüm birbirinden ayrılamaz; doğumun ve yaşamın önemi, eğer doyurucu bir yanıta ulaşmak ümit ediliyorsa, ölümden ayrı olarak düşünülmemelidir. Hayatı bir olaylar dizisi olarak ele alıp, bu arada onunla sıkı bağlar içerisinde olan ölüm olayını elden geldiğince bir kenara bırakmak yalnızca gerçekçi olmayan bir tavır demektir. Diğer bir deyişle, ölümü anlamadan hayatı anlamak imkânsızdır. Yaşlılık bu ikisinin arasında bir yerde durmakta ve bu konumuna göre kavranılmayı beklemektedir. Ölüm geldiğinde kabul edilmelidir ve eğer ölüm doğru anlaşılmışsa bu kabul ediş olumlu ve verimli olabilir; ama eğer yanlış anlaşılmışsa bu kabul ediş olumsuz ve hatta üzücü olacak, hiç bir verimli yanı kalmayacaktır.

Şu günlerde, yaşlılık ve ölüm, hayattan zevk alışımızı aksatan en büyük ve en kaçınılmaz talihsizlikler gibi görülmektedir; öyleyse bunları kabul etmek olumsuz ve üzücüdür. Toplumun maddi ve bilimsel kaynaklarının önemli bir bölümü yaşlılığın getirdiği bazı yetersizlikleri azaltmak ve ölümü ertelemek uğruna harcanmaktadır. Bugün henüz bize ulaşamayacak gibi gözükse, hatta ufukta bile gözükmese de, ölümün sonsuz olarak ertelenmesi, bilimin en son zaferini yaratabilecek bir ideal olarak söz konusu edilmektedir. Halbuki, bu tavrın nüfus fazlalığı hakkındaki şiddetli kaygılarla ve küçük çocukların sahip olduğu özelliklere giderek daha büyük önem verme davranışıyla tutarlı olduğunu söylemek

mümkün değildir. (Kaç kişi belli bir oranda küçük çocuğun olmadığı bir hayatın yaşanmaya değmeyeceğini söyleyebilir?) Ama bu modern toplumun tutarsızlık gösteren birçok özelliğinden ve karşı karşıya kaldığı birçok içinden çıkılmaz düğümden sadece biridir. Yaşlılara duyulan saygının, yerini acıma duygusuna bırakmasının yanısıra yaşlılık ve ölüm korkusu da şu sıralar çok geçerli olan gençliğin aşırı bir değere layık görülmesi ile yakından ilintilidir. Gençlik ümidi temsil etmektedir; gerçekten de çok nadir olarak gençlik herhangi bir kazanılmış ve başarılmış şeyi ifade etmektedir; öyleyse buna göre değerlendirilmeli ve davranılmalıdır.

Eğer tamamlanmış bireysel bir yaşam başarıdan yoksunsa, o hayat boşuna harcanmış demektir. Ve eğer dünya bu haliyle en üstün ve tek gerçek olarak kabul ediliyor ve dolayısıyla ölüm tam bir yokoluş olarak anlaşılıyorsa, bireyin başarıları ancak onun eylemler dünyasında bıraktığı belirgin, kalıcı etkiler yoluyla gerçekleşebilir. Artık onun bu dünyada bir iz bırakmış olduğundan ya da kendi için bir nam yaptığından ya da evvelce tek otun büyüdüğü yerlerde iki otun büyümesine neden olduğundan sözedilebilir. Böyle bir başarıya doğru bir iştiyak ise kendiliğinden değersiz bir şey değildir, ama daha yüksek herhangi bir hedef onun önüne konulmadığında, kendi başına ruhun en derin ihtiyaçlarını doğuramaz; çünkü herkes içinden, ister bir dinsel öğreti, ister bilim, ister ikisinin birden aracılığıyla olsun, insanoğlunun tüm çalışmalarının «dünyanın sonu» denilebilecek bir noktada tüm kaybolmuş uygarlıklarda yaşandığı gibi er ya da geç yokolacağını bilmektedir. Bazı insanlar, kendilerini, modern uygarlığın bu düzenin getirdiği felaketlere karşı bağı-

şıklık kazanmak için böyle bir çıkış yoluna ihtiyaç duyduğu düşüncesiyle teselli etmektedirler, ama uygarlığın şu günkü durumu bu inanca dair herhangi bir kanıt sağlamamaktadır. İçgüdüsel olarak geçici olanın gerçekten de geçici olduğunun farkındayız. Öyleyse tüm eylemlerin en dayanıklı ve kalıcı etkileri bile, küçük ya da büyük, iyi ya da kötü oluşuna bağlı olmadan, yıpranma durumundadır. İçimizden bunu biliriz, ama içgüdüsel olarak tepki gösteririz, çünkü nisbi bir kalıcılığa sahip olsa da, fani olana yönelmiş bir amaçla tatmin olamayız. Biz yıpranmaz ,sonsuz ve mutlak olanı ararız, çünkü bu bizim doğamızda vardır; böyle bir güdü ise evrenseldir ve temelsiz olamaz.

İnsanın kâinattaki yerine dair geleneksel bir bakış açısına göre böyle bir güdünün evrenselliğinin açıklanmasına ihtiyaç yoktur. Bilimsel insan, sözü edilen duruma getirdiği farklı bakış açısıyla, genellikle bu güdünün gerçekçi olmayan iyimser bir zan sorunu olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bu hiç te doyurucu olamayan ve hatta bilim dışı bir açıklamadır, çünkü bir yandan sorunu bir adım geriye itmekte, ama daha önemli olarak geleneksel düşünceyi sadece iyi bir gelecek için söz verişten öte, bütütüyle kabul eden herhangi biri dünyanın sonunun bir «yargılama» biçiminde ortaya çıkacağı beklentisini ;ve bu beklentinin en az bir yokoluş beklentisi kadar korkunç olduğunu da kabul etmek zorundadır. Gerçekten de hayal gücü olan herhangi bir insan için bu çok daha korkunçtur ve toplu bir yokoluşa inanış daha kolay bir çıkış yolu sağlamaktadır. Yokoluşa bu nedenden ötürü inanmayı yeğleyen insan sayısı çok da az olmasa gerektir; onlar fanilik olgusundan içgüdüsel olarak tatmin olmasalar da, ebe-

dilikle yüzyüze gelmek için de fazla düşünmeye istekli değillerdir. Ama gelenekselci bir kafa ebediyetle yüzyüze gelmeli ve onun sonuçlarını kabul etmelidir.

Sonsuzluğun anlamında, bizim dünyevi yaşantımızla bağıntılı olarak belirsiz bir gelecekte konumunu almış, ama aslında bundan çok daha geniş bir ufku kapsayan bir yargılamanın kaçınılmazlığını kabul ediş yatmaktadır. Bu anlamlar, evrenin ve insanın onun içindeki yerinin **sub specie aeternitatis** olarak, yani kısaca «ebediyetin açısından göründükleri şekliyle» belli bir manzarasını içermelidirler. Bu bakış açısı, sonsuzluğu aslında olduğu gibi her zaman varolan bir gerçeklik gibi algılamayan ve kafalarında şimdi olmayanın hiçbir zaman yer almadığı büyük bir çoğunluğa ulaşamamıştır. Bu çoğunluk tarafından ebedilik süreklilik ile karıştırılmaktadır. Oysa ebedilik, zaman-ötesi bir kavramken, süreklilik zaman içerisinde belirsiz bir zaman parçasını ifade eder. Yine de, yeterince geleneksel düşünebilen bir kişi için «sonsuzluğu içeren bakış açısı»na katılmak, geçmişin peygamber, veli ve ermişlerini diğer insanlardan ayıran bir farktır ve aynı zamanda onların insanların kalplerini harekete geçirebilmelerinin sırrı da bu gerçeklikte gizlidir. Zaten onlardaki bu güç iknâ yoluyla kullanılmaktan çok, tüm insanların içinde az çok gizli ya da bastırılmış halde bulunan; kendini fanilikten dolayı duyulan doyumsuzluk ve değişmeyene bir susamışlık olarak ortaya döken o dürtü ile direkt temasa geçebilme özelliğinde yatmaktadır. Böylece, sokaktaki insan için, yani, neredeyse her birimiz için, «ebediyetle yüz yüze gelmek» bir anlamda bu kişilerin rehberliğini kabul etmek demektir. Sonunda yine geleneğe dönmüş durumda-

yız; gelenek yaşamın bütün boyutlarını kapsamaktadır.

Geleneksel bakış açısından yaşlılık bir üstünlüktür ve ondaki özel potansiyelin değeri kabul edilir. Kendisine yaşlılık verilmiş olan bir birey, kendisinden dünyevi işlerin daha azının beklendiği, (gerçek ya da hayali olarak) daha az sorumluluk taşıyacağı bir döneme erişmiş demektir; bu, tutkuların daha az ısrarlı olduğu; sükûnet, sabır ve dalgınlığa daha kolay ulaşılabildiği; dünyadan ve onu seyretmekten çekilmenin doğal olduğu; ve böylece elde edilen şeylerin yüzeysellikten sıyrılıp bileşik, yoğun ve Tanrı'nın inayetiyle kutsanmış olduğu bir zamandır. Burada artık söz konusu olan manevi kazançlardır, dünyevi ve maddi kazançların zamanı geçmiştir. Manevi kazançlar ne herhangi bir insani standartla ölçülebilir, ne de gençlik ve olgunluk dönemindeki eylemlerin doğasına bağlıdır. Eğer ruh ,içerisinde herhangi bir manevi potansiyel taşıyorsa, yaşlılık dönemi bu potansiyelin güçlendirilmesi ve sağlamca yerleşmesi zamanıdır, böylece biçimler dünyasından göçüş anlamına gelen ölüm dediğimiz, kaçınılmaz dönüşüme ruh kendini hazırlar. Bu dönemi böylelikle değerlendiren bir ruh ,aslında yalnızca kendine fayda sağlamakla kalmaz, aynı zamanda dünyada kendi durumuna en uygun olan ve ister yaşlılar, ister gençler tarafından gerçekleştirilebilecek en vazgeçilmez insani işlevi yerine getirmektedir. Bu işlev sayesindedir ki, yaşlılar geleneksel bir toplumda hakettikleri yeri alırlar ve onların değerli oldukları kabul edilir. Modern ve ilerlemeci bir toplumda ise yaşlıların temel işlevi kabul edilmemekte ve dolayısıyla onlara hak ettikleri yer verilmemektedir.

«Ebediyetin bakış açısı»ndan ve giderek gelene-

ğin bakış açısından, sonuçta sadece ve sadece ruhun niteliği önem taşır. Bu nitelik ,bireyin dünyevi yaşamında ,canlı varlığı oluşturan maddi ya da zihinsel biçimlere dönüşmüş bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tüm diğer biçimlerde olduğu gibi, bu biçimler de geçicidir, ama onlara hayat veren nitelikler hiç te böyle değildir; böyle olmaları için bir neden yoktur, çünkü biçimi yokolsa da nitelik görüntüsünden bağımsız olarak, nasılsa öyledir ve öyle kalır. Bireyin biçimi yok olur, ama onun «niteliksel yapısı» şüphesiz ki bizim dünyamızı belirleyen şartlardan farklı şartlara dayanan ve dolayısıyla bizim tarafımızdan hayal edilemeyecek bir biçimler dünyasında yeniden ortaya çıkacaktır. Ama bunların hepsi kelimelerden ibarettir. Bazen, bir hakikat misallerle sözcüklerden daha kapsayıcı ve canlı olarak iletilebilir. Geleneksel anlamda «dönüşüm sahnesi»nin zaten çok eski bir dramatik sanat olan pandomim tarafından canlandırılmasının da böyle bir önemi vardır. Ama bu sahne, bugün, kapsadığı hakikatın yaygın olarak belirsizleştirilmesi sayesinde önemini yitirmiştir; öyleyse onun yerini geleneksel peri öyküleri gibi basit unsurlarına bırakışına şaşmamak gerekir. Dönüşüm sahnesinde sembolize edilen başka bir dünyaya geçiş, o dünyanın bakış açısından görüldüğünde yeni bir doğuştur. «Sonsuzluğun bakış açısından» doğum ve ölüm tektir ve yaşlılığın, dünyevi bakış açısından bir çöküş olarak algılanması her iki dünya için de geçersiz kalmaktadır.

O zaman, yaşlılığın getirdiği bazı yetersizlikleri telafi edebilmek amacıyla bugünlerde yaygın biçimde hem ilke olarak, hem de pratikte varolan tek çare olarak görülen dünyevi zevklere sarılmaya ne demeli? Böyle bir atmosferde yaşlılara yapılacak tek

şey, onlara acımaktır ki, onlar da herkes gibi acıma duygusuna hedef olmayı istememektedirler. Asıl hata, dönüşümlerine hazırlanmaları için kendilerine yaşlılık gibi bir fırsat verilmiş olanların kutsanmış olduğunu ve onlardaki bu kutsallığın bir bütün olarak topluma yansıyabileceğini göremeyen toplumdan kaynaklanmaktadır. Tabii ki, yalnız yaşlılar kutsanmış değildir. Başkaları da, gençlik ya da olgunluklarındaki manevi bir kazanç sayesinde veya gerçek anlamda fedakârlık gerektiren bir ölümle ödüllenmek suretiyle de kutsallığı hak edebilirler, ama olayın bu yönünü tartışmak bizi asıl konumuzdan uzaklaştıracaktır. Önemli olan nokta, yaşlılığın getirdiği fırsatları kaçırmamanın gerekliliğidir. Bundan ötürü, geleneksel uygarlıklarda, özellikle de Doğu'da, yaşlı insanların bakımı ne kadar fedakarlık gerektirirse gerektirsin üstlenilmesi gereken, her şeyden önce gelen bir görevdir. Bu görevi ihmal etmek ise derin bir utanca neden olmaktadır; yaşlı ana-babanın başka biri tarafından bakılması, korkunç bir şeydir. Ana-baba ve çocuk arasındaki doğal bağlar, çocuğu böyle bir bakımı üstlenebilecek en uygun insan kılmaktadır ,ama buna ek olarak ,o karşılıklı yakınlık esnasında ana-baba'nın durumundaki kutsallık çocuğa da yansımaktadır. Bu ideallerin, her vâk'ada, bütünüyle ya da kısmen gerçekleşmediği bir gerçektir; ama ilke ortadadır ve onun kullanıma sokulması için gereken mekanizmalar da kullanılmayı beklemektedir.

Bu tür düşünceler bugün geçerli olanlardan nasıl da uzaktadır! Aralarındaki karşıtlıklara ayrıntısıyla girmek çok uzun ve yorucu bir iş olurdu. Şimdi insanlar büyük oranda kamu ve özel emeklilik hakları sayesinde ,işlerinden giderek daha erken emekli

oluyorlar ve yeni tıbbi yöntemler sayesinde de ölümü erteleyebiliyorlar. İlerlemiş denilen uygarlıklar artık yaşlılıkla bir sorun olarak karşı karşıyadırlar; hatta «gerontoloji» denilen yeni bir tıp dalı bile ortaya çıkmıştır. Eğer nüfusun yüzde yirmisi ya da daha çoğu aşırı yaşlı ise ,bu insanlar kendilerine nasıl bakacaklardır? Sıkıntı ve işe yaramamak hissi nasıl altedilebilir? vb. Yaşlılığa modern bakış, yaşamın amacıyla ve insanın geleceğiyle ilgili olarak geleneksel toplumlarda geçerli olanlardan tamamıyle farklı varsayımlara dayanmaktadır. Yaşlılara eğer bugün değer veriliyorsa, bu onların yapmış oldukları ya da yapmış olduklarına inanılan şeylerden ötürüdür, şimdi içinde bulundukları durumdan (yaşlılıktan) ötürü değil; onların potansiyelinin artık tükenmiş olduğu varsayılır; tam da yaşlılığın kendisinden dolayı sahip olduğu potansiyel göz ardı edilir ve değer verilmez; eğer bu bir kutsanmışlık potansiyeli olarak kabul edilseydi bile, bunun ne kadar değerli addedileceği de merak konusudur. Çünkü, diğer tüm türevleri ve karşılaştırılabilir anlamlar içeren bütün diğer kelimelerle birlikte, «kutsallık» son derece bilimdışı bir sözcüktür. Bu dünyaya ait olmaması nedeniyle (ya da, insani bir boyutu da olduğundan bütünüyle bu dünyaya ait olmaması nedeniyle) doğası kesin olarak belirlenemez oysa kesinlikle —ya da bilimsel olarak— belirlenebilen herşey bu dünyaya aittir.

Kendilerine uzun bir ömür verilmiş olanlar için ölüm korkunç bir şey değildir. Onların sonunda dünyadan ayrılışları uzun bir sürecin zirvesi sayılabilir; aslında onların bu dünyadan fiziksel ve zihinsel olarak ayrılmaları zaman içerisinde, yavaş yavaş oluşmuş ve bu süreç boyunca giderek daha az «bu dünyaya ait» hale gelmişlerdir. Çok genç olanlar daha

bütünüyle bu dünyaya ait sayılmazken ,yaşlılar giderek daha az ait olma sürecindedirler. Allah'tan geldik ve Allah'a geri döneceğiz. Kendilerine yavaş bir geri dönüş fırsatı bağışlanmış olanlara bunu iyi değerlendirme imkânı verilebilir.

IX. BÖLÜM

«ALLAH İÇİN HERŞEY MÜMKÜNDÜR»

Uzay ve zamanda yayılmış olan kâinatın varlığı ve hem niteliksel, hem de niceliksel olarak kapsadıkları onun Tanrı tarafından yaratıldığının kanıtıdır. Tabii ki kişi bundan başka hiç birşeyin Tanrı'nın eseri olmadığına inanmakta serbesttir, çünkü bundan başka hiç birşey bizim için ulaşılabilir değildir. Kâinat, başlıcaları biçim, sayı, zaman, uzay ve kütle ya da enerji olan bazı belirli şartlarla yönetilir ve bizim yetilerimiz de bu şartlara uyum göstermişlerdir. Daha başka şartların var ya da mümkün olmadığı yolunda düşünmeyi seçerek, aslında olgusal ya da teorik olarak, insan algılayışının ve mantık güçlerinin kapsamı dışında hiç birşeyin olmadığını varsayıyoruz; ve bu da, düşünüldüğünde, insanın sınırlarını Tanrı'nın gücünün bir ölçüsü haline getirmesinden ötürü bir haksızlıktır. Aynı zamanda insan zihninin, onu kendi içsel ve belirgin sınırlılıklarının üzerine çıkaracak bir şeyin yardımı olmaksızın, kendisi de dahil olmak üzere bütün varolanı ve ayrıca bütün mümkün olanı anlaması (kavrayış ve anlayış gibi bir çift eylem biçiminde) mümkünmüş gibi davranmak ta şaşılacak bir saflık olur. Tanrı'nın kudreti, daha önce açıkça ifade ettiğimiz üzere, tüm mümkün

varolandan sonsuz biçimde ötededir; biz bırakalım mümkün olanı, şimdi varolanın bile sadece küçük bir oranını algılayabilmekteyiz.

Yukarıda biraz önce geçen «sonsuz olarak» sözcüğü dikkatsizce ve gelişi güzel kullanılmamıştır, çünkü bir kere kişi mümkünlüğün bizim dünyevi deneyimimizin şartları ile sınırlandığı düşüncesini bırakırsa, artık ona herhangi bir sınır koymanın akla yakın bir nedeni yoktur. İşte bu tam da bizim metnimizin çok yalın sözcüklerle söylemeye çalıştığı şeydir; ve burada, her zaman olduğu gibi ,en yalın sözcüklere döküş aslında en az kısıtlayıcı, yüksek düzeyde ve uzak erimli bir kavrayışı aktarmaya en elverişli olan anlatım tarzıdır. Yalınlığı nedeniyle, herhangi uzun bir anlatım cümlesinin ifade edebileceğinden çok daha büyük potansiyele sahiptir.

Burada olduğu gibi teolojik terimlerle ifade edilen doğru bir ifade, zorunlu olarak metafiziksel terimlerle ifade edilen bir doğruya tekabül eder ve bu durumda da herşeyin mümkünlüğünün sınırlandırılmaması diye adlandırılabilir. Herşeyin mümkünlüğünün ve onun sınırsızlığının metafiziksel kavramlaştırılışı temeldir; bir kere kavrandıktan sonra artık onun nasıl adlandırıldığı çok önemli değildir, çünkü bütün terimler bir anlamda kısıtlayıcıdır ve burada söz konusu olan da sınırların yokluğudur. Bu kavrayış aslında mantıksal olarak kaçınılmazdır. Eğer mümkünlük sınırlı olsaydı, zorunlu olarak bir şeyle sınırlanması gerekecekti ve bu bir şeyin kendisi de bir mümkünlük (imkân) olacaktı ,çünkü bu bir imkân olmazsa hiçlikten ibaret olacak ve bundan dolayı da bir sınırlamanın ya da başka birşeyin nedeni olmayacaktı. Bu kavrayış, kişinin zihnini en azından bir dereceye kadar, onu beden içine sıkıştıran ve

onun ufkunu yalnızca dünyevi deneyimden kaynaklanan olgularla sınırlamaya eğilimli düşünme alışkanlıklarından kurtarmadan başlayamaz. Özellikle düşüncelerimizi ilettiğimiz araç olan dil, tümüyle bizim dünyevi deneyimimizden türetilmiştir ve bu nedenle de herşeyin mümkün olduğunun sözlü olarak dile getirilen hiç bir metafiziksel kuramı onun bütün kapsamını bize aktaramaz, ya da içsel olarak mükemmel ve çelişkisiz olamaz. Bu gerçek, kuramı kendiliğinden geçersiz kılar ve yalnızca onun kapsayıcılığının bir sonucudur [1]. Yine de, biraz daha fazla açıklama yapılmaya çalışılacaktır.

Basit ya da karmaşık olmasına bakılmaksızın, belirlenebilir ve tanımlanabilir her imkân, yani her nesne, her olay ve bu ikisinin herhangi bir bileşimi, ondan farklı ve onun dışında kalan başka imkânların varlığıyla sınırlıdır. Eğer böyle olmasaydı, kendisi de zaten ayırd edilemezdi. Tanımı gereği hiç bir imkân, her şeyin mümkünlüğünün dışında değildir, öyleyse her şeyin mümkünlüğü de diğer bir imkânla sınırlanamaz. Yine de imkânın karşıtı olan imkânsızlığın (muhal) her şeyin mümkünlüğünden farklı ve onun dışında olduğu ya da imkânsızlığın (muhal) başladığı yerde mümkün olanın bittiği düşüncesi öne sürülebilir. Oysa imkânsızlığın başladığı bir yer sözkonusu değildir; o «hiç birşey» anlamına gelen, şimdiye kadar olmuş ve olabilecek herşeyi inkâr eden, saf kav-

1 — Her şeyin mümkünlüğü teorisinin ortaya konuşu için okuyucu Rène Guénon'un iki çalışmasına bakabilir: **Le Symbolisme de la Croix** (Haç'ın Sembolizmi) ve **Les Etats Multiples de l'Etre** (Varlığın Çeşitli Durumları), (Paris, Les Editons Véga, 1931 ve 1947). İlk çalışma A. Macnabb tarafından **The Symbolism of the Cross** adıyla İngilizce'ye çevrilmiştir (London, Luzac, 1958)

raşıya dayalı bir sözcüktür. Varlıkların başlangıç ve sonları vardır, mutlak yoklukta ise her ikisi de içerilmez. Eğer imkânsızlığın başlangıcı yoksa, mümkünlüğün de sonu yoktur. Tanımlanabilir varlıklar sadece oldukları gibi değil de, göründükleri gibi algılanarak varoldukları sürece, her şeyin mümkünlüğünün sınırları olarak kabul edilebilirler. Böyle bir bakış açısından onların varlığı her şeyin mümkün oluşundan bir sapış ya da hiç erişilemeyecek olan imkânsızlığa doğru bir «iniş»in diğer bir adımı olarak nitelenebilir. Böyle bir bakış açısı kabul edilebilir ve kısmî ve sınırlı olarak alındığında faydalı da olabilir. Konu bundan ibarettir, çünkü hiç birşey her şeyin mümkünlüğüne katılışından başka bir nedenden ötürü, kendiliğinden varolamaz. Son tahlilde, her şeyin mümkünlüğü ne imkân ne de imkânsızlıkla kısıtlanmış olmadığından, sınırsızdır. Bu haliyle o ne tanımlanabilir, ne de hayal edilebilir, çünkü özdeşleştirmenin gerektirdiği bir zıtlık ya da benzerliği ona sağlayacak dışsal herhangi bir şey yoktur.

Bu ve bunun gibi nedenlerden ötürü, birçok insan ve özellikle kendilerini pratik ve zamana uygun bulup gururlananlar, her şeyin mümkünlüğü gibi bir kavramı gereksiz bulacaklar ya da en azından bunu çağdaş sorunların çözümüyle hiç bir ilgisi olmayan, kelime oyununa gömülmüş saf zihinsel bir kavram ve dolayısıyla da bundan kaçınılamayacağı sorununu saf akademik bir çaba olarak göreceklerdir. Ama eğer bu kavram varlığın doğasını ifade eden temel bir doğruya tekabül ediyorsa, gözardı edilemez; tam tersine bunu yapabilme yetisi olan herkes tarafından, şu ya da bu biçimde, metafiziksel ya da dinsel olarak kavranması hayati önemdedir. Onun dini biçimlerinden biri de bizim dini metinlerimizdir. Üstelik, bu

kavramlaştırma yalnızca zihinle yakalanamayıp, insanın bütününü; zihni kadar kalbini de kapsadığından bu metinlerdeki yalınlık ve dolaysızlık çok önemlidir.

Duygularımızı etkileyen fiziksel evren, tek bir karmaşık imkân olarak, yani belirlenebilir ve ilkece tanımlanabilir bir sistem olarak görülebilir. Onun yasalarını formüle etmek için, (ki bu onun sınırlarını elimizden geldiğince kesin olarak belirlemek demektir), çok zaman harcamaktayız. Ne kadar başarılı olduğumuzdan bağımsız olarak, evrenin yasalarının tabii olduğuna ve imkânların bu yasalara dayandığına dair benimsediğimiz o yalın gerçek, evrenin her şeyin mümkünlüğüyle örtüşmediğinin kanıtıdır; yani o ebedi ve yalnız değildir ve onun dışında birşey vardır. Durum böyleyse, onun dışında kalan şey, her şeyin mümkünlüğü teorisi tarafından önerilen imkânların belirsizliğinden başka ne olabilir? Bundan başka herhangi bir varsayım keyfi olacaktır; oysa ikna edici bir mantıksal temele sahiptir. Gözlem ile doğrulanamayacağı gerçektir, ama aynı şey herhangi daha kısıtlı bir varsayım için de geçerlidir, çünkü kâinatımız dışındaki hiç birşey, bugüne değin gözlem ve tümevarım yöntemlerinin gücüne güvenmiş ve evrene yalnızca içerden bakıp onu dışardan gözlemlemeye yarayacak araçlardan yoksun olan bizler için erişilebilir bir şey değildir.

Yine de, yalnız ve yalnız insan, evrenin yasalarla yönetildiği gerçeğinin farkındadır. Bu gerçekten doğru çıkarımlar yapmakta pek te başarılı değildir ve böylece evreni herşeyin mümkünlüğü ile özdeşleştirmeye eğilimlidir. Üstelik giderek, evrenin gözlemlenebilir özelliklerine dair bilgisini artırdıkça bu eğilim güçlenmektedir. Kuşkusuz evrenin doğasına

ait daha eski görüşler, yani «dinî» ve «geleneksel» görüşler, fiziksel olarak daha dar kapsamlı ve genellikle daha az kesin olmalarına karşın, gerçekte çok daha kapsayıcıdırlar. En azından ,bizim dünyevi durumumuzun içerdiğinin çok ötesindeki imkânları açıklamaktadırlar; şurası unutulmamalıdır ki, bizim bütün iletişim araçlarımız ortak dünyevi deneyimimizden çıkarılmışlardır; böylelikle de değişik imkânların tabiatı tanımlayıcı olmadan, yalnızca sembolik olarak aktarılabilir; o zaman onları temsil etmek üzere kullanılan çeşitli görüntülerin onlarla biçimsel olarak tam anlamıyla örtüşmesi beklenemez. Kısaca, modern bilim daha önce bilinmeyen bir çok şeyi açıklamış olmasına rağmen ,çok daha fazlasını gizlemiş ya da hakkını vermemiştir. Resmin bir boyutunda tamamlanmışlığı hedeflerken, diğer bir boyutta resmin bütünlüğünü zedelemektedir.

İnsanın evrenin sınırlılıklarının farkında olması onda kendi sınırlarını zorlayan ve aşan, yani olgular dünyasının ötesinde birşeyler olduğunu gösterir, oysa ne kadar gelişkin olursa olsun ondaki gözlem güçleri bunu görmeyi başaramaz. Bu noktada parantez içerisinde, yukarıda sözü edilen olguların «anormal» diye adlandırılsa da ,yine de birer olgu olduklarını, normal olgular gibi bu dünyaya ait olduklarını; bunların dıştan algılanan biçimiyle ,önemlerinin yorumlanışının tamamen farklı şeyler olduğunu belirtmek gerekir. İşte yalnızca bu dünyanın sınırlarını görebilme imkânıdır ki, insanı ayrıcalıklı ve eşsiz kılar ve ona dünyevi sınırlılıkların üzerine yükselebilme fırsatı tanır. Varlığın sırlarına —bu sır insanın doğal ya da çıplak zihninin ve duyularının ötesindedir— ışık tutabilecek tek kaynak olan İlahi vahiyleri reddederek veya küçümseyerek, bu imkândan yararlan-

ma fırsatını kaçırdığında insan, hayvanlarla aynı yasalara bağlı ,üstün zekâsından doğan hiç bir üstün hak elde edememiş, düşünen bir hayvan konumundadır. Dini doktrinlerin evrensel ilgi odağı olarak, insanın gerçek kaderini yaşayabilmesi için, dünyadan belli bir kopuşun gerekliliği üzerinde ısrarla durması bundandır.

Tanımlanabilir bazı yasalarla yönetilen evrenimiz, bu yasalarla çelişecek herhangi bir şeyi dışlar. O, aslında, karşılıklı ahenk içindeki imkânlar sistemi olarak ya da «birlikte varolabilen imkânlar» diye nitelendirilebilir. Evrenimizi oluşturan bu imkânlar tesadüfen ya da keyfi olarak bir araya gelmiş olmayıp, basitçe sadece kendileri öyle olduklarından dolayı böyledirler. Varolabilecek sistem sayısı, yalnızca sistemleri oluşturmak üzere bir araya gelebilecek imkânlarının sayısının belirsiz olmasından ötürü değil, aynı zamanda da herhangi verili bir imkânın farklı çoğul sistemlerin bir bölümünü oluşturabileceğinden ötürü, belirsizdir. Bu farklı çoğul sistemlerin her biri belli bir dizi şart tarafından tanımlanır, her birinin iç birliği ve göreli bir iç gerçekliği bulunur; ama onun bütün gerçekliği yine de, mutlak biçimde gerçek ve bütünüyle kendisi olabilen her şeyin mümkünlüğüne katılımından türemiştir. Her şeyin mümkünlüğü için «olmaz» diye bir şey yoktur; hayal edilemeyecek bir şey varsa o da onun sınırlılığıdır. Her şey ona dayanır. Şeylerin, neden oldukları gibi olduklarına dair bir son nedeni formüle etmeye çalışmak boşuna bir çabadır; onlar oldukları gibidirler, çünkü öyle olmaları mümkündür ve dolayısıyla da başka türlü olmalarına imkân yoktur; onların belli bir sistemde —örneğin evrenimizde— olmaları da bu sistemi belirleyen şartlarla uyum içerisinde oldukla-

rından ötürüdür. Teolojik terimlerle, onların oldukları gibi olmaları ve bulundukları yerde bulunmalarının, Tanrı'nın onları öyle yapması ve onlara bu yeri vermesi nedeniyle olduğu söylenebilir. Bu biraz eski moda bir açıklama gibi gelse de, evrenimizin başlangıcı ve niteliğine dair bugün söylenenlerin çoğundan daha anlamlıdır.

Bu anlatılanlar herşeyin mümkünlüğü teorisinin bir özeti olmaktan çok uzaktır. Yine de karşılaştırma yoluyla modern bilimsel bakış açısının yetersizliği ve onun sonuçlarının önemsizliğini aktarmak kafi olabilir. Seçik bir biçimde görebildiklerini ve bilebildiklerini hakikatın bütünüyle eşitleyen ve bu bakış açısı ile onun sonuçlarına mutlak bir geçerlilik atfeden bilimsel insan, bir parçanın da parçasını bütün gibi görmenin yanısıra kendini de önemsizleştirmekte ve keyfi ve amaçsız bir mekanizmanın evrimi esnasında oluşan önemsiz ve arızi bir şey konumuna getirmektedir. Fakat hakikatı kendi o çok yetersiz beyin donanımlarına sıkıştırmaya çabaladığı sürece, kendi kendini giderek daha önemsizleştirecektir.

Canlı bir dünyevi varlık, örneğin insan, tıpkı evrenin kendisi gibi, birlikte varolabilecek tüm imkânların oluşturduğu uyumlu bir sistem, birbiriyle ilişkili potansiyellerin bir araya gelişi ve bu sistemin evreni belirleyen şartlarla bağdaşan bir biçimde ortaya çıkışı olarak görülebilir. Söz konusu olan potansiyeller tam da oldukları gibi oldukları için bireyi tüm diğerlerinden farklı kılarlar ve tıpkı evrenin durumunda olduğu gibi, bir araya gelişleri hiç bir şekilde tesadüfi ya da arızi değildir; ve bu potansiyeller sonsuza kadar, oldukları gibi kalacaktır. Bunlar hem uyumluluklarını, hem de bireyselliklerini kay-

betmeden çok çeşitli şartlar altında gözükebilirler, çünkü kaynakları dışta değil, iç doğalarındadır. Bunların belli bazı şartlar altında, örneğin evrenimize has şartlar altında gerçekleşmeleri de yalnızca yine bu koşullarla bağdaşabilen ve böylelikle hem bir gerçekleştirici, hem de bir sınırlayıcı durumunda bulunan potansiyelleri dolayısıyladır. Bu, varlığın bütününün tüm potansiyelleriyle gerçekleşmesi demek olmasa da, sanki onun mümkün olan bir boyutunun gerçekleşmesi gibidir. Daha farklı, belki de daha az sınırlanmış bir boyut ise onun başka şartlar altında ortaya çıkışını belirleyen bir boyut olacaktır, ama varlığın bütünü her zaman olageldiği ve olduğu gibi kalacaktır. Ancak bu ortaya çıkış ya da tezahürün içerdiği tüm sınırlardan sıyrıldığında, varlığın bütünü, potansiyelinin tamamı sözcüklerle ifade edildiğinde, insanın mükemmelliğine ulaşabilecek ölümsüz bir ruha sahiptir ve onun bu dünyadaki konaklayışı kısmî ve geçici bir aşamadır. Bu dünyada bir bedenimiz vardır, ama o kendimiz değildir ve evrene aittir. O evren aracılığıyla varlığımızın içerdiği potansiyelleri yansıtır, ölüm anında bu evreni terkederiz ve bedenlerimizden de ayrılırız ama bu bizim gerçek varlığımızı ve onun potansiyellerini etkilemez. Bu potansiyeller artık başka bir «evren»de, yeni bir biçimde yansıyabilir ve yansımak zorundadır. Bu şartlar bizim zaman ve uzayımızın karşılığı olabilecek, ama bunlarla özdeşleştirilemeyecek bir süreklilik ve yer kaplayışını içerebilir. Bunlar aynı zamanda bizim bedenlerimizi şartlandıran «maddiliğin» de karşılığı olabilirler; ama bu tür imkânlar bizim hayal gücü sınırlarımızı çok aşmaktadır. Aziz Paul bedenlerimiz için şöyle der, «Onun tohumu bir doğal beden olarak ekildi; manevi bir beden olarak büyütüldü.

Bir manevi, bir de doğal beden vardır»[2]. Bedenin yeniden doğuş doktrini, ona inananların kafalarında bile birçok şüpheye ve sorunlara yol açmaktadır. Oysa bedende tezahür eden imkânlar silinemeyeceğinden, buna hiç gerek yoktur.

Şu andaki durumda imkânların birbirinin ardından meydana gelişiyle, yani zaman ve uzay kavramlarıyla ilgilenmekteyiz; ama bu olgular aynı anda zamanla sınırlı olmayan ve uzay kavramına bağımlı kalmayan bir durumda da ortaya çıkabilirler, fakat bizim uzay ve zaman kavramlarına olan yoğun ilgimiz böyle farklı bir mümkünlüğü kendiliğinden farketmemizi önlemektedir. Bu nedenle, şimdi geçerli olan bakış açımız yanlış ya da çarpık değil, sadece özel bir biçimde tek yanlıdır. En azından bazı insanların daha kapsamlı bir anlayışa erişebileceği gerçeği, bizim o merkezdeki ve «yatay» olarak düşünülebilecek merkezdeki her noktayı, yani mümkün olan bütün durumları, hiyerarşik bir biçimde birbirine bağlayan o «dikey» eksenindeki konumumuzun çok açık bir kanıtıdır. Doğal olarak durumumuzun böyle bir resmini çizmek sembolik bir anlam taşır; bu bağlamda onda bitip tükenmeyen bir içerik bulunmaktadır[3]. Aynı zamanda, belki de içinde yaşadığımız anı kalıcı ve gerçek olarak almak bize yardımcı olmaktadır. Çünkü yalnız içinde yaşadığımız zaman diliminde bir eylemde bulunabiliriz ya da bir diğer eylem bizi etkileyebilir; o bize geçmişi özetler ve geleceği hazırlar; yalnızca o hep bizimle birliktedir; olaylar gelip geçerken yalnızca o kalıcıdır; diğer her şey

2 — I Cor. 15 : 44

3 — **Le Symbolisme de la Croix** (bkz. Not 2) öncelikle, bu sembolizmin gelişimiyle ilgilenir.

yok olsa da o yine olduğu gibi kalacaktır; o bir kaptır, olaylar ise onun sürekli değişen mühteviyatıdır. Buna benzer bir biçimde, uzay küreseldir ve bir küre, parçalarının merkezle olan ilişkileri aracılığıyla tanımlanır; o kendi çevresinde dönebilir, genişleyebilir ya da ufalabilir, ama bu değişimler hep bütün potansiyelin içerildiği ve düzenlendiği merkeze bağımlı bir izafilik taşır. Şimdiki an sonsuzdur, merkez ise aynı anda her yerdedir. Dünyevi duruma bakıldığında —sonsuzluğa benzer olarak alınabilecek— sembol, şimdiki andır. Öte yandan zamandan bağımsız olarak her yerde varoluş, boyutsuz olan merkezde sembolik karşılığını bulur. Ne sonsuzluk çok uzun bir zaman anlamında ne de her yerde varoluş çok kapsamlı bir uzay anlamındadır. Son tahlilde bu ikisi, farklı şeyler olmayıp, aslında tektir ve bu bölünemeyen Birliğin adlarından biri de her şeyin mümkünlüğüdür.

Şimdi tekrar teolojiye dönelim ve dinin neler öğrettiğine bakalım. Evrendeki merkezi ve bilinçli unsuru temsil etmesi bakımından hiç te haksız sayılamayacak bir nedenle yalnızca insanlıkla ilgili olan din, canlı ya da cansız, insan dışında kalan varlıkların etkilendikleri çeşitli varlık durumlarıyla yalnızca dolaylı olarak ilgilenir. Tüm canlı varlıklar, Black Elk'in kuşlar hakkında söylediği gibi «bizimle aynı dindedirler»[4], yani, her biri Tanrı'ya bağımlılıklarını kendi yollarından, kendi biçim ve davranışlarıyla ifade ederler. (örnek için ayrıca Psalms 19 vv. 1-3 ve

4 — «Black Elk Speaks» (Black Elk Konuşuyor), John G. Neihardt, syf. 199 William Morrow ve Co. New York, 1932 Yeniden basım, University of Nebraska Press, Lincoln, 1961

104 v. 21'e bkz.) Bireyselliklerinden habersiz ya da bunun çok az farkında olan bu varlıklar bizi yanılgıya düşüren, bağımsızlık gibi bir sanıya kapılmazlar, böylece onlar ne bizim bildiğimiz dinin dış biçimlerini anlayabilecek bir kapasiteye sahiptir, ne de buna gerek vardır.

Büyük dinlerin doktrinleri birçok farklı yoldan formüle edilmiş ve çok değişik imajlar kullanarak açıklanmıştır, ama hepsinde ortak olan insanın ölümsüz ve temel bir parçasının, bu dünyanın mümkün dünyalardan yalnızca biri olduğu ve çok sayıda durumlardan geçeceği düşüncesidir. «Tek tanrılı» dinler, örneğin; insanın, Tanrı tarafından verilmiş ölümsüz ruhunun bedenden ayrılışı anlamına gelen, dünyevi ölümünden sonra, bu dünyadaki kalışı sırasında yaptıklarına göre Ahiret'e, cennete ya da cehenneme gideceği gibi bir yazgıyı öğretirler. Tabii, bu olayın bütününün çok basitleştirilmiş halidir ;yine de metafiziksel doğruyu yeterince ve onu kabul etmeye çağrılan insanların ihtiyaç ve kapasitelerine uyarlanmış bir biçimde anlatmaktadır; onlar için daha fazlasını bilmek gereksizdir. Halbuki onların ruh durumları açısından en azından bu kadarını bilmeleri ve hayatlarını, kaçınılmaz olan o durum değişimine bir hazırlık bağlamında düzenlemeleri hayati önem taşır. Ölüm anında ruhi ve bedensel bütün biçimleriyle, tüm dünyevi özelliklerimizden sıyrılıyoruz, çünkü onlar bizim gerçek varlığımız olan o ölümsüz merkezi belirleyen ve onun tarafından içerilen imkânların yalnızca geçici bir görüntüsüdür ve bu gerçek varlık, asıl doğasını yansıtarak, yeni çevrelerde yeni bir biçime girmektedir.

Dünyanın şartlarına ya da başkalarına tabi olduğunda birey, kendi ilk ilkesinin ya da potansiye-

linin dışında bir şey haline gelmeyip, aslında, daha önce yaptığı ve tekrar yapacağı gibi, bir sınırlanma aşamasından geçiyor demektir; «Bir yoldan sadece bir kez geçeriz» yolunda bir söz vardır ve bu kesinlikle doğrudur; bütün şeylerin zamandan bağımsız olarak bu herşeyin mümkünlüğü içerisinde birlikte varoluşu herhangi bir tekrarı dışlar, çünkü basitçe, iki birbirinin aynı imkân, iki değil tek imkân demektir. Ölüm sonrası bütün varlıkları bekleyen o yargının, din tarafından en son ya da nihai olarak nitelenmesi de bu nedenledir. Diğer bir deyişle, dünyevi dinlerin öncelikle ilgi alanı olan dünyevi deneyim açısından bakıldığında bu aşama en son aşama gibi görünmektedir. Din, bundan farklı bir doğruyu, dünyevi-olmayan durumları açıklamadan, öneremezdi: tek tanrılı dinlerde böyle durumlar cennet, cehennem olarak ifade edilir ve sembolik olarak bu dünyanın «üzerinde» ya da «altında» bir konuma yerleştirilirler.

Buraya kadar anlattıklarımızla, verili bir dizi şartlar ya da her şeyin mümkünlüğü içerisinde, diğer bir anlatımla belirli bir evrende, bu şartlarla çelişmeyen her mümkünün kendini göstermek zorunda olduğu; sözünü ettiğimiz evrenin tüm mümkünlüğünün özel bir biçime dökülüşü olarak ortaya çıktığı açıklık kazanmış olsa gerektir. Öyleyse, farklılık, karşıtlık, tanım ve aynı zamanda terslik, zıtlık ve olumsuzlanma, hatta kendi kendinin bir tür olumsuzlanışı dışarda bırakılamaz. Aslında kendini belli bir biçimde gösteriş tam da bir imkânın kendini bir diğerinden ayırmak için farklılaşması ya da kendi kendini görünür bir şekilde olumsuzlaması yoluyla gerçekleşir. Eğer böyle olmasaydı kalıcı bir aynîlik ve her şeyin mümkünlüğünün kendini gösterememe durumu doğardı: ama eğer olgular hep bu durumda

kalsalardı, mümkünlük her şeyin mümkünlüğü olamazdı, çünkü söz gelimi, farklılık ve karşıtlık gibi, kendini göstermenin değişik mümkün yolları, dışlanmış olacaktır; bu da imkânsız bir şeydir. Beyaz, siyah ile karşıtlığından dolayı kendini gösterebilir; benzer bir biçimde iyi ve kötü, güzellik ve çirkinlik, doğru ve yanlış da böyle bir ilişkiyle bağlantılıdır. Herşeyin mümkünlüğünün kendini gösterememesinde hiç bir ayırım ya da olumsuzlamaya yer yoktur (çünkü olumsuzlama her zaman bir ayırım anlamını içinde taşır), yalnızca o bütünün hayal edilemeyecek bir kusursuzluğu vardır; ama galiba yalnızca kelimelerle ifade edilebilenin ötesine oldukça geçtik. Bu, «Eğer Tanrı için herşey mümkünse, neden O kötülüğü, çirkinliği ve acıyı yok etmemektedir?» sorusunu soranlara verebilecek en kâmil cevaptır. Tabii ki, başka yanıtlar da vardır, ama bunlardan herbirinin bir ya da farklı bir biçimde zaafları da vardır. Eğer Tanrı bütün bu olumsuzlukları yok etseydi, ne tezahür etme diye birşey, ne dünya, ne de kurtuluş diye bir şey olurdu; bunun da ötesinde, tamamlanma, kusursuzluk ve doyum diye bir şey de olmazdı.

Aziz Paul «Herşey, Tanrı'yı sevenlerin iyiliği için çalışır» [5] der. Bu, metafiziksel gerçeği teolojik sözcüklerle anlatan kapsamlı bir sözdür. Tekvin Kitabı'na [6] göre, yaradılışın üçüncü gününden bu yana yani evrenin farkedilebilir özellikleri oluşmaya başlar başlamaz, Tanrı bunlardan her birinin iyi olmasını sağlamıştır. Son olarak O, «Yarattığı ve yaşattığı herşeyin çok iyi olmasına özen göstermiştir.» Bizim metnimiz bağlamında, bu sözcüklerdeki yalınlık ve

5 — Rom. 8 : 28

6 — Genesis, 1 : 9-31.

dolaysızlık yine bu sözcüklere henhangi bir diyalektik yayılış ya da ayrıntılara girişle belki de etkisi yitebilecek, bir güç ve ufuk sağlamaktadır. Hakikatı ifade eden bu temel sözlerde geçerli olan şey, inanç için de geçerlidir. Yalın ve dolaysız bir inanç, felsefi ya da yarı-felsefi düşünceler sonucu haklı gösterilen ve yaşatılan bir inançtan daha güçlü ve daha ileriye erişebilecek yapıdadır. İkinci sözünü ettiğimiz inanç, beyine ait olduğu sürece daha ikincil ve değişkendir; yalın inanç ise kalbe aittir, tam merkezde kalıp varlığın bütününü, beyni ve herşeyi, aydınlatır. Felsefe, onunla yaşayabilir, o olmadan felsefe ölü bir şeydir.

Sınırlı varlıklar olarak, hiç birşeyle karşılaştırılamayacağından ya da karşıtı bulunamayacağından, hiç birşeyin onun dışında kalamayacağından ve ondan ayrı olarak alınamayacağından ötürü, tüm mümkinatı ne bilebiliriz, ne de onu herhangi bir yolla hayal edip, canlandırabiliriz; ve üstelik aynı zamanda da bizim bilebildiğimiz evren herşeyin mümkünlüğünün bir yansıması ve parçasından başka bir şey olmayıp, tüm nitelik ve hakikatını ondan almaktadır. Aziz Paul, «Şimdi bir camın ötesini görüyoruz, karanlıkça...»[7] der; ve eğer yalnızca evrene herşeyin mümkünlüğünün bir parçası ya da yansıması olarak bakıp. onunla özdeşleştirilebilir gibi görmezsek, «Herşeyde Tanrı'yı görmek» bizim için mümkün olabilir; çünkü O'nun «herşeyde olması», herşeyin kendisinde değil de yalnızca «Tanrı'da» devam ettiği ve aynı zamanda herşeyin, dış görüntüleri gerçek olarak alındığı sürece ,kendisi için herşeyin mümkün olduğu O'nun Varlığı'nı gizleyen perdeler rolünü oynadığı tam da bu anlamdadır.

---

7 — I Cor, 13 : 12.